PIRANDELLO SZINPADA.

I.

HIÁBA keresztelte el komédiának, tragédiának: Pirandello darabjai nem komédiák és nem tragédiák. Nem azok, mert hősük nem a szenvedélyei parittyájából kilőtt, fonákságokba botló vagy gátakon szétzúzódó ember, egyáltalán nem az ember, hanem a filozófia. Parabolának nevezte egyik darabját s valóban valamenyi parabola: egy legbelsőbb lényegében filozófikus iró nagy pedagógiai érzékkel színre örökített meséi. Nem durva, allegorizáló, tanító mesék, de bizarrul megköltött helyzetek, amelyek az élet egy sajátos értelmét szuggerálják.

Hogy az életnek ez a sajátos értelme, a pirandellói gondolat, amelynél elvontabbal dráma még nem kísérletezett, játszott képpé színesedhessék, kettős metamorfózison kell átesnie. Az első átalakulás mágusa a képzelet, a másodiké a színpadi technika. A képzelet fogja a tételt s helyzetet költ hozzá, amelyből a tétel teljes pompájában s az igazság bizonyosságával bontakozhat ki. A színpadi technika fogja a helyzetet s úgy aprózza szét, hogy a darab minden jelenetébe jusson belőle egy foszlány s a néző a jeleneteken átsétálva, fokozatosan szedje össze és állítsa össze őket, úgyhogy miközben fölszedi, a filozófiát is szinte magába élje. Olyan darabok ezek, amelyek az expozíciójukkal véget is érnek. A parabolavoltukból következik ez. Shakespeare odavethette az első jelenetekben a maga helyzetét, mert e helyzetekben a tettek vihara csirázott s a vihar volt a dráma lelke. A pirandellói dráma azonban a pirandellói filozófiát sugalló helyzetért van s minden mozgása e helyzet mozaikköveit egymás mellé rakó mestermunka. Mihelyt a maga helyzetét kialakította, még egy lépést tesz s összeroskad. Nincs értelme többé, hogy dráma legyen.

II.

Az ember a saját maga ketrece. Hozzá van láncolva érzékszerveihez, asszociációs pályáihoz, emlékképeihez, a világról csak ezeken át vehet tudomást, úgy, ahogy ezek megengedik. Erre az egyszerű biológiai tényre épül Pirandello filozófiája. Ez a filozófia a valóság alól húzza ki a gyékényt. Színdarabjai egy következetesen átgondolt támadás a dolgok fix jelentőségéről alkotott téveszméink ellen. Te azt hiszed: a fát, hegyet látod; pedig csak a fa, hegy belédkerült képét. A praktikus élet nem veszi észre ezt a különbséget. Pedig a kettő nagyon különbözik. Hogy mennyire, meg se tudjuk mondani, mert az igazságot nem ismerjük. Érzékleteinkre és a benyomásra felelő ítéletre vagyunk kárhoztatva, s érzéklet és ítélet nem abszolut, geometrikus bizonyosság, csak szervezetünktől függő relatív, biológiai véletlenség. A mi hitünk a világról fizikai. Pirandello e fizikai szilárdság alatt nyitja föl a biológiai bizonytalanság örvényeit.

Hol vannak a mi igazságaink? Bennünk. De mi ez a bennünk? Mi az

egyéniség? Percről-percre alakuló, szétfolyó, új formákat fölvevő tömeg. Ha nem is egészen cseppfolyós, mint a víz, de nem is szilárd, mint a kő. Engedékeny anyag, melyet a sors a maga kénye szerint gyúr. Ma ez vagy? De lenn a mélyben hány más éned pihen s várja, hogy egy alkalmas pillanat eloldja föld alatti ketrecéből s fölfalja felszínénedet. Ma talán komoly családanya vagy, de nem alszik-e benned egy játékos, könnyelmű szerelmes. Talán csak egy lökés kell s megfordul a lelked, az elfelejtett lesz a valóság s a valóság a tudat alá nyomott. Képzelj el egy bonyolult masinát, amely a sors akarata szerint egy rúgó megnyomására más és más munkát végző, másféle gép lesz, úgyhogy ugyanazok a kerekek egy új funkciójú szerkezet elemeivé válnak. Vagy ha nincs ekkora képzeleted, képzelj el egy turista evőszerszámot. Ha a turista akarja, villa, ha akarja, kés, ha akarja, dugóhúzó. Ilyen vagy te.

Görbe tükör vagy, amelynek percenként nő-fogy a görbületi sugara s kómikus igyekezettel ezekből a folyton változó képekből akarsz a valóság ismerete nélkül a valóságra következtetni. Már ez is abszurdum. De most helyezz egymásmellé másfél milliárd ilyen görbe tükröt folyton a legszeszélyesebben változó sugárral s ez a beláthatatlan sok tükör az idő minden tört részében azt hiszi magáról, hogy az igazságot mutatja s közben nemcsak a maga torzítását mutatja, de száz és száz szomszédos és szembenálló tükör sokszorozza bele a maga szörnyképeit. S ez a másfélmillárdszorosan összevisszahatványozott torzítás : ez az, amit igazságnak hiszünk. Nehéz lesz-e erről az igazságról kimutatni, hogy relatív? S akinek van egy kis pirandellói leleménye, nem fogja-e kaján örömmel rábizonyítani erre az igazságra, hogy ugyanabban a huszonnégy órában kétszer tótágast áll és talpra ugrik. Sőt ha igazán ügyes vagy, elgondolhatsz olyan helyzeteket is, amelyek ugyanakkor kétfélekép s homlokegyenest ellenkező módon is magyarázhatók, úgyhogy vagy az egyik igaz, vagy a másik s nem tudod megmondani, melyik. Sőt két olyan embert állíthatsz szembe, akik ugyanazt a történetet oly antarktikusan kommentálják, hogy a kettő közül az egyiknek bolondnak kell lennie s te nem tudod, melyiket dugd tébolydába s melyikben öleld meg a gyanusított martirt.

Az igazság labilis agyvelőcskék pillanatnyi konstellációja. A csillagos égbolt képe egy százfelől fujó szél alatt hullámzó tengerben. S most gondold el, hogy emberek közt élsz, akik kínlódnak, küszködnek, mint te s nem juthatnak el hozzád a maguk valóságában, csak látszatokon át. Nem az anyádat, nem a testvéredet, nem a feleségedet ismered, csak a látszatot, amelyet maguk előtt tolnak. A látszat az ember legegyszerűbb magyarázata. De ki biztosít róla, hogy az ember a maga valóságában is olyan egyszerű, mint látszata mutatja? S miféle szívfájdalmak rejtőzhetnek egy-egy látszat mögött. Mondjuk egy látszat mögött, amely téged hitvány fráternek mutatna, aki eladta feleségét, csakhogy jó álláshoz jusson, holott te az élet gyanútlan áldozata vagy, akit a felesége, a barátja is becsapott. Ezer és ezer szem mereszti rád a te látszatod undorító képét s te nem tudod, mért idegenedett el tőled a világ, miféle halott tér támadt körülötted, mi az a titokzatos, fojtó gáz, amely száz méterre árad tőled, úgyhogy rögtön elalszik benne minden szív kigyúlt mécsese. (Tutto per bene.)

Nagyon is bonyolultak vagyunk a mi valóságunkban. S az élet oly rövid, hogy nem érünk rá egymást megközelíteni, nem érünk rá egymás biológiai lényegét csak hozzávetőleges igazságában is megérteni. Ahogy az ember egykor nem győzte a tárgyakat a maguk képvalóságában róni kőtáblákra, a napot napnak, a kecskét kecskének s megteremtette a szó, majd a betűjeleket : úgy

a köztudatban sem a magunk valóságában, hanem a helyettük használt jelekben élünk. Ez a jel a szerep. A szerep az élő, kuszált, változó ember helyett álló világos, állandó, észben tartható séma. De ha séma, nem szimpla ábra, nem elmosódó semmi dolog. Sőt az egyéniség a futó, a megfoghatatlan, a gyenge s a séma az erős. A szerep erősebb az embernél. Mert a szerepre a társadalom vigyáz. A társadalom nem emberekre, hanem szerepekre épül. Nem nyugtalanságból, hősiességből, maflaságból összeállt egyénekre, hanem férjekre, orvosokra, uralkodókra s legföllebb *a* hősre, *a* maflára épült. A szerep érzéseket temet és teremt. Csempészd az édesanyát a mostoha szerepébe gyermek mellé s meg fogják gyűlölni egymást. (Come primo meglio di primo.) Fogadj kedvesed mellé, akit nem vehetsz el, férjet s törvénytelen gyermeked mellé apát: valódi férj és valódi apa lesz velük és veled szemben is. (Il piacere del onesta.) Sőt min alapszik maga az erkölcs is. A dolgok igazságán? Dehogy. Azon, hogy a szerepeink parancs szerint szuperáljanak. Aki a szerepe szabályai szerint él: erkölcsös. Aki az egyénisége parancsai szerint akar élni: erkölcstelen. A lelkiismeret se más, mint a mások belénksugárzott ellenőrzése: a figyelem, hogy megfelelünk-e szerepeinknek. Voltakép a legreménytelenebb, de legbámulatraméltóbb heroizmus is az egyéniség álláspontját védeni a szerep parancsával szemben. Pirandello húsz színművében egyetlen igazi hőst találtam: az öreg professzort, aki, hogy valami jót tegyen életében s nyugdíját ne hagyja az állam zsebében, elvesz egy teherbe került lányt a gyerekével, sőt az állástalan gavallérjával együtt, hogy az apja legyen. A fiatalurat a gondos rokonok elválasztják az asszonytól, el is jegyzik mással. Az öreg tanár ahelyett, hogy örülne, hogy a fölszarvazott férj szerepétől megszabadul, maga megy a hűtlenért s a közönség gúnyzáporában hozza vissza a feleséghez, mert hisz a felesége, neki leánya, akinek a boldogsága a szívén fekszik.

De akármilyen tragikusnak tűnik fel a szerepnek ez a bolond túlsúlya az emberi tartalom fölött, néha mégis a szerep az ember mentsvára s olykor a látszat mögött óvhatjuk meg a szívünket. Pirandello csak elvétve biztatja hőseit, hogy a látszat ellen föllázadjanak. Sőt alig áttűnő iróniával azt ajánlja: sáncoljuk el magunkat a szerepünk mögött, ragaszkodjunk a szerep merev formáihoz, így védhetjük meg magunkat leginkább váratlan elgázolások ellen. Az öreg férjnek például az a kötelessége, hogy fiatal feleségére rázárja az ajtót. Ha az udvarló az ablakon bemászik, nem köteles tudomásul venni. Ő megtette a magáét és senki sem vághatja a szemébe, hogy pipogyán fölszarvaztatta magát, hisz bezárta az ajtót. S lássuk, mi történik, ha valaki a maga igazságszomját közbefúrja? Csak próbálja meg tisztázni a helyzetet: elég, hogy a gyanúnak testet adott s a szegény öreg viszonylagos boldogságát máris összetörte. (Il beretto a sonagli.)

Életünk látszatok szövevénye: olyan trambulin ez, amelyről bátran elugorhat az utolsó gondolatakrobata is s az egész szellem beleröpülhet a valóságtagadás űrjébe. Ha nincs, vagy nem ismerhető meg az igazság, miben különbözik a kikoholt fikció, a csinált szerep az élet kitermelte szereptől s magától az élettől. Mindenik immaginárius, a föltételezett valósággal egyik sem hozható közös nevezőre. Nem szabad-e a fájdalomnak s a képzeletnek önmaga vigasztalására vagy mulattatására szerepeket teremtenie. Nem szabad-e fikciókban élnünk, ahogy a bolondok élnek olykor megdöbbentő következetességgel? Egy anya, aki hét évig várta a fiát s a fia meghal a karjai közt, nem folytathatja ezt a várakozást, annál is inkább, mert a fiú, aki elment, nem is hasonlított ahhoz, aki a karjai közé tért meghalni. (La vita che ti diedi.) S a

bolond, aki betegségéből gyötrelmes valóságra épül, nem folytathatja e téblyát most már tudatosan, szinte pajzsul forgatva az élet ellen (Enrico IV). Általában nem ép olyan, sőt nem igazabb élet a szerep élete, mint a kevésbbé élesen körvonalazott, bizonytalanság sűrűjében hadakozó egyéné? Az alak, akit a költő megálmodott, örökkévaló lezártságában nem inkább realitás-e, mint én vagy te? (Hat szerep keres *egy* szerzőt.)

Ha a homoszexuálisok után az öntudathasadásban szenvedők is megalakítják a maguk világszerveit, Pirandellóra valószínűleg sokan fognak hivatkozni. A gondolatsor, amelyet az ő drámái befutnak, egyszerre visz a téboly és a művészet apotheozisa felé.

III.

S most, akár egy pirandellói felvonás-vég, hadd legyek egyszer én is fordulatos. Hadd vallom be, hogy erről a lelkesen előadott filozófiáról nincs nagy véleményem. Ez a filozófia azt a kis rést feszítette mindent elnyelő szakadékká, amely az ember szemébe jutó fénysugár s a retinán fényingert termő csapocskák közt van. Ez a rés elég ahhoz, hogy az igazságot relatívnak nyilvánítsa, de sosem nyelheti el azt a tényt, hogy a dolgok a különböző agyvelőkben nemcsak különbözőképp, de hasonlóan is tükröződnek s ép ez a hasonlóság az érzékletek értékelésének, az igazság fogalmának a biológiai alapja. Ám legyen: az igazság nem álló huzal, de rezgő húr, csakhogy ennek a húrnak feszültsége van, amely nem engedi, hogy bizonyos kitéréseknél tágabbakat végezzen. A pirandellói filozófia türelemre és kíméletre indít, de alig több szellemi görögtűznél, amely csak más színt ad a világnak, de nem más értelmet.

Nem is ez a filozófia Pirandello érdeme, hanem az a művészet, amely ezt a filozófiát színdarabbá öltözteti. Sajátságos naiv és groteszk fantáziával válogatja ki a tételei demonstrálására szolgáló mutatóábrákat. Aki ezeket a mutatóábrákat megszerkesztette, abban volt valami a hajdani művészek primitív furfangosságából és merészségéből. Mik ezek a mutatóábrák? Helyzetek. Pirandello bámulatos gondossággal épít föl helyzeteket, amelyeknek a valószínűségét a valószínűségszámítás sem tudná elég kis számmal kifejezni s amelyeket mégis el kell fogadni. Esetek, amelyek nem történnek meg, de megtörténhetnének s ez a feltételes mód a nagyítólencse, melyen át a fixnek hitt dolgok körvonalait folyton hullámzó, szinte groteszkül duzzadó és apadó vonalnak láthatjuk. Az egyéniség szétfolyó, az igazság megközelíthetetlen, a szerep erősebb, mint az ember, látszatokon át élünk: olyan igazságok ezek, amelyek a mi mindennapi életünkben is megfigyelhetők, de Pirandello nem pepecsel a mindennapokkal, neki a mindennapok nem elég szemléltetők. Teremt egy fantasztikus életet, alakít egy lehetetlen helyzetet, amelyben ezek az apró tényecskék óriásivá nőnek. Nagy pedagógus-raffinéria lappang ezekben a helyzetekben s tagadhatatlan, hogy Pirandello tételeinek ezek a szemünk előtt végzett kísérletek a lehető legjobb bizonyításmódja. Lássunk néhány ilyen kísérletet!

A bebizonyítandó tétel: az egyéniség többrétű, bizonytalan. A következő történetet találja ki. Egy férfi boldog, játékos házasságának néhány esztendeje után csődbe jut. Külföldre szökik s otthagyja feleségét és fiát. Az asszonyt egy ügyvéd-tisztelője nagylelkűen kihúzza a hínárból s vadházasságban él vele további tizenöt éven át. Tizenöt év mulva visszatér a meggazdagodott férj. Nem kíván semmit, nem akarja a kialakult helyzetet megzavarni, de a fiú

az apja mellett érzi a helyét. Magához kell vennie s a raffinált fiú betegség ürügye alatt az anyját is odacsalja apja vidéki birtokára. Csak egy hetet töltenek együtt, de ez a hét is elég, hogy a férj fölszakadt szerelmében az asszony is visszaalakuljon első házassága játékos gyermekévé. Két egyéniség alakul ki benne, az első és a második házasságbeli, kettő közvetlen egymás mellett és egyszerre s maga sem tudja, melyik az igazi. (La signora Morli una e due.)

Az igazság relatív, sőt bizonyos helyzetekben el sem dönthető, mi az igazság. Pirandello kieszeli a Cosi e, se vi paret. Egy vidéki városkában titokzatos család telepszik le : egy férj, aki bírósági hivatalnok, a felesége, aki sohsem hagyja el lakásukat s az asszony anyja, aki a fiataloktól különválva él s leányával csak az olasz udvarok földszint és emelet közt mozgó kosárkáiba dobott leveleken át érintkezik. A férj így magyarázza meg a helyzetet : Az első felesége meghalt. Az anyósa az ő első feleségének az anyja. Lánya halála után búskomor lett, de amikor egyszer az ablakon kitekintve, veje karján a vő második feleségét pillantotta meg, azt hitte, a leányát látja s az öröm váratlanul meggyógyította melankóliáját. Hogy vissza ne essen, meghagyták hitében. Persze nem engedheti a felesége közelébe s csak négy emelet távolságból érintkezhetnek. Az anyós ezzel szemben ezt állítja : A túltemperamentumos fiatal férj elől szanatóriumba kellett dugnia a lányát. A férj azt hitte, az asszony meghalt s amikor visszahozták, nem ismerte föl s csak mint második feleségét volt hajlandó visszavenni. S most ő híreszteli az anyósáról, hogy bolond, csak azért, mert a lányát lányának tartja. Egyikük nyilvánvalóan bolond. De melyik? A kisváros publikuma két pártra oszlik. A család régebbi tartózkodási helyét nyomtalanul elsöpörte a földrengés, az asszony pedig, aki az egyetlen hiteles forrás, az *egyik* iránti kíméletből nem mondja meg az igazságot.

A szerep szinte borzalmasan eltorzítja az emberi érzést. Egy elzüllött asszony sokesztendei kóborlás után öngyilkos lesz. A gyóntatója betegágyához sürgönyzi a férjet, aki neves professzor s nemcsak megmenti az asszonyt, de vissza is akarja adni régi helyét a családban. Csakhogy a lányuk úgy tudja, hogy az anyja meghalt s vétek is volna egy ilyen anyával fertőzni a halott anya emlékét. Mint második feleségét veszi vissza az asszonyt. A lány gyűlölettel fogadja. Gőgösen tüntet az édesanyjának szóló gyászban. Az anyai szeretet hiába akarja megpuhítani, a mostoha szerep nemcsak a lánya szemében, de az ő szívében is fixálódik s győz a vér valóságán. (Come primo, meglio di primo.)

Az erkölcsöt, mint a szerep parancsát a L'uomo, la bestia e la virtu pompás helyzetében figurázza ki. A hajóskapitány-férj nem akar feleségétől több gyereket, ezért, valahányszor hazatér tengeri útjáról, a legapróbb ügyből is óriási csetepatét csap, csakhogy a feleségével összezördülhessen. Az asszony a fia tanárával kárpótolja magát s másállapotba esik. Három ember áll a tragédia partján s mindez miért? Mert a férj szerepe nem működik. Mi a szabadulás? Rá kell kényszeríteni a férjet, hogy teljesítse erkölcsi kötelességét. Az asszonyt kokottá pingálják, a férjjel izgatószert tartalmazó süteményeket etetnek, csakhogy meglóduljon benne a leállt szerep. S mihelyt működik, biztosítva van az erkölcsi látszat, ami, Pirandello filozófiájában, maga az erkölcs.

A szerep védőbástyavoltát viszont az unosuntalan szerelemre lobbanó fiatalember bölcs öngáncsa bizonyítja, akit hűtlenül otthagyott jegyesének a vőlegénye csaknem a másvilágra küldött. Hogy védje meg magát újabb vőlegénységek ellen? Elvesz egy jelentéktelen kis macskát, akibe nem szerethet bele, de arra jó, hogy férjjé, férjszereppé tegye s mint ilyet, elüsse a vőlegényszerep kellemetlenségeitől. Néhány hónap mulva persze új szerelemre lobban,

újra eljegyezkedne, de a házasság köti s hiába kapálózna, ő maga fogta le okosan, jóelőre a kezét. (Ma non e una cosa seria.) A szerep mögé bújik el utolsó percben az a férj is, aki feleségével csak a nevét osztja meg s a férji szerep burkának a tiszteletére szorítkozik. S ez a bölcs óvatosság lesz a visszavágó fegyvere. A felesége lakásába éjtszaka dorbéz emberek hatolnak. Az asszony, csakhogy férjének kellemetlenséget okozzon, noha a szeretője a szomszéd szobából hallgatta az inzultust, a férjtől követeli, hogy elégtételt vegyen. A férj vállalja a szerepet. Kihívja a sértőt, hiszen csak a férj hívhatja ki, de a rendkívül súlyos feltételekkel vívott párbaj reggelén a szeretőt küldi a halálos pisztoly elé, mert vívni az asszonyért : az a szerető dolga.

A fikció, a maga reálisnál-reálisabb valóságában, a «Hat szerep keres egy szerzőt»-ben testesül meg. Ez a darab a legösszetettebb és legfeneketlenebb Pirandello-darab s egyszersmind a legszebb drámai Ars poetica. Egy művészagy elvetélt hőseinek a tragikus harcát érzékelteti, hogy a sorsukban rejlő tragikus szálakat drámává fonják. Hat elgondolt s még nem fixált szerep tolakszik a színház délelőtti próbájára, ráveszi a színigazgatót, hogy darabbá fogja őket s ebben a három felvonáson át húzódó sikertelen kísérletben nagyszerű dialektikával bizonyítja, mennyivel erősebb valóság a költött alak, mint az élő ember.

Talán az egyetlen Pirandello-dráma, ahol a dráma fejlődése nem a megszokott. A teremtő lélek káosza válik itt drámává, egy megírandó darabnak lesz szemlélője az író s ez a szemlélődése az új darab. A tipikus Pirandello-dráma egy élesen körülírt helyzet kialakulására tör, a pillanatot is érezzük, amikor ez a helyzet kialakul. Olyasféle megkönnyebbülést érzünk, mint amikor egy keresztrejtvény utolsó talányos szavát is megoldottuk. Örülünk, hogy mégis csak sikerült ennek az előttünk brillirozó művész-matematikus fantáziának a maga kutyaszorítójába terelnie az életet s ott rábizonyítania választott tételét. S a helyzettel együtt eljutottunk a pirandellói hasadáshoz is, amely, akárcsak a régi dráma, ember és külvilág, ember és önmaga közt nyílik. Csakhogy a pirandellói hasadás másmilyenszetű. Ott az ember lelkierői hasonlanak meg egymással s az ember a világgal. Pirandellónál a valóság a valóság burkával, az ember a róla alkotott képpel, a forma a tartalommal. A hasadás oka nem az ember akarata, a világba bele nem férő szervezete, hanem a szellemi élet egyetemes tehetetlensége. Sorsdrámák ezek, ahol a sors homlokán ez áll : Nincs megismerés és nincs megértés.

IV.

Csakhogy a pirandellói helyzetek nagyon is sématikusak, a darabból kihámozva nagyon is elvont agyjátéknak tűnnek fel. Pirandello legerősebb oldala az az ékszerész-művészet, amellyel ezeket a kirívó helyzeteket az életbe foglalja s a legnagyobb valószerűségek tokjából szinte észrevétlenül fejti ki.

Két emelete van a pirandellói drámának, a való és a bizarr, az élet és a filozófia emelete, ahogy a shakespearei drámának is két emelete volt, egyik a hősök, másik a nép és a bolondok számára. Csakhogy itt nem a jambus hirtelen elakadása vagy fölcsendülése jelenti be a hangváltást, hanem szinte észrevétlenül emelkedik a földszint az emeletbe, úgyhogy nem is érezzük azt a diszkrét liftet, amely az elhihetőből a hihetetlenbe, az életből a filozófiai ábrába visz. Egyszer csak benn vagyunk a pirandellói kísérlet légürterében, ott gubbasztunk a csodálatos üveggömbben s nem szabadulunk, amíg a kísérlet le nem folyt.

Ha a pirandellói dráma külsőségeiben is olyan sémaszerű volna, mint lényegében, senkinek sem lenne türelme végigülni. De ép az a varázsa, hogy a séma mily észrevétlen emelkedik ki a valószerűség mögül s az élet valódi összefüggéseinek az illusióját mily sikerülten óvja meg az utolsó pillanatig.

Az első felvonás a helyzettől többnyire egész távol indul. S noha mindig a leghosszabb, alig több, egy előkészítő preludiumnál. Fölényes realizmussal fölvázolt miliő fogad: egy szerkesztőség bolond összevisszasága, egy tanára fejére nőtt osztály, egy penzió mindenki-mindenki ellen társasága, eldugott kisvárosok pletykaszalónjai. Az emberek is, bár kissé matricaszerűek s szélükön még ott fityeg a hozzájuk nyesett papír, mulatságosak és óvatos részletességgel fölrajzoltak: otromba vidéki hölgyek, akik betolakodnak zárt rokoni esküvőkre, facér patikusok, akik órákat eltraccsolnak egy csésze kávéért, szobaasszonyok, akik fölháborodnak, ha agglegény lakójuk kisasszonyt fogad, de mézessé édesednek, mihelyt kiderül, hogy a kisasszony a legutóbbi öngyilkossági botrány hőse. Ami élet és humor van a pirandellói drámában, itt gyűlik meg az elején. De ez az élet és ez a humor nem azért szólal meg, hogy befejezze a maga mondatát. A pirandellói első felvonás ugródeszka, amelyről a darab a filozófiába szökhet. A megpendített miliővel, a fölvonult «karakterisztikus» alakokkal alig akad többé dolgunk. Gyanútlan környezetből kell a szerzőnek elindulnia, hogy eleinte csak megpengesse a maga immaginárius zeneszerszámát, majd egészen azon játszon. Eleinte elfogadható helyzet és elfogadható emberek merednek ránk s csak lassan válnak ki a realisztikus alakok közül a választottak, akik a pirandellói tétel kinyilatkoztatásához szükséges alkatot hordják. Fantasztikus sorsok hányatottjai, súlyos pszichológiai dilemmák magvát hordozzák: érzékeny, züllött, magukra kárhozott asszonyok, a világból kizárt, bolond, két élet közt meghasonlott férfiak s mindenekfölött a pirandellói hős: a minduntalan visszatérő, ösztövér, ideges, hevesen replikázó, az életet és valóságot támadó, fikciókba menekedő férfi, akit kis túlzással a modern idegembernek is nevezhetünk. S amint ezek megjelennek, amint ezek előhozakodnak a maguk bajával, egyre inkább legesztikulálnak mindenki mást a színpadról, egyre inkább maguknak könyöklik ki a teret. A második felvonás már egészen az övék. Megértünk rá, hogy csak velük foglalkozzunk, már kibírjuk a montblanci atmoszférát, amely meggyötört homlokuk körül terjeng s lassan megértjük a helyzetet is, amelyet a világirodalom legkínosabb dialógusaiban végre elénk tálalnak.

A pirandellói dráma érdekes. Attól a pillanattól, amikor a kialakítandó helyzet első mozaikjait a kezünkbe adta, rátapadunk a színre s a fáradtság sem szakíthat le róla. Nem hat meg és mihelyt elemébe ér, igazán nem is mulattat, de elejétől fogva foglalkoztat. Az agy feszülten kénytelen figyelni, nehogy egy szót is elveszítsen, mert talán ép annak a szónak a madzagán csügg a dráma kulcsa s talán ép abból a szóból tudja meg, mért fizette a beléptidíjat. Kínosan érdekes ez a dráma. Jelenetek, amelyekben egyetlen részletdolgot kellene megtudnunk, szinte türelmetlenítőn elhúzódnak. De talán ez a kínosság a legnagyszerűbb a pirandellói drámában. Az emberek szédítő távolságokból kiáltoznak egymás felé. Mintha a Mars, Jupiter és Uranus vitáját hallanám, amint beláthatatlan tereken át reménytelenül s egyre lázasabb makacssággal hebegik a maguk igazságát. Nem hiába adta egyik drámájának a *Mások igazsága* címet, a jelenetek legapróbb porcikáit is áthatja ennek az egyetemes kifejezhetetlenségnek az érzése. A pirandellói hősök nem értethetik meg magukat, mert csak látszólag beszélnek egy nyelven. Mindenik magában elfogult, minde-

niknek a teste más elemekből álló, más molekulából épült. Vakok, süketek és némák, akiknek elölről kell megtanulniok a jelváltást, csakhogy egymásba hatolhassanak. Innét a darab csodálatos kettőssége : az egész szín csupa olaszos élénkség, heves magyarázkodás s az emberek hallatlan nehezen tudnak közös alapra jutni s ez az alap is csak pillanatnyi. Ezerszer egymásba rágják a maguk érveit, az író is ezerszer belénk rágja a magáét, míg végre kibontakozik a szereplők igaza s nagynehezen az íróé is. Fokozza ezt a távolságteremtette kínosságot az írói szándékosság. Egy pillanatra sem fordítja a szerepek szavait felénk, mindig csak egymás ellen. Olykor szinte szívesen látnám a régi görög drámák hírnökét, aki mindent szép sorjában elmesél, annyira egy kihallgatott társalgás benyomását teszik, amiket itt hallok. Véletlen szavakból kell kikaparnunk, ami a legfontosabb. Ha a téma filozófikusan absztrakt, a beszéd szinte túlzottan élethű. S ez a kínos élethűség, ez a gyötrő érdekesség : a pirandellói színpadtechnika.

Bűvészet az, ahogy Pirandello a kialakult helyzetig, a darab kritikus másodpercéig hág. Egy matematikus ész bravúrja. De mihelyt elkészült a mutatvánnyal, mihelyt átugrotta a filozófia lécét, elernyed. A kialakult helyzet többnyire annyira dilemmaszerű, hogy igazában meg sem oldható. Vagy mit csináljunk az asszonnyal, akinek két egyénisége támadt. Mit csináljunk a férfival, aki megoszlott imádott felesége és gyűlölt szeretőjétől született gyermeke közt. Mit csináljunk a hat szereppel s a férfival, aki megnősült, hogy el ne jegyezhesse magát. Bizonyosan találunk a drámának véget. Az asszony visszatér kisebbik gyermekéhez. A szeretőtől elvesszük a férjünk gyermekét s az eljegyezkedő ifjú beleszeret óvszer-feleségébe. Voltakép azonban Pirandello nem azért írt drámát, hogy befejezze ; inkább azért, hogy ne lehessen befejezni. Aminthogy van is egy drámája, amelyet két vagy három felvonásban írt. A dráma kulcsdráma s a szerző a felvonások közti intermezzókban a publikumot mutatja be, amint a darabon vitatkozik. A második felvonás utáni szünetben kitör a botrány, úgyhogy a darabot nem lehet folytatni. Igaz, nem is kell, mert a darab életbeli hősei a folyosón kibékülnek.

Nagy és játékos virtuozitás köt le a Pirandello félig irónikus, félig tragikus filozófiája mellé. S ha nem is hisszük, hogy az ügyesség a dráma lelke s nem a legkedvezőbben gondolkozunk is a dráma pirandellói válfajáról, mindig imponál az a szellemi elevenség, az az igazi színpadra termett hév, amely ezekből a darabokból árad.

De üljünk bele az ő római színháza valamelyik ingyenzsöllyéjébe s nézzük, mit ad !

V.

Tizenegyedik századbeli trónteremben találod magad. Három bolondos középkori lovagot látsz, akik egy negyediken, aki nyilván jövevény, nagyszerűen mulatnak. A jámbor azt hitte, hogy a francia IV. Henrik udvarában vállal szolgálatot s elképed, hogy ötszáz évvel előbb találja magát. A pajzán diskurzusból lassan kivesszük, hogy valaki mellett, aki IV. Henriknek képzeli magát, ez a három ifjú játssza a titkos tanácsos szerepét s az újonnan jöttnek kell a negyedik, elhunyt ál-tanácsos szerepét betöltenie. Az öreg lakáj, Giovanni vet véget a középkori pózaikban bolondozó fogadott tanácsosok játékának. Jelzi, hogy vendégek jöttek, akik beszélni akarnak IV. Henrikkel s amíg megfelelő jelmezbe bújnak, az általnácsosnak kell a beteget hálószobájában visszatartania. Csakhamar megismerjük a vendégeket is. Öten vannak. Nolli

márki, az őrült unokaöccse, aki ezt az egész magánszínházat fenntartja, Frida, a jegyese s Matild asszony, Frida anyja, akit nyilván egy hajdani szerelem emléke fűz IV. Henrikhez, Belcredi, az asszony ostoba szeretője s egy orvos, akinek meg kell vizsgálnia, mennyiben igaz a beteg elhunyt nővérének az a hiedelme, hogy a beteg gyógyulóban van. A diskurzus IV. Henrik és Matild toszkánai grófnő képei előtt indul meg. A két egészen modern kép kirí a középkori környezetből. Matild asszony izgatott elbeszéléséből megtudjuk, hogy ez a két nap őt és a beteget ábrázolja s az előtt a szerencsétlen karneváli lovaglás előtt készült, amelyen IV. Henriket, aki szinte beleette magát történeti szerepébe, a ló levetette. A lovas a tarkójára esett s amikor ájulásából fölocsúdott, IV. Henrik pózát szavalta tovább. Eleinte azt hitték, komédiázik, de a komédia tébolynak bizonyult. Azóta húsz esztendő telt el s a karneváli lovag az őrültek kísérteties színészi erejével éli tovább karneváli maszkját. A vendégek is csak középkori jelmezben merészkedhetnek elé. A doktor a cluny apát csuháját ölti fel. Matild asszony IV. Henrik feleségének az anyját, Adelaidet játssza, okvetetlenkedő szeretője pedig mint az apát kísérője kerül a császár színe elé. IV. Henrik a Canossa előtti darócban fogadja vendégeit. A jelenet értelme az, hogy a megtört császár Adelaide közbenjárását kéri. Engesztelje ki VII. Gergely pápát s járja ki, hogy a színe elé bocsássa. De ezt a felszint-jelentést százféle célzás, kitörés szaggatja keresztül. A szavak mögött mélyebb értelmet érzünk, de nagyon is keveset tudunk ahhoz, hogy ez az értelem megvilágosodjon. Föltűnik az a hirtelen gyűlölet, amellyel IV. Henrik Belcredire támad. Ráfogja, hogy ő Pietro Dammini, a püspökök egyike, akik anyját megrágalmazták. Ismételten visszatér erre az állításra s ugyancsak megszorongatja a hebegő emberkét. Másrészt Matild asszony festett haján át kifejti a maga szerepfilozófiáját. Mindnyájan festjük magunkat, a szerep kedvéért festjük, amelyet játszunk. Őneki most az a szerepe, hogy Canossát járjon, de holnap ugyanoly tökéletesen játssza el a pápaletevő dölyf szerepét. A szerep köt mindnyájunkat. A kép a mi tragédiánk s itt rámutat a falon függő karneváli képre, amelyről csak egy felvonással odébb tudjuk meg, hogy mennyire a ketrece, a tragikuma. Az egész diskurzusból azt gyanítjuk, hogy pápa, Canossa őrgrófnő csak felszín szavak, amelyeken át egy mélyebb jelentés sugárzik. Erre vall az a mély meghatottság is, amellyel a felvonás végén Matild asszonytól elbúcsúzik.

A dráma felében vagyunk s még csak azt tudjuk, hogy egy szerencsétlen beteg húsz esztendő óta császárkodik. Ám bizonyos, hogy a dráma valami mást akar mondani. Ez a felvonásvégi, aránylag nem is hosszú jelenet egy mélyebb rétegbe, nagyobb titkokba villantott, amely fölött a jelenet szereplői is törhetik az eszüket. Matild izgatottan bizonykodik, hogy a beteg fölismerte őket. Miért fordult oly haraggal volt vetélytársa ellen? Honnét tudta, hogy neki valamikor barna haja volt? Az meg, hogy a szemébe nézett, minden kételyét eloszlatta. Az orvos viszont úgy magyarázza a beteg viselkedését, hogy a téveszmék szigorú szövete bomladozóban van. Már csak egy lökésre, az időt éreztető nagy lökésre van szüksége, hogy a húsz év előtt megállt óragép megindúljon. Mi lesz ez a lökés. Csak annyit veszünk ki, hogy a toszkánai Matildnak fölöltözött Frida, aki bámulatosan olyan, mint az anyja volt húsz év előtt s az ugyanabba a jelmezbe bujtatott húsz év előtti anya, egyszerre jelennek meg váratlanul a beteg előtt. A doktor így akarja az idő távolságát éreztetni s visszarántani a beteget a jelenbe. Előbb azonban el kell búcsúznia IV. Henriktől, hadd higyje, hogy senki idegen sincs a házban. A búcsúkihallgatáson Matild-

Adelaide és az apátdoktor vesznek részt. A jelenet az első felvonásbelihez hasonló. A pápához küldött üzeneten át azonban most meg élénkebben üt keresztül a szív szívhez szóló jaja, mellyel Matildnak a vállalt szimbólumokon át ifjúságát és boldogtalanságát elsiratja. A jelenet végén a helyzet megért egy nagy leleplezésre. S csakugyan, alig fordultak ki az ajtón, IV. Henrik fölkacag: bohócok, bohócok! kiáltja s az általnácsosok lassan örömbe olvadó bámulata közben megtudjuk, hogy a bolond nem bolond. Nem bírja tovább tartani a titkát, mert mégse járja, hogy ez az asszony a szeretőjével merészkedik elé. Pedig boldog, aki bolond. A bolondnak mindent lehet, a magaválasztotta világban él, nem kötik a realitások, a csordaérzéssel és csordagondolkozással szemben ő egyénin érez és gondolkozik. Mert kegyetlenek a csordahiedelmek. S jaj annak, akit egy nap eltalál egy szó, mint ő is, a *bolond*. Hát igen, ő bolond volt. De elébe is térdepeltek. Annak a világnak az öltözetében jöttek hozzá, amelyet ő álmodott maga köré. Persze most, hogy leleplezte magát, mindennek vége. De egyszer még eljátssza velük, kísérőivel a császárt, amint este mécsfénynél bizalmasaival filozofál. Fölcsavarhatnák a villanyt, de nem engedi. Hozzák csak a mécset, hisz a játékot, a szerepet önmagáért kell szeretni. S a barátruhában bejövő, mitsem sejtő Giovanninak még mint IV. Henrik diktálja le a pápa elleni dekrétumot.

Már csak egy egész kurtácska felvonás van hátra s még mindig nem értünk semmit. Miért játszotta a bolondot, ha nem az. S miért attól a perctől, hogy a lóról lebukott? A harmadik felvonás mindent megvilágít s még hozzá is ad valamit, ami a drámát csaknem igazi tragédiává fokozza. A második felvonás a trónterem melletti helyiségben játszott. A császárnak, ha a hálószobájába akar jutni, át kell mennie a tróntermen. Itt a két festmény helyébe a Matildnak öltözött Fridát és a IV. Henrikké öltözött Nollit állította a doktor. A lány megszólítja a sötét szobán áthaladó IV. Henriket, akit ez a megszólaló kép leírhatatlan izgalomba ejt. A lány segítségért kiabál. A jegyese mellé ugrik s köré özönlenek a többiek is, akik ép e jelenet lefolyása alatt tudták meg a kísérőktől az igazat. Izgatott párbeszédek keresztezik egymást, jelenet, ahol mindenki másképp fogja föl a helyzetet, de végre is kibontakozik a tény: IV. Henrik tizenkét éven át csakugyan bolond volt. Tizenkét év után váratlan meggyógyult. De mit ért az egészségével? Miféle választása maradt? Visszamenjen az életbe, ahol a gonosz barátok, köztük Belcredi, aki azon a gyászos lovagláson a lovát megugrasztotta, rég elfoglalták a helyét, elszerették, akit szeretett s minden szem azt szikrázza felé: bolond. Inkább tovább játszotta a szerepét s élt abban a környezetben, amelynek a föltételeit ő maga választotta meg. A helyzetet tökéletesen értjük. De még egy jelenet következik, amely az egész dráma titkos mondanivalóját szinte összegezi. IV. Henrik előtt ott áll a két maskara: a húsz év előtti és a mai Matild. A maihoz semmi köze, de a húsz év előtti Frida, az az övé. Hisz ő maga is a húsz év előtti, őt húsz év előtt lefixálta a téboly, őbenne Frida él. S ahogy előtte áll az ő testet öltött álma, a szerep, melyet nyolc éven át játszott, elragadja. Magához öleli Fridát s amikor el akarják tépni tőle, mint *IV. Henrik* ripakodik volt tanácsosaira: Fogjátok le őket. Már megint a császár ő s ha Belcredi ráront, ő gondolkozás nélkül kardot ránt s a hasába döfi. IV. Henrik megteheti. Nem bolond, de az esztendőkön át játszott szerep erősebb volt nála, leigázta őt, bűntettet követett el, amely arra kényszeríti, hogy örökre belerögződjön szerepébe. S igazi pirandellói igazságtagadással még az utolsó jelenet is kétféleképp magyarázható. Belcredi azt ordítja: Nem őrült! Nem őrült! Ő ravasz orgyilkosnak tartja

merénylőjét. Az orvos egy előbbi figyelmeztetésére céloz: Megmondtam, ő úgy látja, egy világos perc után a téboly szállt vissza betegébe s azt hiszi, nem lett volna szabad fölizgatni. A darab azzal végződik, hogy IV. Henrik megrémülve a saját fikciójától, amely gyilkosságba sodorta, maga köré könyörgi három kísérőjét s zavarodottan hebegi: Igy. Együtt. Örökké.

A *Hat szerep keres egy szerzőt* mellett Pirandello legjobb darabja ez.

VI.

Pirandello tökéletesen írja meg, amit megír. Kritikusa hiába turkálna hibák, botlások után, ez a megírás a maga törvényei tükrében szeplőtelen. Mint minden igazi író, Pirandello helyét is az szabja meg, mire vállalkozott. Vállalkozásának a jellege, mérete, írói gesztusa, az igény, mellyel föllép, minden különösebb nehézség nélkül ékeli az őt megillető helyre.

Nem az életet költi újjá, csak aláhúzza az élet egyik jelentőségét. Nem akarja a dolgok titokzatos szövevényét rekonstruálni, csak egy bizonyos tulajdonságukat igazolja be ügyes kísérletekben. Nem szintétikus, de analitikus. Az irodalmi specialisták közé tartozik, akik az élet egy árnyalatára vetik magukat s annak válnak szaktudósaivá. Nem nagy, primér tehetség, aki az egész világot gyüjti egyetlen vizióba, de boszorkányos prizma, aki a fehér fényből csodálatos következetességgel töri le a maga részfényét.

Megvan benne a világból ennen művészetébe szakadó s abba elgubózó mesternek a bátorsága. Minden írásában ugyanaz az egyéni szellemi tartalom, a dolgok felfogásának az egyéni módja fejlődik tovább. Bátor akrobata. Tornaszerére fölkúszván, nem nézi, milyen mélyen van alatta a föld, hanem végzi a maga gyakorlatát. Többet írt egyes színdaraboknál: drámai oeuvre-t adott. Munkássága teljesen kifejlett emberi gesztus, nem a legnagyobbaké, de következetes és tiszteletreméltó.

Sokan a színműírás új kezdetének tartják. De új művészet irtását az töri, aki az ihlet műfajbeli gátlásait hárítja el, úgy tágítja meg a keretet, hogy abban az elsődleges költőösztön szabadabban repeshet, az élet minden fölös tartózkodás, minden bűvészkedés nélkül ömölhet költészetté. Pirandello nem ilyen költő. Voltakép a tizenkilencedik század végének a kivirágzása. Azok közül az emberek közül való, akikben az ösztönös érzelem hiánya az agy anarchista játékainak teremt talajt. Szeretet és gyűlölet válogató ösztöne pozitív mondattá, Isten új igéjévé avatja a költőt, az elapadt szív az ész artistájává. Pirandello technikája is a polgári dráma virtuozitását tetőzi be. Alkotásai csodálatosan sokrétűek, de mégis csak egy furfangos öreg ember kedves zsákbamacskái. A költészet, ha szűz, irtózik az ügyességtől, Pirandello az ügyesség netovábbja.

Irt négy-öt darabot. Hat szerep keres egy szerzőt, Enrico IV. Cosi e, L'uomo, la bestia e la virtu, Ciascuno a suo modo, amelyek megállnak a legjobbak közt, de ezek a darabok is csak egy játékos szellem meglepő zsákutcái s nem az új dráma fölpattant várkapui.

Németh László.

AZ UTOLSÓ FALAT.

Vigyázz, komám, nincs hágcsó. Ezek a betyár németek letörték az éjjel. Ugrani kell.

A fiatal magyar önkéntes habozva állt meg az ajtóban; a vagon magas volt, a föld pedig odalenn kemény és rögös. De nem lehetett várni; benn a vagonban, a priccseken mindenfelé felkönyököltek az emberek és magyarul, németül, lengyelül és csehül sürgették.

— Mi az? Hideg van! Gyerünk! Csukjátok be az ajtót!

Leugrott. Szöges bakancsa elcsúszott a fagyott földön és elvágódott. A barátja egy pillanat alatt mellette volt és felsegítette.

— Megütötted magad, komám?

A másik a csipőjét tapogatta és nyögött egyet.

— Kicsit. Eh, semmi. Gyerünk!

Elindultak az állomás felé. A hadifoglyok vonata messze kinn állt a síneken, jó pár száz lépést kellett menniök. Hideg volt. Lassan szitált a hó, az első hó a hosszú orosz télben. A szél zizegve kergette a csillogó, kemény porrá fagyott havat és apró kupacokba, hosszú fehér barázdákba hordta össze a barna földön. A két magyar fiú fázott; az egyiken köpeny se volt, csak a silány posztójú egyenruha, az ajka hamarosan elkékült és reszketett; a másik is dideregve huzódott a köpenye gallérjába. Csöndesen lépkedtek előre.

— Alighanem még estére is itt fogunk állni.

— Az. Mozdonyunk sincs.

— Tegnap este óta még a füstjét se láttuk.

A vonat körül elég élénk volt az élet. Egy pár baka jókora széntömböket, hatalmas fahasábokat cipelt elő a pályaudvari raktárak felől, barna köpenyes orosz katonák nevetve biztatták őket. Csak vigyétek. Fűtsetek. Elvégre is, megfagyni nem lehet. Mások mosakodtak, övig meztelenül álltak a fagyos szélben és kulacsokból, sajkákból öntötték egymás markába a vizet. Egy pár más alak kenyérrel, pereccel, párolgó teáskannákkal sietett a vagonok felé. Egy fiatal huszár a földön térdelt és nagyokat köpve a csizmájára, egy rongydarabbal keményen dörzsölte.

Beértek a pályaudvarra. Egyszerre nagy kavargásba, lármába kerültek bele. A pályaudvar tele volt emberekkel, a várótermekben, a folyosókon, a perronon végig kucsmás, bundás parasztok hevertek, itták a teát, nagyokat nyelve tömték magukba a fekete rozskenyeret és mindent teleköpködtek a napraforgómag fekete héjjával. Katonák

járkáltak köztük, a legtöbb felkötött karral, vagy bepólyált fejjel, nagyhangon kiabáltak, lökdösték a parasztokat, azt a pár asszonyt meg leányt, aki eléjük akadt, röhögve fogták körül. A perron végén levő élelmiszerbódé előtt óriási tolongás volt. Három-négy asszony szabdalta, mérte a kolbászt, a szalonnát, a fehér kenyeret, a kalácsot és a perecet, a vásárlók úgy tolongtak előttük, hogy majd felborították az egész bódét.

— Anyuskám, egy font kolbászt. Lelkem, mérd meg ezt a kenyeret. Hé, te tatár, ide a pénzt! Vigyázz azzal a kannával, agyonváglak, ha leforrázol. Kenyeret adj, egy fél kenyeret kérek.

A két magyar megállt a bódé előtt és nézelődött egy darabig. Kezüket zsebredugva, egymáshoz simulva álltak és bámészkodtak.

— Nézd, a disznó cselákja, egy egész kenyeret vásárolt. A német sógor kolbászt is vett. Ugyan hol szerzik ezek a pénzt? Ez az apró perec nem is lehet rossz, talán csak egy kicsit száraz. Micsoda tolongás! Mennyi utas! No igen, már két napja várják a vonatot. Szép kis közlekedés!

Amint egy kicsit ritkult a tömeg, az egyik kofa rájuk szólt:

— No, gyertek ide bátran, vegyetek. Vegyetek szép fehér kalácsot. Kaphattok azért, hogy foglyok vagytok.

Rábámultak. Végre a köpenyeges intett.

— Nem kell. Gyere, komám!

Egy kicsit kiegyenesedtek, mert zavartak voltak és nem akarták elárulni, azután elindultak visszafelé. Jó darabig szótlanul mentek, végre is az egyik nagyot sóhajtott.

— Hej, komám, kedves Gyürki komám, sohse jutunk haza többé. Éhen pusztítanak el ezek a kutya muszkák.

A Gyürkinek szólított elmosolyodott.

— Ugyan. Azt már talán még se. Majd lesz az még jobban is.

A másik elbúsultan csóválta a fejét.

— Vagy soha. Itt pusztulunk, ha mondom. Gyalázatos népség. Nincs ezekben egy csöppnyi emberség.

Gyürki nevetett.

— Ugyan, komám. Bolond vagy. Mit akarsz tőlük? Háború van. A háború szervezett emberölés és nem népkonyha. A háború azért van, hogy megöljék az embereket és nem azért, hogy enni adjanak nekik. A háború kegyetlen és erőszakos, ha szentimentális lenne, nem is lenne háború, hanem gyerekbál vagy jótékony nőegylet. Az olyan ember, aki eldobja a puskáját és el hagyja fogni magát, az szembehelyezkedett a háború lényegével, az nem számít többé. Az épen olyan, mintha megölték volna. Mit lamentálhatna itt egy halott? Kenyér csak annak jár, aki megszolgálja, aki lőni, vágni tud érte. A hadifogoly az utolsó ember a világon. Tulajdonképen nem is ember. Ezt be kell látni. Az ember sohse legyen elfogult csak azért, mert véletlenül róla van szó. Azért, mert éhesek vagyunk, az igazság egy szikrával sem lesz más.

Bizony, Tar komám, így van ez; nem úrnak jöttünk ide, hanem kutyának.

A másik komolyan bólintott.

— Igaz. De legalább ne kínozzák az embert, inkább üssék agyon ott kint a lövészárokban. Szép kis humanizmus, így éheztetni az embert. Nincs ebben semmi emberség, tisztára formalitás az egész. Hallottuk, mit mondott az a német orvos Darnicán: Kiütéses tifuszban, éhtifuszban, tüdővészben több ember pusztul el a szibériai fogolytáborokban, mint a fronton az összes rohamokban és visszavonulásokban. És hol vagyunk még Szibériától is! Az életbenmaradásnak ezért a kis eshetőségeért nem érdemes ennyit elviselni. Nincs ebben egy szikra emberség.

Gyürki most már bosszankodott.

— Eh, emberség! Olyan talán nincs is a világon. Sohse volt, még kevésbbé lesz ezután. Nincs, punktum. Nem is kell számonkérni senkitől. Nyugodtan kell várni, hogy mi történik velünk. Valahogy majd csak lesz, és akárhogy lesz is, amit ezután élünk, az már tiszta ajándék. Jog és igazság szerint már ezelőtt két héttel meg kellett volna halnunk. És különben is, még alig egy napja koplalunk, minek ez a sok beszéd.

A másik bágyadtan mosolygott.

— Na jó. Hát csak várjunk.

Felmásztak a vagonba és végigfeküdtek a priccsen.

2.

Ha az ember egész éjjel aludt, reggel nem könnyű újra elaludni. Mégis csak meg kell próbálni, különben sohasem mulik el a kínos, hosszú nappal. A két magyar fiú beburkolta a fejét a köpenyegbe és lehúnyta a szemét. Sokáig forgolódtak a kemény deszkán, bágyadt, törődött testük azután lassanként elzsibbadt, elkábult, a vagon félhomályos világa mind hátrább vonult az öntudatukban, végül már semmiről sem tudtak többé.

Soká feküdtek bódult és nyugtalan álomban. Déltájban nagy zajra ébredtek. A hat német önkéntes, aki a vagon végében lakott a felső priccsen, hatalmas lármát csapott. Bádogcsajkáikon kanállal kongattak, a vagon falát verték és torkuk szakadtából kiabáltak.

— Héj, muszka gazfickó, adj enni! Kenyeret adj, éhesek vagyunk. Hova tetted a pénzünket? Huszonöt kopeket kapsz minden emberre naponta, ne idd el az egészet!

Az orosz őr felült a helyén és röhögve nézte őket, de hamarosan dühös lett és nagyot kiáltott. Oroszul lármázott; az egyik német, aki értett valamit a szavából, magyarázta a többinek:

— Azt mondja, hogy raportra stimmel. Haditörvényszék elé állít. — A németek nagyot kacagtak és még jobban üvöltöttek.

— Részeg disznó, tolvaj gazember! Kenyeret adj, mert megjárod velünk!

Az orosz nagyot káromkodott, felkapta a puskáját és ráfogta a németekre. Azok még jobban kacagtak; az egyik, egy hatalmas szőke óriás, meg is fenyegette az öklével.

— Vigyázz magadra, ki ne repülj egy éjjel a vonatból, amikor legjobban megy!

Az orosz eldobta a puskáját, retteneteset káromkodott, lemászott a vagonból és elment. A németek kiálltak az ajtóba és onnan kiabáltak utána:

— Kenyeret hozz, különben vissza se gyere!

A muszka csak legyintett, vissza se nézett. Csak egy jó óra mulva került elő, tántorogva, dülöngve és nagyon jókedvűen. Odament a németekhez és a kezét nyujtogatva, hadarva beszélt nekik:

— Jó fiúk vagytok, Isten segítsen benneteket. Adjon nektek egészséget, hosszú életet!

A szőke óriás úgy vágta mellbe, hogy nekiesett a másik priccsnek. Sajátságos módon nem bukott fel, hanem megkapaszkodott és szörnyen elcsodálkozva bámult maga körül. A két cseh fogoly, aki mellette feküdt a priccsen, megfogta és lefektette. El is aludt nyomban. Horkolt is, hogy csak úgy harsogott, míg az egyik német fel nem mászott a priccsre és bele nem rúgott a hasába. Erre nagyot nyögött, az oldalára fordult és azután csendesen hevert tovább.

A két magyar nem igen vett részt a tüntetésben. Kedvetlenül, álmosan ültek a helyükön, csak néha szóltak egy-egy szót.

— Úgy van. Elissza a pénzünket. — Azután azt is abbahagyták, végül már nevettek. Eh, úgy is hiába. Kár minden szóért. Talán nem is kap pénzt. Vagy ha kap, nem bolond, hogy belénk tömje. Meg tudja inni maga is.

Egy fehér hósapkás fiatal fiú állt mellettük a priccsre könyökölve. Amint egy kis csönd lett, Gyürki hozzá fordult.

— Hol jártok, Valentin?

A megszólított előzékenyen mosolygott.

— Itt vagyok.

Tizennyolc-tizenkilenc éves fiatal fiú volt, típusa a nagyvárosi uccai csibésznek. Fintorgó, hegyes, vörös orra, vizenyős, szürke szeme, vértelen keskeny ajka, mozgékony, mindig ravasz és alattomos kifejezésű vonásai, egész férfiatlan, görnyedt és vézna teste a nagyvárosra vallott. A karján önkéntesi karpaszomány helyett valami furcsán felkötözött sárga szalagot hordott; társai meg voltak győződve róla, hogy nem önkéntes, csak itt a fogságban léptette elő magát. A fiú tudta jól, hogy gyanakszanak rá, épen ezért nagyon kedves és előzékeny volt mindenkihez.

— Egy kicsit sétáltam a pályaudvar körül. Hideg van, veszedelmesen hideg így köpeny nélkül, de azért jól esik a friss levegő. Spitzerrel találkoztam odakinn.

— Mit csinál?

— Koldul.

— No?

— Becsületemre. Amint mászkálok a téren, egyszerre csak ott látom ólálkodni a sarkon. Két lány jött vele szembe, épen kikanyarodtak egy kis uccából, két csinosan öltözött, prémkabátos fiatal leány. Spitzer oda ugrik eléjük, lekapja a sapkáját és beszél nekik magyarul, németül, oroszul is.

— Szegény hadifogoly vagyok, három napja nem ettem, adjanak valamit. A lányok, szegények, úgy megijedtek, majd elszaladtak. Végül az egyik kinyitotta a táskáját, adott neki valami aprópénzt és azzal nagysietve mentek tovább.

Gyürki nevetett, Tar dühösen káromkodott:

— Mégis csak disznóság, magyar önkéntes hogy vetemedhet ilyesmire. Önkéntesi paszománnyal a karján koldul, úrileányoktól koldul. Meg kell pofozni az ilyen csirkefogót.

Valentin nevetett.

— Ugyan, hagyd el. Legalább nem éhezik. Láttam, egész kenyeret vásárolt, szalonnát is vett. A kenyeret elvagdalta és apró darabokban bedugdosta a kabátja alá. Mit bánod, legfeljebb nem állunk vele szóba.

— A doktort is láttam. Itt áll a második, vagy harmadik vagon mögött. Eszik.

— Úgy?

— Igen. Kenyeret eszik, szép fehér kenyeret és sajtot. Odamentem hozzá, beszélgettünk egy darabig, végül adott egy darab kenyeret. Biztosan nem tudta már megenni.

— Elfogadtad?

— El hát.

A zsebéből egy darab fehér kenyeret szedett ki és odatartotta a másik kettő elé.

— Kell?

Tar komolyan rámordult:

— Nem kell. Edd meg, ha jól esik.

Gyürki kacagott.

— Bolond vagy. Azért adta, hogy el ne áruld nekünk. Ha elhireszteled, hogy titokban eszik, nem kapsz tőle többet.

A másik a hegyes orrát fintorgatta.

— Kell is nekem. Egye meg maga. Hitvány fráter ez a tisztelt doktor.

Megvetően legyintett és, mintegy a mozdulat folytatásaként, zsebredugta a kenyeret. A másik kettő a homlokát ráncolta és hallgatott.

Nemsokára megjött a doktor. Barátságosan és jókedvűen üdvözölte a többieket.

— Szervusztok fiúk.

Valentin élénken integetve fogadta;

— Szervusz doktorkám. Hol jártál? — Gyürki bólintott és

valamit mormogott, Tar meg sem mozdult. A doktor kedvetlenül bigyesztette az ajkát, felmászott a pricsre, rövid lábát egymáson keresztbe vetve, leült, a zsebéből dohányt, cigarettapapírt vett elő és cigarettát sodort.

A doktor egyáltalán nem volt csinos fiú. Alakra tömzsi, kicsi és jelentéktelen, az arca szeplős, durva vonású, komor és határozatlan. A kifejezést elsősorban a feltünő vastag, buja ajkak adták meg ennek az arcnak és a dülledt, nagy szürke szemek tétova nézése. Volt ebben az arcban valami a tudós szórakozottságából, a világ dolgai iránt való fásultságából, de az ökör bamba gondolattalanságából is. Nagy gonddal csavargatta a cigarettáját, kínos pontossággal egyengette el a papírban a dohányt, azután összecsavargatta, végignyálazta a papírt és a nedves rész felét letépdeste vastag, rövid ujjaival. Amint felemelte a fejét, tekintete Gyürki pillantásával találkozott, amely titkolhatatlanul mohó vággyal csüggött a dohányon. A doktor a fejét csóválta. Egy pillanatig habozott, már megmozdult a keze, hogy zsebrevágja a dohányt, azután mégis odanyujtotta Gyürkinek.

— Akarsz ?

A másik csodálkozva nézte. — Nem kell, — gondolta magában, — de már nyúlt is a dohány után. Elvette, dörmögve köszönt és idegesen kapkodva sodorta a cigarettáját. Először nagy csomó dohányt rakott a papírba, azután hirtelen felnézett a doktor komor arcára, elpirult, a dohány jó részét visszarakta a csomagba és egészen vékony, görbe cigarettát csavart. Rágyujtott és nagyot, mélyet szippantott, amire rögtön nagyot fordult vele a világ. Elgyengült, üres gyomra émelygett és kavargott, a feje szédült és lüktetett. Mégis tovább szítta le, mélyen, a tüdejébe, a gyomrába, két kézzel kapaszkodott a deszka szélébe, és cserepes, száraz ajkával lázasan rágta a cigaretta végét.

A doktor szemmelláthatólag meg volt elégedve saját nagylelkűségével és jókedvű lett. Jóindulattal nézett végig a többieken és intett. Egyet-egyet sóhajtott : — Haj, haj. — Végül beszédbe is ereszkedett.

— Igy mulik az élet, mi ? Egy elveszett nap ; tudjátok, mit jelent ez ?

Valentin előzékenyen helyeselt. Úgy van. Ez a nap egészen elveszett. A doktor gúnyosan végignézett rajta és legyintett.

— Eh, mit tudjátok ti ! Mit bánjátok ti ! De én !

Könyökét térdére támasztva, a szeme elé emelte a füstölgő cigarettát és elgondolkozva forgatta a kezében. A többiek egymásra néztek ; Valentin nevetett, a másik kettő bosszankodott. Gyürki dörmögött.

— Kedves vagy, doktor.

A doktor rábámult.

— Miért ? Ah, úgy. Nem, nem azért mondom. Dehát az én helyzetem mégis csak más, mint a tiétek, úgyebár ? Ti magatoknak éltek, én a tanulásnak. A tudománynak. Nálatok nem számít egy elvesztett nap, mert holnap is nap lesz és egy év mulva is, és nektek mindegy.

De nekem minden napra megvan a dolgom ; az élet rövid, a tudomány pedig hosszú. Amit én elmulasztok, azt többé nem tudom pótolni.

Nagyot sóhajtott.

— Ha tudnátok, milyen pontosan be volt töltve minden egyes napom. Reggeltől délig tanulás, délben ebéd, utána egy óra a kávéházban, félóra pihenés a karosszékben, azután megint tanulás késő estig. Igy ment ez éveken át. És most ? Egy év óta nem csinálok semmit ; katonáskodom. Hát ti ezt nem is érthetitek. Csak ezért mondtam, hogy nektek mindegy.

Legyintett, lemondóan és búsan, még egyet szívott a cigarettájából, azután lelökte a földre. A többiek hallgattak. A doktor állát a tenyerébe támasztotta és mosolygott.

— Mindig nagyon komolyan vettem a munkát. Emlékszem, egyszer földiek jöttek értem, elcipeltek valami kirándulásra. Egész nap együtt voltunk, este vendéglőben vacsoráztunk, jó későn kerültem haza. Egyszerre csak eszembe jutott : no, egy elveszett nap. Ma semmit sem csináltam. Borzasztóan el voltam keseredve. De azután egyszerre valahogyan feltámadt bennem az energia : nem, ezt nem hagyom. Könyvet vettem elő, leültem és tanultam, fájó, boros fejjel még jó két órát. Akkor azután lefeküdtem. Fáradt voltam és kábult és mégis olyan megnyugtató, jó érzés volt : ez a nap sem veszett el egészen. Mit tudtok ti erről !

Kihívóan és fölényesen nézett végig a társain. Mind hallgattak, csak Gyürki dörmögött valamit.

— Nagyon szép, nagyon helyes. Csak azt csodálom, hogy ennyire érdekel és foglalkoztat téged a jog. Elvégre is kétségtelen, hogy ez a legszárazabb és az igazi elmélyedésre legkevésbbé csábító tudomány. Mindenféle tudományért tudnék lelkesedni és rajongani, fizikáért, kémiáért, csillagászatért, vagy filozófiáért, de legkevésbbé a jogért.

A doktor felhorkant :

— Igy igazán csak laikus beszélhet, akinek sejtelme sincs a tudományokról. Igenis a jog eleven, élő valami, a jog fejlődése, története az egész emberi gondolkozásnak. Az emberi fogalmak kialakulásának története. A jog igenis fejlődő, mély tartalmú és mély értelmű tudomány, amelynek érdemes egy egész életet szentelni. Aki ezt nem tudja, annak fogalma sincs a jogról és általában a tudományról. — Kihívóan nézett a többire ; senki sem mondott ellent. A doktor megnyugodva dörmögött magában. Nohát ! Micsoda beszéd ez ? És most már egy egész évem elveszett és ki tudja, mennyi vész el még ezután. Ki tudja, mikor kerülünk haza. Itt pedig szó sem lehet tanulásról. A jó Isten tudja, mi lesz itt velünk. Ha még tiszti táborban lennénk, talán lehetne valahogy könyvet szerezni. Gyalázat ! Disznóság ! Egy doktor jurist, mint önkéntes káplárt küldenek ki a harctérre. Hát van ezeknek eszük ? Van ezekben tisztesség ? Hallatlan gazság ! Ha legalább zászlós lennék, egészen más lenne minden.

Tar hirtelen felhorkant. Szembefordult a doktorral és gúnyosan felkacagott.

— Igazad van, doktorkám. Disznóság! Nem is értem, miért nem lettél legalább hadnagy. Elvégre is egy doktor juris még a pokolban is doktor. Hogy én nem lettem tiszt, vagy legalább tisztjelölt, az nagyon is érthető. Hát ki vagyok én? Engem csak háromszor adtak be aranyéremre és kétszer kaptam meg a bronzot, egyszer a kisezüstöt. Nagyezüstöt is kaptam, német vaskeresztet is. Voltam szakaszparancsnok, amikor a főhadnagyunk elbujt a roham elől. Persze, doktor juris még sem vagyok. Te az vagy. Igaz, hogy a puskádat sem tudtad elsütni, igaz, hogy egy parancsot sem tudtál kiadni, igaz, hogy gyáva vagy, lusta és hanyag, de doktor vagy. A legnagyobb disznóság, hogy nem lettél hadnagy.

A doktor meglepve bámult rá.

— Hm. Hát így vagyunk? No igen, hiszen tudom, hogy mind ellenem vagytok. De bánom is én. Nem törődöm veletek. Hagyjatok békében.

Tar szinte magánkívül volt. Felháborodva kiabált, az öklével hadonászott.

— Te nem törődsz velünk? Hát ki vagy te, mi? Aljas, hitvány emberke vagy, gyalázatos féreg vagy. Vigyázz magadra, doktor, a hadnagyságnak még rossz vége lehet. Darnicán beszéltem Vámos őrmesterrel, akit egy nappal utánunk fogtak el, sok szépet beszélt rólad. A századnál jegyzőkönyvet vettek fel ellened. Gyáva fráter vagy, szökevény vagy. Vigyázz, doktor. Hadnagyi kinevezés helyett a haditörvényszék vár rád otthon. És itt is jó lesz hallgatni, mert megjárod velünk.

A doktor előbb elsápadt, azután vörösre pirult az ijedtségtől és a haragtól. Nagy szemeit vadul kidüllesztve, dühösen mérte végig a másikat, azután legyintett és lenézően elbiggyesztette az ajkát.

— Nagyon szép. Tipikus magyar szokás. Marakodni mindhalálig. Még itt is, ahol annyi egyéb bajunk van. De nem bánom, mondom, hogy nem törődöm veletek. Mi közöm hozzád? Tudatlan parasztkölyök vagy, semmi más. A hat vagy hét gimnáziumod nekem nem imponál. Beszélj, amit akarsz, nem érdekel.

Új cigarettát sodort, rágyujtott, azután végigfeküdt a priccsen és elgondolkozva bámult maga elé.

3.

Egész délután nem lehetett aludni a vagonban. A németek szakadatlanul lármáztak. Ma nem lázongtak az orosz ellen, egymásközt vitatkoztak meglehetős hangosan. Egy hórihorgas, sovány, lobogó szőkehajú, exaltált külsejű fiú volt köztük a leghangosabb, folyton beszélt, hévvel, tűzzel gesztikulált és harsogott. A többiek mind ellene voltak, felhevülve, felindulva egész szóáradatokat zúdítottak rá. Néha

négyen, öten is beszéltek neki egyszerre, de nem hagyta magát túlkiabálni, élesen recsegő hangját mindig ki lehetett hallani a többi közül, még jobban, mint a szőke óriás keményen dörgő basszusát. Tar azzal szórakozott, hogy a hosszúhajú németet figyelte ; a kevés beszédű, csöndes magyar parasztivadék előtt érthetetlennek látszott, hogy tud valaki annyit beszélni. Még furcsábbnak tünt fel neki a dolog azért, hogy egy szavát sem értette a németnek, csak a szenvedélyes hangját hallotta és a gesztusát látta. Néha Gyürkitől kérdezősködött.

— Mi az ? Mit kiabál úgy ?

A másik vállat vont.

— Vitatkoznak. Ez a hosszú fiú, úgy látszik, valami szocialistaféle. A bankárokat szidja. meg az urakat általában és legjobban a háborút. Hogy nem lett volna szabad háborút kezdeni.

— Nem hát. Ebben igaza van.

— A többi német nem azt mondja. Ezek mind úri fiúk, junkergyerekek, erősen haragszanak rá.

— Azt látom.

Később a doktor is odaült a németekhez. Két rövid lábát összehúzva, rendkívül szerény pózban kuporgott a lábuknál, vastag ajkait ellenszenvesen magát kellető mosolyra vonva, csendesen diskurált velük. Egyiket-másikat cigarettával kínálta, ő maga is sokat cigarettázott, a cigarettát tartó kezével előkelően széles és kimért gesztusokat téve.

Közben Spitzer is megjelent a vagonban. Jött megrakodva, a mellén, hátán nagy púpokban állt ki a bedugdosott kenyér. Udvariasan, szinte alázatosan köszönt : szervusztok, urak, és egyenesen bemászott a helyére, az alsó priccsre. Amint előkerült, már nem dagadozott a kenyértől. Megállt a priccs mellett, rákönyökölt a deszka szélére, izgett-mozgott és beszélt olyan ember módjára, aki szeretne elfogulatlannak és kedélyesnek látszani, de sehogy sem sikerült neki. A többiek kedvetlenül hallgatták.

— Szép idő van odakint.

— Úgy ?

— Igen. A szél elállt, hideg nincs, és szépen, csöndesen hull a hó. Már egész fehér minden.

— Hm.

— Azt hiszem, az éjjel tovább megyünk. Az állomáson egy mozdony szaladgál, ide-oda lökdösi a vagonokat. Talán ez lesz a mi mozdonyunk.

— Lehet.

— Bejártam az egész környéket. A városban is voltam. Egész nap nem kaptatok enni ?

— Nem hát.

— Kenyeret sem ?

— Azt sem.

— Hm. Én szereztem egy kis kenyeret. Hiszen enni csak kell, úgy-e ? Éhen nem halhat az ember.

Valentin dünnyögött valamit, a másik kettő hallgatott. Spitzer nagyon elpirult.

— Ha tetszik, egy kis kenyeret adhatnék néktek. Egyebem nincs, de azt szívesen adom.

Gyürki és Valentin habozva bámultak rá, Tar azonban közbe mordult.

— Nem kell.

Spitzer még jobban elpirult, a másik kettő izgatottan mozgolódott.

Igyekeztek enyhíteni a dolgot. Köszönjük nem kell. Nem vagyunk éhesek.

Spitzer dadogott valamit. — Ahogy tetszik. Még egy darabig ott álldogált mellettük, azután visszamászott a priccs alá. Aznap nem is látták többé.

A doktor kevés sikerrel udvarolt a németeknek. Estefelé elfogyott a tűzrevaló. A németek rögtön a doktorhoz fordultak. Reggel ők hoztak fát meg szenet, majd az egész napra valót, a két lengyel a kályhát kezeli, a csehek meg nem mennek, mert ők az orosz barátai, tehát a magyarokon van a sor. Hozzanak annyit, hogy elég legyen egész éjtszakára. A doktor gondbaborult arccal lemászott a priccsről, visszament a helyére és leült. A németek követelőzni kezdtek.

— Hé, magyarok ! Menjetek fáért ! Kialszik a tűz ! Hideg van !

Tar, aki csak félig-meddig értette meg, hogy miről van szó, Gyürkitől kérdezősködött.

— Tűzrevalót kell hozni, úgy-e ?

— Azt.

— No, akkor gyerünk. Hozzunk egy jó csomót.

— Gyerünk. De menjünk mindannyian. Mindenki jöjjön.

— Hát persze.

A doktor mozdulatlanul ült a helyén, maga elé bámult, mint aki nagyon el van foglalva a gondolataival és egyáltalán nem törődik a körülötte történtekkel. Gyürki rászólt.

— Jössz, doktor ?

A doktor rábámult. Nem, ő nem megy. Ő nem is tudja, honnan kell tűzrevalót hozni. Nem ismeri ki magát a pályaudvaron.

— De hiszen együtt megyünk.

— Az mindegy. Nem megyek. Hideg van, sötét van, esik a hó és én különben sem fogok szenet cipelni. Eszemágában sincs.

— Rendben van. Akkor nem megyünk.

— Kérlek, kérlek. Ahogy tetszik.

A kis vaskályhában közben kialudt a tűz, a szellős, rozoga vagónban egy pillanat alatt hideg lett. A németek káromkodtak, szidták a magyarokat, mint a bokrot.

— Gyalázat ! Menjetek fáért, mert baj lesz. A doktor makacsul hallgatva ült a helyén és nem mozdult. A többiek sem. Gyürki még egyszer-kétszer szólt hozzá:

— Látod, doktor, neked köpenyed is van, Tarnak meg Valentinnak az sincs, mégis jönnek. Ne csinálj botrányt.

A doktor nem mozdult. Gyürki vállat vont és a németeknek integetett :

— Megyünk, ha ő is jön. Őt nem fogjuk kiszolgálni.

Végre előmászott az alsó priccsről Szekeres bácsi, öreg magyar paraszt, népfelkelő baka. Fázósan dörzsölte össze két hideg kezét, azután intett a fiúknak.

— Megyek én, önkéntes urak.

Azzal már ment is. Tar rögtön felugrott a priccsről és ment utána ; rövid habozás után Valentin is utánuk indult. Gyürki vállat vont és a helyén maradt.

Hamarosan megjöttek a tűzrevalóval, egy pár szál jó száraz deszkát hoztak és néhány széntömböt. A lengyelek rögtön munkába álltak, nagy recsegéssel, ropogással tördelték a deszkákat, az orosz puskája agyával szétzúzták a szenet és tüzet raktak.

Lassanként besötétedett. A vagonban csak az izzóra tüzesedett kis vaskályha világított, néhol egy-egy cigaretta parázslott a sötétben. Általános vacsorázás kezdődött. A csehek füstölt halat ettek és pálinkát ittak utána. A németek sorba ültek a priccs szélén, nagy darab kenyereket tömtek magukba és szalonnát, kolbászt ettek hozzá. Sokáig osztozkodtak, cserélgettek egymás közt ; csak a hórihorgas szociálista feküdt. Ő nem evett, nem is kínálta senki. Valentin bebujt a priccs alá, Szekeres bácsi a tűz mellé telepedett egy karéj nehéz fekete kenyérrel. A doktor szalonnát és jókora karéj szép fehér kenyeret szedett elő egy zsíros csomagból. Lassan, csámcsogva evett, kis kockákat szelt a szalonnából, rátette egy-egy falat kenyérre és úgy rakta a szájába. A két fiatal fiú szótlanul ült egymás mellett. Tar az izzó kályhát és a rések mögött fehéren lobogó lángokat bámulta. Gyürki egyszerre felszisszent : Tar kemény könyöke az oldalába fúródott. Halkan morogva szólt rá :

— Ne nézz oda.

Ebben a pillanatban vette észre, hogy a falatozó doktort bámulja mohó szemmel. Elpirult és elkapta a fejét.

Egymásután lefeküdtek. Elsőnek a két magyar fiú feküdt végig a priccsen, azután a csehek és a németek. Félóra mulva már csend volt, csak az alvók nehéz lélekzete hallatszott, egy-egy nyögés, egy sóhaj, egy álmos kiáltás. A levegő tele volt szénszaggal, füsttel, az egymáshoz símulva hidegben is izzadó emberi testek nehéz kipárolgásával. Néha nagyot reccsent egy kettétört deszkadarab, döngött a puskaagy a szétvert széndarabokon. A két lengyel a kályha mellett ült, néha rádobtak egy-egy darab fát vagy szenet a tűzre. Az egyik zománcos bádogcsajkát tartott az ölében, a másik néha utána kapott, megfogta, rángatta.

Halkan, fojtott hangon, szünetlen makacssággal vitatkoztak.

— Add ide a csajkám.

— Nem adom, az enyém! Én loptam. Darnicán, az ebédosztó helyen. Az oroszoktól loptam. Nem igaz, én hoztam, még hazulról hoztam, a panje Feldvébel kezéből kaptam a kaszárnyában. — Néha keményebben összeakaszkodtak, dulakodtak, lökdösődtek, rángatták a csajkát. Az egyik, a vöröshajú, zömök, szeplősképű fickó, jóval erősebb volt a másiknál, össze is verte hatalmasan. Az alig védekezett, a fejét a válla közé húzva, szótlanul, ellenállás nélkül tűrte az ütéseket, de törhetetlen makacssággal kezdte újból a vitát.

— Add ide a csajkám.

— Az enyém.

Valamelyik német felriadt és dühösen káromkodott:

— Ördög vigye a csajkátokat, mit akartok vele? Úgy sincs mit bele tenni.Hagyjátok aludni az embert.

A doktor feküdt le utolsónak. Gyürkivel és Tarral feküdt egy priccsen, lábtól szembe nyujtózva velük. Végigterült a deszkán, jól kinyujtózott, a lábát kíméletlen erőszakkal fúrta be a két fiú közé. Gyürki és Tar, akik már jóformán aludtak, felriadtak. Tar felnyögött, Gyürki felült és álomittasan bámult maga körül.

Végre rájött, hogy mi történt. Rögtön elöntötte a düh: megmozdult és keményen belerúgott a doktor combjába. A doktor felpattant, dühösen visszarúgott. A lábukat egymásnak feszítve, jó darabig nyomták, lökdösték egymást. Végre Gyürki abbahagyta és fojtott hangon szólt rá a doktorra:

— Nézd doktor, te visszaélsz a helyzettel. Visszaélsz azzal, hogy mi nem vagyunk olyan aljas gazfráterek, mint te.

— Úgy.

— Úgy, igen. Ketten vagyunk ellened, de magam is összetörlek, ha eszembejut. Halálra pofozlak, ha még egyet mozdulsz.

— Majd meglátjuk.

— Vigyázz magadra. A mi türelmünknek is van határa.

A doktor gúnyosan nevetett.

— Nagy legények vagytok. Nem félek tőled. Nagy vicc verekedni! Minden kocsis ért hozzá. Csak tessék! Üss, bánom is én.

— Az Isten verjen meg, nem én. Engem is verjen meg, ha életemben láttam még hozzád fogható aljas embert.

Valaki nagyot káromkodott a másik priccsen.

— Sakrament Krucifiksz, hát nem lesz itt csend?

Mind a ketten suttogni kezdtek, izgatottan lihegve:

— No persze. Aljas vagyok. Ha etetnélek benneteket egész úton, ha tömném belétek a kenyeret meg a szalonnát, én lennék a legjobb ember a világon. Hiszen tudom, ez a baj. Ezért röffentek össze ellenem.

— Úgy van, igaz. Tisztességes ember nem is tűrné, hogy a bajtársai napszámra éhezzenek, míg ő naponta ötször telefalja magát.

— Hogyne. Nagyon jó. Tisztesség, mert neked nincs, nekem meg van. De nem kapsz, érted, egy falatot sem kaptok. Dögöljetek meg mind ahányan. Mi közöm hozzá ?

— Hát kinek kell a tied, mi ? Köpünk rá. Ha éhen halnánk mind, akkor sem kéne a tied. Fulladj meg rajta.

— No, no. Mintha egyszer-másszor nem is lettél volna ilyen büszke. Délután még kellett a cigarettám. Szemtelenség! Ha egy csöpp eszed lenne, magad is megértenéd, hogy nekem van igazam. Az embernek elsősorban magáról kell gondoskodnia. Ha rátok költöm azt a pár rubelt, amim van, egy-kettőre én is éhezni fogok. És ki tudja, meddig tart ez az út, eltarthat még három hétig is. És ki tudja, mi lesz még azután ?

— Remek ember vagy, doktor. Isten éltessen ! Csak vigyázz magadra és a pénzedre. Utolsó gazember vagy, tudod. Húzd össze a lábad, mert úgy váglak fejbe, hogy lefordulsz a priccsről.

— Próbáld meg !

— Minden szavad gazság és hazugság. Ha három napos éhezés után egy falat kenyerem lett volna, azt is ketté törtem volna és felét neked adtam volna. Még neked is, képzeld, hát még másnak, tisztességes embernek ! Hiszen te nem is vagy ember. Valami utálatos torzszülött vagy. Undorodom tőled.

— Eh, frázisok ! Akinek nincs, az könnyen beszél. Most jár a szád, mert nincs, ha te lennél az én helyemben, te sem tennél másként. Ha csakugyan a kezedben lenne az az utolsó falat, kétszer is meggondolnád, hogy odaadd a felét.

— No igen. Te el se tudod képzelni, hogy van még tisztességes ember is a világon.

— Ostobaság. Ez csak olyan beszéd. Más a beszéd és más a tett.

— Eh, mit vitatkozom veled ? Utoljára mondom, húzd össze a lábad.

— Eszemágában sincs.

Gyürki feléje hajolt, a doktor lihegve, kezét ökölbe szorítva várta. A másik szikrázó szemmel mérte végig és azután elfordult tőle. Megvetően legyintett.

— Különben nem is rólam van szó. Nekem semmi közöm hozzád, hála Istennek, semmi. Hogyha azonban erre a szegény fiúra nézek, elönt a düh, azt mondhatom. Ez a fiú az utolsó falatját is megosztotta veled, míg együtt gyalogoltatok Bukovinában. Az ingedet kimosta, mikor ott ügyetlenkedtél vele a pataknál. Minden pénzét elköltötte, míg te egy fillért se váltottál be rubelre és azt mondtad, hogy mindegy, hiszen úgy is együtt lesztek végig, egy kenyéren, majd később a te pénzedet fogjuk elkölteni. Most itt hagyod éhezni. Hát ez gazság, tudod? Ez már nem is puszta önzés, ez csalás.

A doktor dühösen ellenkezett. Nem igaz. Ő Darnicán bőven megfizetett azért, amit az úton Tartól kapott. Kétszer is meghívta ebédre

a cseh kifőzésbe. És mit kapott ő útközben? Egyszer-kétszer egy darab kenyeret, meg egy kis szalonnát. Nem tartozik neki semmivel.

Tar közbedörmögött.

— Hazudsz, doktor, tudod jól, hogy hazudsz. Nekem nem kéne soha többé egy falat sem tőled, hát nem azért mondom, de hazudsz. Tíz rubelt költöttem el nyolc nap alatt és mindennek te etted meg a nagyobbik felét.

A doktor vállat vont.

— Eh, bánom is én. Hagyjatok engem békében. Mégha úgy volna is semmire sem vagyok kötelezve irántad. Semmi közöm hozzád!

A priccs deszkáját verte, úgy dörmögött nagy mérgesen.

— Semmi közöm hozzád. Nem vagyunk egymáshoz valók. Kettőnket nem lehet egy mértékkel mérni. Én doktor juris vagyok, intelligens ember vagyok, tudós vagyok. Nekem vigyáznom kell magamra. Én még élni akarok. De ki vagy te? Közönséges parasztkölyök vagy, hat gimnáziumot végzett taknyos. Te akarsz velem egy sorban állni? Miért hozzak én érted áldozatot?

Tar felült a padon, végignézte a doktort, nagyot kacagott és megint visszafeküdt. Gyürki összecsapta a kezét. Csodálkozva és nevetve kérdezte:

— Hát én, doktor? Én is paraszt vagyok?

A doktor dünnyögött.

— Eh mit, újságíró, állítólag újságíró. Tudatlan senki vagy te is.

A másik ellenkezett.

— Vagyok olyan legény, mint te, minden tekintetben. Iró vagyok.

Ezen elvitatkoztak egy darabig, rekedten, suttogva. Gyürki a novelláira hivatkozott, amelyek különböző lapokban megjelentek, a doktor vállát vonogatta.

— Eh, semmi! És különben is, mi az, hogy író? Mi az az irodalom? Az irodalom ma már egyáltalán nem áll azon a polcon, az emberiség kincstárában, amelyen valaha állt. Valamikor az irodalom volt az egyetlen alkalom és mód a gondolatok, ideák kifejtésére és közlésére. Valamikor a zseni nem talált más lehetőséget, hogy önmagát közölje, mint az írást. Valamikor az irodalom volt az emberi fejlődés egyetlen lehetősége; ma már nem az. Ma már a tudomány dominál. Ma a zseni, a nagy emberi szellem nem író lesz, hanem tudós, vegyész, csillagász, fizikus, vagy jogász. Ma már ezer komolyabb hivatása, nagyobb feladata van a zseninek, mint az írás. Az irodalom nem számít már. Ez az oka a nagy hanyatlásnak, amit az egész világirodalomban látunk, ezért nincs igazi nagy író talán egy sem az egész világon. A mult század volt az utolsó irodalmi korszak az emberiség történetében; most már a tudomány epochái jönnek. Ma már egyáltalán nem dicsőség irodalomra hivatkozni.

Gyürki elnémult; meglepetve és megdöbbenve figyelte az éjtszakai értekezést. A doktor elbámészkodott, elgondolkozott. Gyapjas nagy fejét leszegte, úgy bámult bele a vagon sötétjébe. Ellenállás nélkül engedte,

hogy Gyürki félrelökje a lábát ; amint azonban felrezzent, hirtelen és erélyesen megint utat tört magának. Gyürki keserűen kacagott :

— No, doktor, nagyon szép volt. Az indokolás meggyőző és kifogástalan. Mindannyian barmok vagyunk, egyedül te vagy figyelemreméltó. Jól van, tudomásul vesszük. A lábadat azonban vedd el, annyit mondok. Nem szívesen piszkítom be veled a kezem, de Istenemre megteszem, ha össze nem húzod magad.

A doktor nem felelt és nem mozdult. Gyürki keményen belerúgott. A doktor dühös makacssággal védekezett. Rúgott, vágott és lihegett, minden ütést és rúgást visszaadott. Gyürki dühösen káromkodott. A doktor felé hajolt, a keze ökölbe szorult ; döntő csapásra készült. Azután megint csak abbahagyta ; szörnyű undort, valóságos csömört érzett.

— Eh, mit. Nem érdemes. Annyira biztos, hogyha akarom, hát megverhetem, hogy nem is érdemes. Gyalázatos féreg.

Visszafeküdt a helyére és nem szólt többet. Nem volt megelégedve magával. — Az erély hiányzik belőlem — gondolta dühösen. — Nem tudom megütni. Talán jobb is így. Aludjunk.

Sokáig nem tudtak újra elaludni. A doktor lába köztük volt, mind a ketten a deszka szélén feküdtek, a karjuk, térdük a levegőben lógott. A vagonban lassanként hideg lett, a lengyelek nem nagyon gondozták a tüzet. Hogy egy kicsit távolabb voltak egymástól, a köpeny nem érte be kettőjüket, a fejüket sem tudták betakarni. A torkuk égett, a gyomruk émelygett, hanyattfekve is szédültek. Tar mozdulatlanul, nyitott szemekkel hevert, Gyürki nyögött és forgolódott.

Egyszerre hozzájuk lépett valaki. Mind a ketten fölriadtak. Valentin állt mellettük a fehér hósapkájában.

— Te, Gyürki !

— Mi az?

— Akartok egy kis fekete kenyeret?

A fiú felült és mogorván kérdezte :

— Hol vetted?

— Szekeres bácsi adta. Az öreg eladta a bicskáját húsz kopekért, mikor szénért voltunk és kenyeret vett rajta. Már előbb is megkínált volna, de félt, hogy megsértődtök.

Tar is felült, kábultan nézett a kenyérre és lassan utána nyult.

— Nagyon köszönjük Szekeres bácsi. Egyszer talán majd megszolgáljuk.

Az öreg magyar két jó karéj fekete kenyeret nyujtott nekik. Mind a ketten egyszerre haraptak bele. Gyürki nagyokat falt, félig megrágva, fuldokolva nyelte a nehéz fekete kenyeret : embertelen kéjjel élvezte, hogy kezd dolgozni a gyomra, hogy pezsdül meg ereiben a vér, hogy tünik a kábultság a fejéből, az ólmos nehézség az izmaiból. Egy perc alatt megette a maga kenyerét. Tar is élvezettel, de lassan, kis falatokban, nagy önuralommal evett. A fele kenyere megvolt még,

mikor Gyürki elkészült már. A megmaradt darabot habozás nélkül ketté törte és a felét odaadta a barátjának.

— Egyél, komám!

A másik mohóságtól égő szemmel nézte a kenyeret, de ellenkezett.

— Nem, dehogy is. Csak edd meg, komám.

Tar nem engedett.

— Ugyan. Nem is kell már. Sok. Csak edd meg nyugodtan.

Gyürki hitetlenül nézte, de végül is elvette tőle. Most már ő is lassabban evett, egyszerre készültek el. Azután mindjárt lefeküdtek, néhány perc mulva már aludtak is. A két lengyel is elaludt a padon, a kályha mellett, fél kezével mindegyik görcsösen fogta a csajka rozsdás fülét. A vagonban minden elcsendesedett, csak a kialvó tűzben pattant egyet-egyet a parázs, szerte sziporkázó szikráival egy pillanatra halvány, rőt fénybe derítve a vagont és tarka utazó-társaságát.

4.

Éjtszaka hirtelen hatalmas lökést kaptak. A vagonban mindenki felébredt. Felvidulva szóltak egymásnak:

— Megyünk!

Maguk sem tudták miért, de örültek. Mindenesetre jobb volt menni, mint egy helyben állni végeláthatatlanul. A vonat jó darabig ment, elég gyorsan, azután megint megállt, egy darab idő mulva újból elindult valamerre és hamarosan megint megállapodott. Reggel arra ébredtek, hogy ugyanott vannak, ahol az este álltak, mindössze talán száz lépéssel közelebb az állomáshoz.

Ez nagy csalódás volt. Az emberek kedvetlenül, morogva szedelőzködtek; minduntalan káromkodás, szitkolódás hangzott. A németek fáért mentek, teavizet hoztak, azután reggelihez ültek. A doktor sokáig készülődött, nagy gonddal csavargatta a lábszárvédőjét, kiporolta a köpenyegét, azután elindult. Valentin ott ült a két önkéntes mellett, a doktor az ajtónál állva, kelletlenül bámészkodott rá, végül is odaszólt neki:

— Nem jössz, Valentin?

A hegyesorrú fiú habozva nézett a társaira, azután gyúnyosan elvigyorodott.

— Nem megyek, doktor.

— Hát maradj.

Elment. Spitzer is eltünt a vagonból. Tar felvette Gyürki köpenyét és hozott egy csajka forró vizet, amelybe egy csepp préselt gyümölcsteát dobott. Gyürki és Valentin alig egy-egy kortyot ittak a halvány szalmasárga löttyből, Tar azután lassanként kiitta az egészet. Mind a hárman halálsápadtak voltak és szédültek. Végtelenül gyöngének, szinte tehetetlennek érezték magukat, minden tagjuk remegett. Gyürkit borzasztó hányinger gyötörte, üres gyomra újból és újból görcsösen összehuzódott,

nagyokat lódult, mintha ki akarna ugrani a helyéből. A homlokán hideg verejték gyöngyözött, a szeme előtt tüzes karikák táncoltak. Tar szájából egyszerre elkezdett ömleni a nyál. Hatalmasakat köpött le maga elé a földre, de alig egy perc mulva már újra megtelt a szája nehéz, keserű nyállal. Komoran köpködött le a szénpor és deszkaforgács közé, néha félhalkan nyögött egyet. Szekeres bácsi a tűz mellett ült és állát az öklére támasztva, csendesen bámult bele a lobogó lángba.

Tíz óra felé Gyürki hirtelen felegyenesedett.

— Eladom a köpenyemet.

Mind ránéztek. Tar ellenkezett.

— Ne add el, komám. Hideg van és ezután még hidegebb lesz. Ki se tudunk mozdulni a vagonból köpeny nélkül. Talán mégis ad majd valamit enni ez a bolond muszka.

Valentin azonban élénken helyeselt :

— Add el, barátom. Csak nem akartok éhenhalni ? Enni nem kapunk, az biztos, akár-meddig utazunk is.

Gyürki bólintott.

— Eladom, persze, hogy eladom, de én nem mászkálok vele, nem értek hozzá. Valami élelmes ember kéne.

Egy percig Spitzerre gondoltak, de azután mindjárt lemondtak róla. Nem kell. Valentin vállalkozott az eladásra. Gyürki pár szóval kioktatta.

— Itt a pályaudvar körül hamar eladhatod. Kérj érte tizenöt rubelt, de odaadhatod tizenkettőért is. Ha meglesz a pénz, vegyél kenyeret, szalonnát is vegyél és gyere gyorsan. Siess, tudod, hogy várunk. Valentin elment, a két fiú végigfeküdt a priccsen és csendesen várt reá.

A németek egész délelőtt nagyon hangosak voltak. Mind döhösebben vitatkoztak, délfelé meg olyan izgatottan kezdtek kiabálni, hogy a két magyar meglepetten felült és csodálkozva figyelte őket. A hosszúhajú, hórihorgas fiú a priccs közepén térdelt és égő szemekkel vadul nézett szembe a többivel, elfulladva rikácsolt és szörnyen gesztikulált hozzá. A többiek mind egyszerre ordítoztak, az öklüket rázták, a szőke óriás bömbölve fenyegetőzött ; azután a hórihorgas szocialista rekedten kiabált valamit, amire hirtelen csend lett. A hosszú fiú még egyet szólt dühösen és elszántan, amire a többiek minden oldalról egyszerre rárohantak. Négyen-öten üvöltve, csapkodva, fetrengtek a priccsen egy rakáson, a hórihorgas fiú elszántan kapálódzott köztük, persze hiába. Valamelyik a torkát szorongatta, a többiek a karjába, lábába ragadtak bele, lenyomták, ütötték, rúgták, a haját tépázták. A szőke óriás ott guggolt a verekedők mellett, mint az ugrásra kész párduc, ordítva és hatalmas ökleit rázva, lesett és amint egy pillanatra maga előtt látta a kavarodásban a hosszú fiú testét, odavágott. Ütött keményen, kiméletlenül, habozás nélkül, szörnyű ökle csak úgy zúgott a levegőben.

A két magyar fiú szorongva nézte az ijesztő kavarodást. Tar izgatottan érdeklődött.

— Mi az ? Mi történt ?

Gyürki vállat vont.

— A császárt szidta.

A szőke óriás hirtelen elkapta a hórihorgas fiú nyakát, egyetlen rántással kitépte a csomóból, a fejét félkézzel leszorította maga elé a deszkára, a másik kezével ütötte, vágta szakadatlanul. A megkínzott ember nem mozdult, nem is kiáltott, csak lihegett és hörgött. A másik végül elfáradt az ütésben, leeresztette a kezét és elengedte a hosszú fiút, azután még egy hatalmasat rúgott bele. A hórihorgas felbukfencezett, végiggurult a priccsen és tompa zuhanással esett le a földre, ott még egyet hengeredett és féloldalával ráfordult a vörösen izzó kályhára.

Irtózatosat ordított erre. Egy esztelen ökölcsapással fellökte a tűzzel, parázzsal telt kályhát. Nagy csend lett, mindenki elsápadt. A vagon megtelt füsttel, korommal, az égett hús undorítóan édeskés szagával. A németek a priccs szélére gyűlve, nyugtalanul bámészkodtak, azután morogva másztak vissza a helyükre. A két lengyel kapkodva söpörte ki a vagonból az égő parazsat. A magyarok leugráltak a helyükről és felszedték az összevert embert.

A hosszú német nyitott szemekkel, de mozdulatlanul, szótlanul feküdt a karjukon. Nagynehezen feltuszkolták a priccsre, a régi helyére. A németek morogtak.

— Ide ne hozzátok ! Menjetek innen !

Gyürki rájuk ordított :

— Kuss ! Fogd be a szád !

Senki sem mozdult, a hosszú fiút lefektették. Sokáig mozdulatlanul feküdt, csak néha-néha nyögött egyet. Végre felült és furcsa, esztelen mosollyal, szinte csodálkozva bámulta fehér hólyagokkal fedett égett jobb kezét.

Valentin csak egy óra felé jött meg. Kékre-zöldre fagyva, fáradtan és reszketve érkezett. A köpeny ott lógott a vállán. Nem vették meg. Délelőtt hat rubelt igért érte egy öregasszony, persze nem adta oda. Később hétért kérte egy katona. Annak sem adta. Gyürki és Tar komoran hallgattak. Gyürki bizonytalanul vállat vont.

— Oda kellett volna adni hétért.

— Nem mertem.

— Hát csak add oda.

A hegyesorrú fiú azonban mozdulni sem tudott. Lefeküdt a priccsre, azt mondta, legalább egy-két órát pihenni akar. A másik kettő tanakodott egy darabig. El kéne menni a köpennyel. Azután nem mozdultak, mind a kettő félt az alkudozástól.

Öt óra felé Valentin megint elment a köpennyel. Alig volt oda egy félóráig, a vonat elindult és mind sebesebben ment tovább. A két magyar fiú elsápadt.

— Lemaradt.

— Le hát. A köpennyel együtt.

— Na komám, végünk van.

Szótlanul, mogorván hevertek egymás mellett a priccsen. A doktor cigarettázott, néha rájuk pillantott és gonoszul mosolygott. Spitzer lenn az alsó priccsen végtelen sokáig csámcsogva evett, azután csendesen dudolgatott magában.

A vonat egy félóra mulva újból megállt. Pár perc mulva félregördült az ajtó és lihegve, köhögve bemászott Valentin, a köpennyel a vállán. Alig volt fenn, a vonat tovább indult. Valentin lihegve számolt be a történtekről.

— Az utolsó pillanatban vettem észre, hogy megy a vonat. Úgy rohantam, majd a lelkem kiszakadt. Éppen csakhogy fel tudtam kapaszkodni az utolsó kocsira. Négy rubelt igértek a köpenyért, most már hatot sem akart adni senki. Én nem értem, mi ütött beléjük.

A másik kettő egy kicsit jobb kedvű lett.

— Nem baj, el kell adni. Most már mindegy. Majd holnap eladod.

Gyürki még meg is dicsérte.

— Derék fiú vagy, Valentin. Ne félj, majd lesz még jobban is.

A vagon sokkal csendesebb volt, mint az előző napon. A németek hallgattak, a csehek aludtak, csak a két lengyel marakodott félhalkan a csajkán és a sebesült nyögött nagyokat. Estefelé Gyürki felmászott hozzá a priccsre és föléje hajolt.

— Fáj valamid, bajtárs ? Mi a baj ?

A német nem mozdult, Gyürki gyöngéden megrázta.

— Beszélj, bajtárs, mit tehetünk érted ? Akarsz valamit ?

A német rábámult zavaros, égő szemekkel, azután megint elfordult. Végre halkan dünnyögött valamit.

— Éhes vagyok.

Gyürki körülnézett. Egy pillanatnyi habozás után leszólt a priccs alá.

— Spitzer, itt vagy ?

— Itt vagyok — hallatszott az alsó deszkáról.

— Adj egy kis kenyeret.

— Kérlek. Nagyon szívesen.

Sietve mászott elő és jó darab fehér kenyeret nyujtott fel a priccsre. Gyürki újra a némethez mászott.

— Itt van bajtárs. Egyél.

A német nem mozdult, csak nagyot sóhajtott.

— Istenem, teremtőm ! Jaj Istenem !

Gyürki ép kezébe nyomta a kenyeret és biztatta.

— Egyél bajtárs. Jó kenyér. Ne búsulj, holnapra majd jobban leszel.

A német felnézett, sokáig bámult a magyarra, azután a kenyérre, amelyet rögtön kiejtett a kezéből. Gyürki újra a markába nyomta,

a német újra elejtette és mozdulatlanul hevert tovább. A többiek nyugtalanul figyeltek. Egy kicsit elhúzódtak tőlük, fojtott hangon tárgyaltak maguk közt. Gyürki vállat vont és leszállt a priccsről.

Éjjel, mikor már mindenki aludt, Gyürki még sokáig forgolódott a helyén. A priccs szélén feküdt, a fejét félig lelógatva, nyitott szemmel bámult bele a sötétbe. Előtte a piszkos fekete padlón jókora fehér folt világított. Egy darabig gondolattalanul, kábultan nézte, azután egyszerre eszébe jutott: a kenyér. A német kenyere. Szegény fiú. Úgy látszik, valami komoly baja esett. Hogy került ide ez a kenyér? Biztosan lerúgta, amint ott hánykolódik lázában a priccsen. Milyen szép, fehér kenyér. Kár érte.

Végre lemászott a priccsről és felszedte a kenyeret. Megállt a tűz mellett és a kabátja újjával jó darabig elmerülve dörzsölgette, tisztogatta, azután visszament a priccsre, megrázta Tar vállát és suttogva szólt neki.

— Kelj fel, komám. Egyél.

Tar felült és álmosan bámult rá.

— Mi az?

— A német kenyere.

A másik elgondolkozott. Álmosan lógatta nagy, kemény fejét és a homlokát ráncolta. Gyürki idegesen magyarázott.

— Nem eszi meg. Ledobta a földre. Azt hiszem lázas. Kár lenne eldobni, szép fehér kenyér.

Tar vállat vont.

— Nem bánom.

Elvette a kenyér felét, lassan, kedvetlenül ettek, azután megint lefeküdtek. Pár perc múlva már aludtak ők is.

5.

Reggel a vonat megint mozdony nélkül állt egy állomáson. A vagont a sebesült német ébresztette fel; egyenesen ült a helyén, hátát a vagon falának vetve, a feje féloldalt lelógott, az arca tüzelt a láztól. Énekelt. Valami vidám nótát dúdolt, el-elfúlva, elakadva, néha percekig köhögött, hápogott, hörgött, erőtlenül kapkodott levegő után, azután megint énekelt, sebesült kezével ütötte hozzá a taktust. A többi német morogva, lármásan szedelőzködött. Minden percben összeröffentek valamiért, dühösen ordítozva estek egymásnak, szünet nélkül civakodtak és kiabáltak. A szőke óriás mellen is ragadta az egyiket és megrázta hatalmasan, a többi erre mind rátámadt, fenyegetőztek, káromkodtak. Azután a tűzért kezdtek lármázni. A vöröshajú lengyel egyedül állt a kályha mellett és előzékenyen integetve magyarázta, hogy nincs fa. A németek megint a magyarokat küldték tűzrevalóért. A doktor nem mozdult. Gyürki is a helyén maradt. Valentin már előbb elment a köpennyel. Szekeres bácsi sóhajtozva mászott elő a priccs alól.

Tar is leszállt és elindult vele. Nehezen botorkálva mászott le a vagonból, odalenn alig lépett egyet, elbukott, és amint felkelt, szédülten tántorgott egy helyben. Ha Szekeres bácsi meg nem fogja, megint elesik. Az öreg paraszt nagynehezen föltuszkolta a vagonba és egyedül ment el. Pár perc mulva egy csomó vékony deszkával tért vissza. A lengyel rögtön nekiesett, eltördelte a fát és tüzet rakott. Szekeres bácsi ott ült mellette a padon és nézte csendesen. Néha felsóhajtott, mélyet, nagyot és a fejét csóválta.

— Hej, gazember. Cudar gazember.

— Kicsoda, Szekeres bácsi ?

— Ez a veres polyák. Az önkéntes urak semmit sem láttak az éjjel ?

— Miért ? Mi történt ?

Az öreg megfenyegette az öklével a vörös hajú lengyelt.

— Gyilkos gazember, mit csináltál a barátoddal, mi ? Hová tetted az éjjel ?

A lengyel látta, hogy róla van szó, megállt a munkában, rábámult az öregre, és után elvigyorodott. Azután mindjárt zavart lett, elfordult, és nagy sebbel-lobbal tördelte tovább a deszkákat. Az öreg még egyszer megfenyegette.

— Megölte azt a másikat, aki itt volt vele. Megfojtotta.

— Micsoda ? Ez a gazember ?

— Ez hát. Puszta kézzel fojtotta meg.

— Csakugyan, már az előbb is néztem, hogy hol a másik lengyel.

— Egész úton valami rozsdás csajkán osztozkodtak. Az éjjel azután verekedni kezdtek. Ez a veres elkapta a másiknak a torkát és szorongatta, addig, míg nem mozdult többet. Akkor rángatta, szólongatta, de csak nem felelt, meg volt az halva istenesen. Láttam én jól mindent, nem tudtam aludni a lármájuktól. Arra azután lefektette a földre, félrehúzta az ajtót és kidobta a holttestet. Azóta aludt, még csak meg se moccant.

A két önkéntes felindult.

— Hallatlan gazság. Fel kell jelenteni a gazembert. Szólni kell az orosznak.

Az öreg paraszt legyintett :

— Ugyan minek? Bánja is az, egy fogollyal több, vagy kevesebb. Felőle mind agyonüthetjük egymást. Ne bánjuk mi se, nem a mi dolgunk.

— A két csüggedt, kimerült fiú belenyugodott.

— Az. Nem a mi dolgunk. Állatok ezek, nem is emberek.

Nemsokára megjött Valentin. Félrehúzta az ajtót és bekiáltott a vagonba.

— Három rubelt kínálnak a köpenyért, odaadjam ?

Gyürki izgatottan kiabált vissza.

— Hogyne, add oda és hozzál kenyeret. Siess ! Kolbászt is hozzál !

A hegyesorrú fiú öt perc mulva megint ott volt. Lihegett, dadogott,izzadt, az egész úton ész nélkül rohant. Egy egész nagy fehér kenyeret hozott, meg egy hosszú szál kolbászt. A vagonban egyszerre nagy izgalom támadt. Gyürki felugrott és ide-oda szaladgált a kályha körül, Tar felegyenesedett és a kenyérre bámult, Szekeres bácsi a zsebében turkált a kése után. Mire rájött, hogy már két nappal ezelőtt eladta, a kenyeret már szét is törték, a kolbászt darabokra tépték és nekiestek valamennyien.

Jó félóráig szakadatlanul evett az egész társaság. Ettek, míg egy morzsa volt a kenyérből és egy falat a kolbászból. Szó nélkül ettek, nagy igyekezettel és kitartással ; Gyürki, mint vendéglátó, néha biztatta a többieket.

— Egyél, komám, törj kolbászt is. Csak bátran, Szekeres bácsi. Ne sajnálja. Gyerünk, Valentin, amíg még van.

A hegyesorrú fiú közben elszámolt, apró bélyegpénzeket rakosgatott végig a deszkán. Hatvan kopek a kenyér, nyolcvan a kolbász, két font volt, egy kicsivel még több is, de csak két fontot fizetett. Maradt még egy rubel hatvan.

Lassan elkészültek. Elégedettek voltak és jókedvűek. Gyürki Tarral tréfált, lökdöste és taszigálta, Szekeres bácsi a két kis fiáról beszélt, meg a menyecskelányáról, aki szakácsnő egy nagy vendéglőben Szegeden. Valentin pesti barátnőit emlegette, különösen egy Manci nevű pincérleányt, akitől svájci acélórát kapott, mielőtt a harctérre indult. Gyürki közben kijelentette, hogy még valamit kéne venni, egy kis süteményt, vagy perecet, miegymást, teavizet is kell hozni. Egy kis dohány is kellene.

Ezt egy kicsit nyugtalanul mondta. A többiek közül egyik sem volt dohányos, szinte úgy érezte, hogy túlságosan önző ez a kívánság. Tar azonban élénken helyeselt.

— Úgy van, dohányt kell venni. Gyerünk az állomásra.

Mind elmentek. A kezüket zsebredugták, dobogva futottak végig a fagyos úton. Egyik sem lihegett, nagyszerűen érezték magukat, még énekeltek is. Gyürki először perecet kért, Tar ellenkezett. Ugyan mire jó az ilyen nyalánkság ? Majd jó lenne még a kenyér is. Mégis vettek öt nagy perecet, harminc kopekért, Gyürki mindenkinek adott egyet, ő maga kettőt tartott meg. A dohánynál már Tar volt a pazarló. Gyürki csutkás mahorkát akart venni, de Tar nem engedte. — Rendes dohányt vegyél, ne rontsd a tüdődet ezzel a vacakkal ! Jókora csomag szép, sárga dohányt vettek és fínom cigarettapapírt, nem olyan nagy barna ívet, amilyenből a doktor szokott lenyálazni egy-egy cigarettára valót. Mikor visszakerültek a vagonba, a három rubelből Gyürki zsebében már alig volt valami.

Délután hirtelen nagy mozgolódás támadt a németek között. Ketten-hárman a sebesült fiú fölé hajoltak, rángatták, a szívét hallgatták. A beteg nem mozdult. Gyürki is felmászott hozzá a priccsre, meg-

tapogatta a homlokát, azután ráhajolt a mellére, a fülét a szívére szorította. Semmi kétség sem lehetett. Meghalt. A magyar fiú előbb elsápadt, azután mélyen elpirult. Felindulva, kiabálva ment neki a németnek, öklével a szőke óriás orra alatt hadonászott, töredezett német mondatokban szidta őket. Gazemberek vagytok! Szégyeljétek magatokat!

A németek morogva húzódtak félre előle, végre elkergették.

— Takarodj! Semmi közöd hozzá!

A csehek az oroszt is felverték. Káromkodva ült fel a helyén, dühösen öltözködött.

— Az ördög vigyen el minden németet. Miért nem hagyjátok békében az embert. Otthon verekedjetek, ne itt. Minek jöttetek ide?

Végre elment, elég sokára került vissza. Dühös volt, káromkodott, az állomáson jól összeszidták. A váróterem tele van sebesültekkel, senkinek sincs kedve egy halott némettel törődni. Lassankint besötétedett, a holttest még mindig ott feküdt a priccsen. A németek mind nyugtalanabbak lettek. Az oroszt szólongatták, de az nagyot ordított rájuk.

— Hagyjatok békén! Csináljatok, amit akartok.

A németek sugdolóztak, tanakodtak egy darabig, végre felemelték a holttestet, kivitték a vagonból és letették a sínek mellett a hóba. Mind odaálltak köré és levették a sapkájukat. Az egyik halkan eldünnyögött fölötte valami rövid imát, amire mind rámondták, hogy ámen, azután megint felszálltak a vagonba, az ajtót jól behúzták maguk után.

6.

Estére megették a pereceket. Gyürki is csak egyet evett, a másikat betette a kenyérzsákjába, amelyben egy rozsdás csajkát, egy vaskanalat meg egy csomó tábori postai levelezőlapot őrzött és amelyet párnának használt az úton. Amint besötétedett, elaludtak.

Éjfél felé a vonat elindult, és ment tovább kínos lassúsággal a végtelen Oroszországon át. Néha ment egy félnapig, egy napig, azután megint állt félnap, féléjjel valahol egy állomáson. Egymásután multak a napok.

Másnap reggel nagy fehér kenyeret vettek hatvan kopekért. Kolbászt is akartak venni, de Tar nem engedte. A kenyeret egész napra beosztották, még estére is jutott mindenkinek egy darab. Másnap egy kisebb, de jóval nehezebb fekete kenyeret vásároltak a maradék pénzért, az is eltartott egy napig. Harmadnap reggel megint egyetlen kopek nélkül, éhesen és bágyadtan ébredt a társaság.

Egymás mellett ültek a priccs szélén, késő délutánig csendesen beszélgettek. Kizárólag ennivalókat emlegettek, esküvői ebédeket, névnapi lakomákat, vendéglői étlapokat, sülteket, tésztákat. A kedvenc ételeiket sorolták föl, mindegyik erősen dícsérte a magáét, részletesen leírták a zsíros, tejfölös, ropogós sülteket, az édes tésztákat, nyálasan,

csámcsogtak hozzá, nagyokat sóhajtottak. Tar unta meg elsőnek a képzelt lakomát.

— Eh, kár beszélni róla. Bár csak kenyerünk lenne.

— De ha nincs egy csepp sem.

Valentin éles hangja hallatszott.

— Egy perec van még, azt hiszem.

Gyürki legyintett.

— Perec ? Hol van az már.

Ebben a pillanatban villant az eszébe, hogy csakugyan van még egy perec a kenyérzsákjában. Elpirult és megzavarodott. Sietve magyarázta a dolgot.

— Megettem még tegnapelőtt. Nincs már abból egy falat sem.

Senki sem szólt. Gyürki végignézett rajtuk, úgy érezte, hogy az arca lassanként valami sajátságos, kényszeredett kifejezést ölt és ez bosszantotta. Szinte kihívóan fordult a többiek ellen.

— No és aztán. Talán nem is tetszik ? Nem jól tettem ?

Mind csöndesítették.

— Ugyan kérlek. Persze, hogy jól tetted. Váljék egészségedre. Jó fiú vagy, Gyürki, belőled élünk már három nap óta. Hiszen a tied volt minden.

Gyürki elégedetlenül dünnyögött tovább.

— No igen. Az ember megteszi, amit lehet.

Félszemmel a doktorra nézett. A szeplős kis ember ott üldögélt nem messze tőlük, egyedül, szinte kiközösítve a társaságból. Már napok óta egy szót sem szólt senkihez, legfeljebb Spitzerrel bújtak össze néha egy-egy félórára a priccs alatt. Gyürki érezte, hogy ereiben felforr a vér, a keze ökölbe szorult.

Délután megint elakadtak valahol. Valentin kiment az állomásra, egy félóra mulva csontig átfagyva tért vissza, csupa rossz hírrel megrakodva. Semmi remény valami jóra, senki sem tudja, hogy hová mennek, meddig mennek még. Az állomáson a foglyok a ruhát adják el a testükről, a cipőt a lábukról egy darab kenyérért. A társaság fele szalmapapucsban és vattával bélelt orosz vászonruhában jár már. A váróterem egész zsibvásár. Katonák, vasutasok, parasztok tömegesen alkusznak a foglyok holmijára és rettenetesen kiuzsorázzák őket. Már meleg vizet sem adnak ingyen, két kopeket kérnek egy csajka vízért.

Lassanként beesteledett. A vonat még mindig egy helyben állt, a vagon lakói lefeküdtek. Legtovább Gyürki maradt ébren. Régen aludt már mindenki és ő még mindig nyitott szemmel feküdt a helyén.

Éjfél felé felkelt. Óvatosan, zajtalanul tapogatózott a priccsen, a kenyérzsákból kiszedte a háromnapos perecet, bedugta a kabátja alá, egy csöppet félrehúzta az ajtót és leugrott.

Nagyon hideg volt, a keményre fagyott hó élesen csikorgott a bakancs alatt. Végigment a vonat mellett, azután vissza. Sietve nagyokat lépkedett, a kezét a zsebébe dugta, amint egy-egy fagyos szélroham

csapott reá, végigborzongott ; a homloka mégis tüzelt, verejték csöpögött le róla. Elégedetlenül dünnyögött, néha előkapta a kezét a zsebéből és nagyot csapott a levegőbe.

— Hm. Nevetséges. Igazán nevetséges. Azt hiszem, egyik sem szólhat egy szót sem. Eleget adtam nekik. Igen, ez biztos : elég szépen bántam velük. Hálásak lehetnek érte. És egy perec, hát mi ez ? Egy falat az egész. Igazán nem lenne érdemes szétosztani.

— Hm. És mégis. Nem egészen úgy van. Egy falat. Igen, az utolsó falat. Nehéz; az igaz, hogy nehéz, de éppen azért. Nem, nem szabad. Azt mondja a doktor, hogy más a beszéd és más a tett. Hát nem. Én majd megmutatom neki. Gyalázatos fráter. Mit tudja ő, hogy milyen az emberséges ember. Majd meglátja.

Kikapta a perecet a kabátja alól, komoran megnézte, meg is ropogtatta az ujjával, azután ment tovább, a perecet a kezében szorongatva.

— Az volt a hiba, hogy nem szóltam mindjárt. Nem is értem, miért mondtam, hogy nincs ? Kellemetlen, nagyon kellemetlen. Mit mondjak nekik ? Most megint előálljak vele ? Eh, ostoba dolog. Nagyon ostoba. Hm. Mire jó tulajdonképen ez az egész okoskodás ? Csak ürügy az egész ? Meg akarom enni a perecet ? Itt kinn, elbújva, egyedül, mint a doktor a vagon mögött ?

A feje szédült, a gyomra émelygett. Érezte, hogy egészen átjárja a hideg, didergett, meg is tántorodott. Még egyszer megnézte a perecet, azután felkapta és beleharapott. Kemény volt és száraz, de a fogai mohón, gyorsan őrölték szét a falatot, a nyál csak úgy patakzott a szájába és a szétázott, szétőrölt száraz tészta nagyszerűen ízlett. Egyszerre erőt, meleget érzett magában, a fejében egy csapásra elült a nagy kavargás, gondolattalanul, kábultan ment tovább és mohón rágta a perecet.

Végre megállt. Még egy kis darabka volt a kezében. Homlokát ráncolva, komoran nézte egy pillanatig, azután azt is a szájához emelte. De hirtelen összeborzadt. A szeme nagyot villant, szörnyű düh csapott fel benne, minden izma megvonaglott. A keze ökölbe szorult, a perecdarabka recsegve mállott szét az ujjai között, azután földhöz vágta, rátaposott, és öklével felfenyegetett az égre, elkeseredetten, nagyot káromkodott.

— Verje meg az Úristen! Verjen meg minden hitvány, erőtlen gazembert, akit egy falat étel is kivesz a helyéből ! Hejh doktor, nyomorult gazember, nincs nagy különbség közöttünk. Mind egyformák vagyunk.

Meggörnyedve állt egy percig, de a nagy felháborodás rögtön alábbhagyott benne.

— No, annyira talán még sem vagyunk azért. A doktorral talán még sem kéne összehasonlítani magam. Hát persze, hogy nem. Az megint más. A doktor mindent megérdemel. Megállj, nyomorult gazember, félholtra verlek holnap !

Ez a gondolat határozottan megnyugtatta. Még egyszer rátaposott a perec morzsáira, azután futva indult a vagon felé. Közben elszántan fenyegetőzött.

— Az ám, doktor, agyonverlek holnap. A csontodat összetöröm!

Thury Lajos.

AZ ELVARÁZSOLT ÉLET.

Motto: «*Voltam én is király lánya,*
királylányból jávorfácska,
jávorfából furulyácska . . .«

Valamikor és valahol,
valahonnan a föld alól
szomorúan dalol a Por:

«*Voltam büszke férfihomlok,*
felhőztek az álmok, gondok,
míg kupolám be nem omlott . . .

Voltam csókos asszonyajak,
bíbor mámorfesték alatt,
amíg percem el nem szaladt . . .

Voltam fehér gyermekkacsó,
bársonyosan cirógató,
tört sziromként lehervadó . . .

Voltam csöppség gödrös álla,
gőgicsélő, csöppnyi szája,
míg a parancs le nem zárta . . .

Minden voltam, semmi lettem,
elhagyottan, elfeledten
Csend ölében elpihentem.

Csönd felettem, csönd alattam,
míg a titkok zára pattan
s új kezdet hív, új alakban!

Egy atomba, egy csirába,
egy fűszálba, egy virágba,
csak ki, ki a napvilágra!

Szellő ízét kóstolgatni,
dongó dalát meghallgatni,
lepke szárnyát simogatni!

Ég csodáin eltünődni,
felhővízben megfürödni,
napkendővel törülközni!

Újra élni, istenülni,
varázslatból kikerülni,
önmagamtól menekülni! . . .»

Valamikor és valahol,
valahonnan a föld alól
reménykedve dalol a Por.

Agyagfalvi Hegyi István.

A MAGYAR MÜVELŐDÉS ESZMÉNYEI.

Ujabb szellemtudományi irodalmunkra jellemző bizonyos egészséges korlátozódás, a problémakörök önkéntes szűkítése. Néhány évtizede még a tudományos érdeklődés nyugtalanul csapongott az egyetemes kultúra multjában, szívesen kapcsolódott a magyar vonatkozásoktól teljesen mentes kérdésekhez is, de a gyakran nagyszerű teljesítmények nagyobb, maradandóbb hatást sem befelé, sem kifelé nem értek el. A francia vagy német tudomány hatalmas rezervoárjába ömölve elvesztették jelentőségüket és tárgyuknál fogva a hiábavalóság, az erőfecsérlés érzését keltették fel az itthoni közvéleményben. Ma máskép áll a helyzet. A legkülönfélébb tudományszakok képviselői belátják, hogy igazi eredetiségre, önállóságra csak úgy tehetnek szert, ha a magyar szellem területét kutatják át, öncélúan értékelve a nemzeti multat. Belterjes gazdálkodásra van szükség, hogy az eredmény igazán gazdag legyen. Az európai szellemi áramlatok ma a kutatás középpontjában állanak, de csak magyar elváltozásaikban fontosak tudósaink számára; a külön értékeket, külön életformákat keresik meg és elemzik. A magyarság szellemi morfológiáját dolgozzák ki, mint a mult század derekán a franciák vagy most velünk egyidőben a németek a magukét. Nyelvész és irodalomtörténész, történetíró és legújabban a filozófus is részt kér a közös alapú munkából. És hogy a filozófus szükségét érzi és lehetőnek tartja a maga absztrakt munkáját a nemzet magaismertetésének szolgálatába állítani és a cél érdekében a történész alaposságával gyüjti össze a históriai adatok tömegét, legjobb bizonyíték a feladat fontossága mellett.

Kornis Gyula, a filozófiaprofesszor, két testes kötetben adta ki magyar szellemtörténetét: «A magyar művelődés eszményei 1777—1848». (Egyetemi nyomda kiadása.) A magyarság egyik legfontosabb korszakának műveltségét, szellemi igényeit vizsgálja elsősorban a közoktatás kérdéséhez kapcsolódva hallatlan tömegű adat, dokumentum, tantervszabályozások, reformtervezetek, politikai viták és irodalmi vélemények ismertetésével. Nagyon helyesen, a kitűzött és megvalósítani kívánt ideált érzi rendkívül jellemzőnek a korszakokra, mert hiszen az emberi természet leküzdhetetlen renyhesége és a megszokástól kötött cselekvésmódok folytán az egyes korok vágya inkább tervezetekben és elképzelésekben csapódnak le, mint a valóságos életben. A művelődési ideálok fokozatos tudatosodását, a világnézetek alakulását legjobban az iskolaügy fejlődése mutatja meg. «Egy-egy kor művelődési eszménye elsősorban iskolai intézményeiben vagy ezek megjavítására irányuló reformtörekvéseiben nyulvánul meg» — írja előszavában. Tárgyát kiszélesíti, midőn fölfejteni iparkodik «mindazokat a szálakat, melyek a régi magyar iskolát a magyar társadalom szövetébe beléfűzik». Az iskolák belső életét, tanításmódját, a tanárok és diákok alakjait széles művelődéstörténeti háttérrel festi meg. A magyar kultúra szempontjából legfontosabb iskolatípusnak

a középiskolát tartja. «A középiskola a magyar középosztály iskolája, sőt igazában a művelt magyar polgári osztály megteremtője.»

Az iskolán keresztül szeretné minden korszak világnézete az új nemzedéket, szóval a jövőt maga számára megnyerni. A felvilágosodott abszolutizmus gondolkozását tükrözi az 1777. évi Ratio Educationis. Hasznos állampolgárok nevelése a cél, utilitarisztikus és egyben felvilágosodott szellem érvényesül a tantárgyak összeválogatásában. II. Józsefnél ugyanez a felfogás már demokratikus programmal is bővül. Csökkenti a gimnáziumok és főiskolák számát, a népoktatást tekinti elsőrendűen fontosnak. Az 1790-es felbuzdulás nyomán kezd kibontakozni a nemzeti művelődés eszménye. A közoktatási problémák ettől kezdve szorosan összefüggnek a nemzeti feleszmélés egyéb kérdéseivel, így a magyar nyelvűségért folytatott mozgalommal. Az 1806-os új Ratio a francia forradalom hatása alatt a felvilágosodás és demokrácia elleni küzdelem jegyében születik meg, de a huszas évektől kezdve az egyre erősödő liberalizmus megint előtérbe hozza a népnevelés kérdését. A nemzeti művelődés önállósul, alkalmazkodik az újabb idők követeléseihez realisztikus célok kitűzésével, a gyakorlati, gazdasági, ipari oktatás életrekeltésével. A szabadságharc forradalmi szelleme azután végleg diadalrajuttatja a kultúrdemokrácia elvét.

A könyv legérdekesebb részei a magyar nyelvűség küzdelméről szólók. Nyelv és nemzetiség közömbös fogalmak voltak a XVIII. században a nacionalisztikus szemlélet számára, amely ezeket az állam fogalmának teljesen alárendelte. Kornis munkájának számos adatából és kitünő megfigyeléseiből érdekes fény vetődik azokra a lelki tényezőkre, amelyek a ma oly természetesnek ható nyelvi követelések ellen szegültek. Természetesen itt nem az örök maradiak, a műveletlen és minden újnak gondolkozás, érvelés nélkül ellenszegülők, a megszokotthoz csak kényelemből ragaszkodók érdekelnek bennünket, hanem nagyműveltségű, kiváló tehetségű főuraink, akiknek a nyelvi kérdésben állásfoglalását hajlandók vagyunk értetlenül, haragos megbotránkozással tekinteni. Pedig legfőbb hibájuk csak az volt, hogy a kor uralkodó ízlése alól nem tudták kivonni magukat. Nemcsak nálunk, másfelé is döntő szerepe volt az esztétikai szempontnak a nyelv megítélésében. Érdemes elolvasni Nagy Frigyes kis értekezését a német irodalomról (amit persze franciául írt, mint minden más munkáját). Felpanaszolja a német nyelv tökéletlenségeit, elmaradottságát, durvaságait; költők, írók nyelvművelő munkáját kívánja; ábrándozik franciás csiszoltságú német beszédről, de látszik, hogy nem nagyon hisz óhajaiban, mint ahogy mindvégig nem vett tudomást a német irodalmi megújulásról. A felvilágosodás kiművelt ízlésű emberét szinte fizikailag sebezték a nyelvi gyarlóságok különösen, mert teljesen a francia nyelv szuggesztiója alatt állott. Nálunk a helyzet még súlyosabb volt, mint Németországban. Nem egy másik élő és csak kevesek által beszélt idegen nyelvet kellett elhagyni a hazai idiomáért, hanem egy ősi, a művelt emberiség közkincsévé vált, a maga holt voltában tökéletes, érzékenységet nem sértő és főleg a legszélesebb rétegeknek lelkébe gyökerezett nyelvet odadobni egy nehézkes, darabos, csak alacsonysorsúak által beszélt nyelvért. Izlés és nívóbeli süllyedést jelentett az akkori művelt ember tudatában a nyelvcsere és az elszigetelődés, értelmi elzüllés veszedelmét. A latin belekapcsolta a magyar tudományt a nemzetközi törekvésekbe és most kockáztatni kellett minden további kutatás eredményét.

Tudományos műszó alig volt a nyelv akkori állapotában és így joggal felmerülhetett a félelem a tudományos irodalom jövője iránt. Magyar nyelvű

tankönyvek száma elenyészően csekély volt, 1790 után is még félszázadig nem jelenik meg magyar nyelv- és olvasókönyv iskolai használatra. Az irodalmi nyelv is még tökéletlen volt. Kornis idézi Arany János panaszát, milyen nehéz a kevés számú tökéletes emlékből irodalmi olvasókönyvet szerkeszteni. És ezt 1855-ben írta Arany! A társaság, a baráti eszmecsere céljaira is alkalmatlan még a XVIII. század végén a nehézkes nyelv és a társasélet, valamint vitatkozás e korszakában ez is érzékeny hiány volt. Tudjuk még, nagy íróink, mint Kazinczy vagy még Széchenyi is, szívesen fordították németre a szót közvetlen beszélgetésben vagy írásban. Gr. Dessewffy Aurél elsősorban a társalgásra kiműveltnek kívánja látni a magyar nyelvet. Az ízlés aggodalma, a műveltségi színvonal süllyedésétől való félelem volt az egyik motivum a magyar nyelvűség elleni tiltakozásban. De épen az ízlés és műveltségért aggódás érlelte meg íróink lelkében a nyelvművelő célzatot, a felvilágosodás, mint Szekfű rámutatott, vezetett túl önmagán új fogalmakhoz. Íróink megtörték a circulus vitiosust; nyelv nélkül nincs irodalom, irodalom nélkül nincs kiművelt nyelv és a megélénkült tevékenység, a munka eredményessége visszahatott az irodalmon kívüli tényezők állásfoglalására. A nyelvmozgalom második fázisában már legkonzervatívebb főuraink is lelkes hívei a nyelvreformnak, mert épen ezáltal látják biztosítva az igazi műveltséget. A vita folytatódik, de már más kérdések, nem a nyelvcsere szükségessége körül.

Más meggondolások is befolyásolták főurainkat. A magyar nyelv követelése mindjárt kezdetben politikai mellékszinezetet nyert. Bessenyei már demokratikus fejlődés lehetőségét látja a magyar nyelvűségben, ugyanígy Aranka György, Erdély buzgó irodalmárja. Konzervatív irányzódású főnemeseink tehát mintegy ellenük kovácsolódó fegyvert érezhették a nyelvreformot és nem csatlakozhattak fenntartás nélkül, rögtönös lelkesedéssel a mozgalomhoz. Kornis könyvéből látjuk, hogy a francia forradalom utáni közszellem is hozzájárult az ellenkezés erősítéséhez. A művelődés kiterjesztése veszedelmes; a parasztok maradjanak tudatlanok. A magyar nyelv általánosítása forradalmi következményekkel járhat — gondolták ezekben az években. Gr. Cziráky Antal országbíró, a pesti egyetem elnöke, azt vallja, hogy a latin nyelv kiszorítása egyértelmű az alkotmány felforgatásával. «Szilárdan meg vagyok győződve, hogy aki a latinban nem jártas, sem nem tudja a magyar alkotmányt helyesen felfogni, sem nem tud Magyarországon mint államférfiú, bíró vagy törvényhozó sikeresen szerepelni» — írja Metternichnek. Ürményi József országbíró, aki Kornis szerint halhatatlan érdemeket szerzett magának a magyar közoktatásügy önállóságának megmentésével, nagyszerű, kiváló magyar érzésű ember, elégedetten mondja titkárának, Horvát Istvánnak, egy országgyűlés után: Iterum destruxi stupidam linguam vestram hungaricam! (Ismét megbuktattam esztelen magyar nyelveteket!) A magyar nemzet ügyét védelmezték ők meggyőződésük szerint, midőn szembeszálltak feltörekvő, rejtélyes, új erőkkel. A rövidlátás, tévedés jelzőit könnyű ezekre a lelkekre aggatnunk; igazán érdekes azonban és igazán fontos az elemzésük lenne, ennek a furcsa összetételnek megismerése, amelyből a legtermészetesebb mai fogalmak hiányoztak és a hazafiság akkori értelmének megállapítása.

A negyvenes években, midőn a nyelvcsere már nem lehet vitás, a művelődés kiterjesztésének kérdése újra feléled Széchenyi és Kossuth vitájában. Széchenyi, «a kiművelt emberfő» harcosa, feltétlenül az általános népnevelés ellen foglal állást és veszedelmet lát abban, amitől Kossuth vagy Eötvös a nemzet újjászületését reméli. Széchenyi ezzel a felfogásával a régibb konzerva-

tív nézethez hajlik vissza ; ott egy forradalom tapasztalata, itt egy új forradadalomtól rettegés vezetett a figyelmeztető és óvó hanghoz.

A kultúrdemokrácia mellett a nyelvmozgalom előrehaladtával a nemzetiségek kérdése válik égetően fontossá. Amíg a latin volt az államnyelv, a nemzetiségek nem okoztak bonyodalmakat, most a magyar nyelvűség mellett ők is érvényesíteni akarják nemzeti igényeiket. Kornis részletesen ismerteti a nyelv- és kultúrális kérdések összefüggését a nemzetiségi mozgalmakkal. A harmincasnegyvenes években már a gyűlölködő röpiratok serege szórja a vádakat a magyarság ellen. A pánszláv mozgalom megindul, az oláhok már ősbirtokos jogaikat emlegetik. A németek magasabb kultúrájukra hivatkozva kívánják iskoláikban a német tanítási nyelvet. A pozsonyi, lőcsei, selmeci intézetekben, a balázsfalvi görög katholikus gimnáziumban már a nemzetiségi gyűlölködés szítódik, különösen ez utóbbi tűzfészke lesz a nemzetiségi mozgalmaknak. Nagyjaink már ráeszmélnek a fenyegető veszedelemre. Báró Wesselényi Miklós a szlávságra figyelmeztet, Széchenyi elborultan szemléli a magyarság elszigeteltségét a hatalmas fajokra támaszkodó nemzetiségek között. Kossuth és társai optimisták, az iskolák megmagyarosításában és a demokratikus eszmék terjedésében remélnek békés megoldást, Széchenyi kétségbeesetten tiltakozik a nyelvkényszer ellen és percig sem hiszi, hogy a demokrácia hozzánk fogja kötni a nemzetiségeket. Tragikus dilemma előtt állott a magyarság — jegyzi meg Kornis — nyelvterjesztő életösztöneinek és a nemzetiségek követeléseinek összeütközésében. Nem engedhetett a nemzetiségek nyelvi kívánságainak, mert így maga kezdeményezte volna az ország felbomlását.

Főuraink széles műveltsége, nagy tudása szivóssá tette mindezen kérdések megvitatását. «A régi magyar társadalomnak egy rétege volt, mely valóban az európai műveltség színvonalán állott : az arisztokrácia.» A XIX. század elején a jobbágyok iskolákba özönlése új réteget emel fel, megvetve a későbbi középosztály alapját. A főuraknál divatos egyéni nevelést épen úgy, mint a régi középiskolák szigorú szellemét és tanításmódját az újgondolkozású nemzedékek élesen bírálták, tény azonban az, hogy a XVIII. századvég iskoláztatásának nevelőhatása gyümölcsözött a reformkorszak eredményeiben.

A főrangú ifjak nevelését, a tudatosságot, amellyel apáik a nevelést irányították, a nemesség és jobbágyság iskolai helyzetét kitünő fejezetek tárgyalják. Nagyon érdekes és kimerítő alaposságú a nőnevelés fejlődését ismertető rész az első magyar nőmozgalmak történetével. Csak töredékére utalhattunk annak a gazdagságnak, amely adatokban és gondolatokban a két hatalmas kötet lapjain szétárad és a munkát művelődéstörténetünk egyik legmonumentálisabb emlékévé teszi. A neo-humanizmusról, vagy a deák és magyar kultúra küzdelméről szóló szélesebb alapú fejtegetésekben épenúgy, mint a közoktatással szorosabban összefüggő kérdések részletes, lehetőségig teljes felölelésében a munka a könnyen folyó előadás és a filozófiai nézőpont által is a magyar szellemiség általános érdekű rajzává emelkedik. Történeti és filozófiai irodalmunknak egyaránt értékes nyeresége. *Halász Gábor.*

NÉVNAPI KÖSZÖNTŐ S EGYEBEK.

Ez már régebben történt. Édesanyjuk nevenapja közeledett a tavaszon s e nap természetesen köszöntőversek elszavalásával volt szoros kapcsolatban. Ágnes, aki ekkor állt az elemi iskolai másodosztály vizsgái előtt — példátlan elfoglaltsága mellett is — egykettőre megtanult egy tizenhatsoros verset, amelyet egyik költőbarátom szerzett kizáróan erre az alkalomra.

De már Jánosnál bajok voltak.

János mindössze negyedik évét taposta az idei áprilisban, mindazáltal már akkor is ádáz egyéniség volt. Hiszen névnapi köszöntőül összevissza egy négysoros versikét ütöttem össze a számára énmagam s még azt is sokallotta. Igy történt aztán, hogy csak két sort tanult meg a négyből. Pedig mennyit kapacitáltam, boldog Isten! Hogy semmi gyanút ne fogjon az anyjuk, már tíz nappal előbb megkezdtük a délelőtti sétákat a Városligetben, amelyek persze kizáróan azt a célt szolgálták, hogy János feltűnés nélkül tanulhassa meg a köszöntőt. És alighogy elhagytuk a kaput, rászóltam:

— Most pedig halljuk a verset, János fiam!

És János mondani kezdte készségesen, miután előbb nyelt egy nagyot:

Jó anyukám, kívánom:
Az Isztenke megáldjon!

Itt megállt.

— Mondd csak tovább! — biztattam. — Még két sor van hátra!

János ilyen alkalommal fölnézett rám, nagyon komolyan:

— Mál én többet nem tanulok!

— S miért?

— Azélt, melt akkol fájni fog a fejem . . .

Igy aztán hagytam a két sort: nem zaklattam többet. Mindössze arra hívtam föl a figyelmét, hogy a névnapi ebéd előtt ne próbálja mondani a verset, ha mamája is a közelében van. János ezt megigérte s meg is tartotta a fogadalmat. De egész eredeti felfogásban.

Tudni kell, hogy délutánonkint az anyjuk Ágnes kisasszonyt készíti elő a másnapi leckére, János pedig a sarokban játszik azalatt. Hol az autóját pucolja, hol a nyergeslovának ad kenyeret olyankor. Azt állítja, hogy a kenyeret szereti a ló, különösen ha lekvárral kenték be előbb. A lekváros kenyeret ugyan ő szokta megenni minden esetben, de ez most nem tartozik ide.

Annál följegyezni valóbb azonban, hogy János elárulta magát egy ilyen délután. Kétszer is.

Szigorúan a lelkére kötöttem, hogy a verset mondogassa magában olyankor is, ha én nem vagyok mellette s arra vigyázzon csupán, hogy a mamája meg ne neszeljen valamit. Nos, egy ilyen délután, mikor az anyjuk Ágnest hallgatta ki, Jánosnak eszébe jutott : hibátlanul megy-é a vers? Suttogva nem tud ugyan beszélni, inkább félhangon dörmög, mint valami kis mackó, ám mentségére írjuk ide, hogy háttal fordult az anyjának s úgy kezdte felmondani magának a névnapi köszöntőt :

Jó anyukám, kívánom:
Az Isztenke megáldjon!

Az anyja egyszerre felfigyelt s abban a szempillantásban tudta, miről van szó. De még mielőtt folytathatta volna a leckét, János hátrafordult :

— Anyukám, ugy-e, szemmitsze nem hallottál?

— Semmitse hallottam, kisfiam — nyugtatta meg az édesanyja.

Teljes megnyugvással tette hozzá erre :

— Akkol jó. Melt apuka mondta, hogy te szemmitsze ne halljál meg !

A mamája — mit tehetett volna egyebet? — elérzékenyült erre a szörnyű titoktartásra.

Igy jött el a névnapi ebéd ideje, amikor is — virággal a kezükben — föl kellett köszönteni az édesanyjukat. Először Ágnes került sorra s meghajtván magát kecsesen, elszavalta a maga tizenhat sorát, persze megfelelő hanghordozással s azzal átnyujtotta a csokrot.

Most következett volna János. Hát bele is kezdett, nem minden meglepetés nélkül. Először egy nagyot nyelt s elfújta a maga két sorát. Ott azonban nem állt meg, hanem — egy másodikat nyelvén — nagy elszántsággal darálni kezdte :

A mi cicánk félhez akal menni,
A szomszédé el akalja venni,
Édesz cicánk ne hadj itt bennünkel:
Ki fogja meg a mi egelünket?

Az édesanyja egyszerre tudta, miről van szó : János — vershosszúságban — nem akart lemaradni a nénje mögött s anyja tiszteletére igy akarta kipakolni most minden tudományát.

— Elég lesz már, kisfiam ! Elég lesz ! — próbálta csillapítani a mamája.

János azonban mindenáron túl akart tenni a nénjén, tehát ismét nyelt egyet s ugyanakkor a harmadik versbe csapott bele :

Házaszodik a lapát,
Elveszi a pickafát,
Vőfél lesz a cénvonó,
Noszolólány cakajtó ....

Édesanyja eléje tárta a karját:

— Nagyon szép volt, kisfiam! Gyere, hadd csókoljalak meg!

Ámde János előbb még egy negyedik költeményt is felmondott és csak akkor adta át a maga virágját, miután először illedelmesen meghajtotta magát s mellesleg szippantott egyet az orrán.

Mert ilyen ádáz ember János! Halálig ellene van mindennemű tudományos vagy egyéb kulturális törekvésnek, annál féktelenebbül rajong ellenben a természetért, melynek nagy bolondja ő.

Ha egy-egy túristaút előtt állunk, már napokkal előbb megkezdi előkészületeit. A leglázasabb izgatottsággal.

Mindenekfölött kis hátizsákját kaparja elő az ágy vagy valamelyik divány alól s viszi az anyjának azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy a hátizsákot ne csupán kefélje ki, hanem vizsgálja meg, nem lyukas-e valahol? Aztán a hegymászó botját keríti meg, amelyet nyomban kötelessége megmosni a házileánynak, lévén a bot kampótól vashegyig merő sár. Amiből következik, hogy János legutóbb rettenetes sárban kotorhatott vele valahol. Nem kerüli el figyelmét a túristacipő sem, melynek talpába nemrég szöget volt kénytelen verni a suszter. János követelte így, miután egyik kirándulása alkalmával észrevette, hogy a túristák cipőinek talpa tele van szöggel. Azóta, hogy az övé is szöges, minden indulás előtt fényesre kell pucolni e szögeket a leánynak. János azt állítja ugyanis, hogy így gyorsabban tud fölmenni a hegyre.

Vasárnap reggel szoktunk útrakelni rendes körülmények között. Akkorára János is kifogástalan túristává alakult át.

Fején csibészkalap félméteres fácántollal, kezében kampósbot, alul vasheggyel, lábán kurta nadrág, mely szabadon hagyja a térdet, ahogy azt ma már csak innsbruckvidéki hegyilakóknál látni, de ott is túlnyomórészt vasárnap délután, amikor ősi díszben leereszkednek az apró városkák utcáira. Hátán pirinyó túristazsák púposodik, mely — édesanyja figyelmes gondoskodásából — tömve van minden jóval, hogy ne maradjon éhen a fia, ha netán el találna tévedni az irdatlan budai hegyek között, amelyek sűrűjében köztudomás szerint bölények, sárkányok, rézkígyók meg kiállófogú Murkulábok leselkednek az arratévedt túristákra, különösen ha csupán olyan négy év körüli ifjúemberek még. Akad pedig a hátizsákban sok minden: csirkeszárny, csokoládé, citromos tea s elsősorban sok-sok sütemény. S a hátizsákra oda van kötve végül a mackó is. Hadd lásson egy kis világot!

Akkor aztán indulhatunk.

Édesanyja különösen szívére köti a búcsúzásnál, hogy vigyázzon az apjára. János olyankor megnyugtatólag bólint az anyjának:

— Vigyázni fogok lá!

Már az utcán kocogunk ketten a nagy botokkal, elszánt túristák. A villamoskocsiban minden utas mosolyog az önérzetes kis hegymászó emberen s beletelik háromnegyedóra, mire kiszállunk a fogaskerekű állomásánál. Itt kezdődik a kapaszkodó, amely tartani fog attól kezdve

egészen az egykori Normafa helyéig. Mert egy vérbeli túrista nem vitetheti magát fogaskerekűvel a tetőre, hogy nevesse a világ!

Megyünk-megyünk az emelkedőn: János dühösen kapaszkodik és mert csodásegű délelőtt van, lépten-nyomon kirándulók érnek utól, akik — hosszabb lábaikkal — sietve húznak el mellettünk. De a dacos kis túrista előtt, akinek fácántolla hegyesen bök s hátizsákjára legbizalmasabb barátja, a mackó van rákötve, megállnak egy pillanatra s nevetve figyelmeztetik egymást:

— Nézzétek már ezt a tökmagot!

János persze hogy hallja a fölényes megjegyzést s ahogy kissé elmaradunk ketten, megáll, rám néz s sértett önérzettel szól:

— Mindig cak lólam beszélnek!

Megáll azonban máskor is. Olyankor annyit mond:

— Apukám, tölöld meg a hajamat, melt igen vizesz vagyok!

Ami érthető is. Aki annyi fujtatással töri magát a csúcsnak, annak muszáj izzadnia. Különösen ha a nap is élesen vág.

Alattunk már az Új Szent János-kórház, messzebb mindlaposabbra megy le a Hármashatárhegy, amikor megint csak megáll János. Megáll s könyörögve pillant reám:

— Apukám, olyan éhesz vagyok, hogy mindjált meghalok!

Hát ez az. A halálos éhre való figyelmeztetés pontosan következik be minden félórában s ez a körülmény az, amely fölötte meglassítja előnyomulásunkat. Leülünk hát és eszünk. Mire elérnők a Svábhegy szélső villáit, épen háromszor pihentünk le falatozni. A közbeeső időt mesékkel kell kitöltenem, amelyek — nem is kell talán hangoztatni — legérdekesebb meséi a világnak, mióta egyáltalán akadnak ilyen apró túristák, akiknek főpassziója a mesehallgatás.

Hogy mi minden nincs azokban a mesékben!

Előbb azonban, a svábhegyi villák északi szélénél, meg kell állni, mert János is megállt:

— Apukám, olyan éhesz vagyok, hogy mindjált meghalok!

Harapunk hát valamit s felcihelődvén, újból mesemondás következik. E rendkívül módosított mesékben szerepel például Toldi Miklós, aki úgy odanyekkentette a cseh óriást, hogy a szerencsétlennek leesett a nadrágja. János nagyot kacag a hencegő pemák vitéz csúf elvágódásán s elégtétellel teszi hozzá:

— A magyal embel mindenkit megvel!

Szó esik e mesék során a Mackó-családról, melynek feje többízben is üzent már, hogy látogassuk meg őket egyszer budai barlangjukban. Persze Jánost se felejtsük el magunkkal vinni! Nem érdektelen az a másik megtörtént eset sem, mikor a szürke ló oly pokoli furfanggal csapta be a farkaskomát, ki a bőrével fizette meg e rút rászedetést. És így tovább.

Aközben ama hely felé közeledünk, hová — a Normafa alá — párosával jártak szerelmesek egy boldogabb korban, előbb azonban

rövid erdőn kell áthaladnunk. János fantáziája felgyúl s lépten-nyomon biztosít, hogy fenevadakat lát a fák mögött. Egyszer egy oroszlán forgatja rá a szemét, majd egy sündisznó pislog feléje gyanúsan s ha nem lenne kéznél az apja, Isten a megmondhatója, micsoda vége lenne egy ilyen védtelen emberkének !

Déltájt ott állunk a jánoshegyi kilátótorony előtt s megfelelő pázsitos után kutatok, mert János jóideje zaklat már :

— Olyan éhesz vagyok mál, hogy mindjált meghalok !

Külön is hozzáteszi, hogy cseppet sem fáradt, csak együnk már valamit. Persze a legénykedésnek is vége egyszer s mire a Zugligetnek kezdünk aláereszkedni, egyre sűrűbben meg kell állni, némi pihenés céljából. Estére hajlik már, mikor egy kurtakorcsma udvarán üldögélünk, a fák alatt. Én sört rendelek, János szódát iszik, de mind laposabbakat pislant felém s a feje mindsűrűbben lenyaklik.

Hát bizony, a fiatalembert alighanem a hátamon fogom hazaszállítani. Mint rendesen.

Úgy is lett. A villamoson már elszunyókált s ez nagy szerencséje volt. Mert mindenki mosolygott rajta, még az is, akit bú epesztett volna egyébként. Dehát lehetett is. A fácántollon, mely a levégőbe szúrt, a hegymászó kis bakancsokon, s a hátizsákon, a rákötözött mackóval. Maga a hős aludt mélyen. Egy idősebb úr annyira nevetett, hogy kijött a könnye :

— Micsoda ádáz kis turista !

A villamosmegállótól, ahol leszálltunk, csakugyan úgy cipeltem hazáig, amint előreláthatta minden gondolkodó ember. A hátamon.

Ám az ilyen végelgyengülés csak egy-egy nagyobb túra után szokott bekövetkezni nála. Mert vérmérséklete szerint fickándozó természet, sőt vannak egyéni akciói is, amint ez nyomban ki fog derülni.

A legutóbbi nagyvakáció előtt, csaknem a vizsgák hetében már, különös fölfedezésre jutottam. Megtudtam véletlenül, hogy Ágnes kisasszonyt, valahányszor hazafelé tart az elemi iskolából, egy udvarias ifjú kisérgeti egészen a kapuig s ott elbúcsúzik tőle annyira előzékeny formák között, hogy az már több volt, mint gyanús. Később kinyomoztam, hogy a tettrekész lovag egy osztállyal jár följebb őnagyságánál, vagyis a harmadikba. Ahogy a szobába lépett volna s üdvözölvén szüleit, letette a táskáját, eléje álltam :

— Mi az, kisasszony? Hát téged már fiatalemberek kisérgetnek?

De a fruska nem jött zavarba túlságosan :

— Egy utcában lakunk, apukám. Igazán nem tehetek róla !

János is jelen volt e raportnál. Némi fejcsóválás közt szóltam aztán:

— Ha mégegyszer meglátlak vele, megmondom a tanító néninek. Különben János úgyis az udvaron szokott játszani és ha azzal a legénnyel lát együtt, bejelenti nekem.

János, kinek a gyöngédebb nem iránt érzett ellenszenve köztudomású, azonnal felajánlkozott :

— Apukám, vigyázni fogok lá a kapu mellett.

Azzal el is felejtettem az egészet.

Másnap déltájt, úgy tizenkettő előtt, benyit hozzám János és azt kérdezi ártatlan képpel :

— Mikol gyön haza Ági, apukám?

— Tíz perc mulva, kisfiam.

S tovább babráltam valamin, nem gondolva semminemű áskálódásra.

Igy mult el tíz-tizenkét perc, amikor váratlanul arra ütöm föl a fejemet, hogy János befelé fut a kaputól, végig az udvaron, föl a lépcsőházban s aközben torkaszakadtából kiabál :

— Megint azzal a fiúval gyön Ági ! Az lesz neki a félje ! Az lesz neki a félje !

Csak akkor riadok rá, hogy ez az elszánt ember a kapu mögött leskelődött a nénjére. Különben előttem áll már, lihegve a sietségben s kézzel-lábbal magyaráz :

— Apukám, veld meg Ágit, melt az a fiú lesz a félje !

Intek, hogy hallgasson. Akkorra benyit a nénje s ahogy meglátja öccsét, a drágalátost, kipirulva szól rá :

— Csak árulkodj, hékás ! Megállj !

— Hát megint csak az a fiatalember kisért a kapuig? — kérdem némi zavarral.

A kisasszony úgy felel, mint aki már kezdi unni a dolgot :

— Apukám, én igazán nem mondhatom neki, hogy menjen az utca másik oldalára. Lásd be, kérlek !

Hallgatok, mert azt sem tudom, mint vágjam ki magamat. Később ránézek Jánosra :

— Nem illik leselkedni, hé !

János szemlátomást megütődik, de nem szól semmit. Aztán a másik szobába mennek át mindaketten s hosszú hallgatás következik. Azalatt egy új könyvet vágok fel. Igy telik el öt perc. Akkor egyszerre a János hangját hallom, amint suttogva vigasztalja nénjét a szomszéd szobában :

— Cak szétájjál mindig avval a fiúval . . . Többet szohasze nem mondom meg apukának . . .

Komáromi János.

GRÓF ZRINYI MIKLÓS SZIGETI VESZEDELMÉNEK ÚJ ÉLETREHOZÁSA.

Nemcsak a szenvedélyes lírában, hanem a szemlélődő epikában is lehet politikai és társadalmi célzat, az író egyénisége és kora hangulata szerint. A túlzóbb Petőfié a János Vitéz, a mérsékeltebb Aranyé a Toldi, mindakettő pedig a negyvennyolcas forradalom előtti nagylelkű rendi korszak fölülről megindult demokrata törekvéseinek tüköre. János Vitézben a lelenc szolgalegény egyenest király lesz Tündérországban, Toldiban a földmívesnek nevelt ifjú a király mellett főúr lesz. A János Vitézben — hogy mai műszavakkal éljek — a «földmívesszegény» derekassága van szembeállítva a vagyonos gazda gonoszságával, a Toldiban pedig a falusi «kisgazda»-kultúra fölénye a romlott «oligarkha»-mentalitással. Az alsóbb társadalmi osztály erényes fiának boldogulása csakis az elnyomó felsőbb osztálybeli ellenfél dacára sikerül.

E két epikai remekünknek jut nagyobb szerep középiskolai tanulóink oktatásában, nevelésében. Nem úgy harmadik epikai remekünknek, a Szigeti Veszedelemnek, jeléül annak, hogy az már korban és szellemben sokkal meszszebb esik tőlünk, mint az előbbi kettő. A Szigeti Veszedelem hőse földi jót nem küzd ki magának; ellenkezőleg, főúri földi javait hátrahagyván, megy a halálba hazájáért és hitéért. A Szigeti Veszedelemben a különböző társadalmi osztályok nincsenek egymással szembeállítva, hanem az egész nemzet szembe van állítva a külső ellenséggel. Az ország más-más rendű, nyelvű fiai nem egymás ellen tusakodnak, hanem mindegyik a maga képességeinek megfelelő helyen — csakis ott! — együtt harcol a «területi integritás»-ért.

Mi más képet ad a Szigeti Veszedelem a magyar vitézi életről, mint a Toldi-beli «György úr»-jelenetek! Gondoljunk a gyáva embervadászatra, melyet a magyar főúr magyar nemes vitézei rendeznek a parasztnak nevelt, ízig-vérig magyar Miklós ellen és nézzük Zrínyinek a siklósi harcból hazatérő hadi népét, a világháborúból is jól ismert rangkülönbség fölötti bajtársiasságot, mikor a sebesülteket lektikában viszik a seregek között,

> Rokoni s társai körülettek vannak,
> Szép vitéz szókkal sebeseket bíztatják,
> Kötözik sebeit, szánják és óhajtják.

Ez a történelem realitása, a históriás ének hűsége, György úr és vitézei pedig a fölháborodott költő lángképzeletének magával ragadó, bosszúra gyujtó alkotása, mely a nagy költőtársat e riadóra készti: «Az égbe a népet, a pokolba az arisztokráciát!»

Hasonlítsuk össze a nagyfalusi lakomát a szigetvárabelivel. Toldi György nagy úr, a királyfival nevelkedett udvari emberré, kincse tömérdek, sok nemes vitéze és fegyveres szolgája valóságos renyhe, pusztító száskasereg, velük együtt azért üli meg a tisztes falut, hogy a földmívesek munkájából

származó kész haszonnak egy felét fölegye, más felét magának tarsolyába tegye. Átok az özvegyi házon ez a sok tétlenkedő, hatalmaskodó, úri kenyérpusztító. Az irodalom búvára észreveheti, hogy ez az epikai motívum a Toldiba nem a magyar hagyományokból került, hanem épen úgy az Odisszeából, mint ahogy Toldit sem bosszantanák a nemes ifjak, ha Telemakhust nem gúnyolnák a dölyfös kérők, Telemakhust, ki époly gyöngéden félti anyját a fia elbujdostán való bútól, mint Miklós a magáét, s kit époly gondosan szolgál, maraszt, sirat az öreg Euriklia, mint Bence Miklóst.* *Arany teremtőereje magyarrá tudott tenni olyan jeleneteket is, aminőket nem a magyar földön talált.* De nem idegen irodalomban és Zrínyinek nem képzeletében, hanem «úgy írhassak, mint volt» krónikási jelszavában találjuk meg magyarázatját a következő soroknak, melyek az igaz megfigyelés megjelenítő erejével hatnak :

Azonban asztalok megvettetének,
Zrinyi gróffal vitézek ott leülének.
Zrinyi vitézeket mind jó szűvel tartja :

Kire köszön jó bort aranyos kupában,
Dícsérvén, viselte hogy jól magát harcban,
Kit szóval apolgat, megajándékozván.

De mihant jó bor fejeket melegíté,
Kiki gondolatját mindent félretévé,
Némely horvát dávorit nagy torkkal kezdé,
Némely hajdú táncot fegyverrel szökdösé.

Ki dicséri lovát, ki erős fegyverét,
Ki társát, ki magát, ki nyert nyereségét,
Mindnyájan peniglen urok vitézségét
Fönszóval kiáltják és dícsérik űtet.

A nemzeti egység és a képességekhez mért munkamegosztás híveinek arra kellene törekedniük, hogy a Szigeti Veszedelem ne csak irodalomtörténeti tárgy legyen, hanem szellemi pályákra s ezáltal a nemzet vezetésére készülő ifjainknak váljék az nemzeti egység érzését, történelmi érzéket, öntudatos világnézetet adó, kedvelt olvasmányukká. A Zrínyiek lelke legyen az ő lelkükké. A János Vitéz meséjének és a Toldi mondájának optimizmusa után jókor megismerjék kötelességektől várt fiaink a Szigeti Veszedelemből a magyar nemzet történetének fenséges tragikumát is.

Van azonban a Szigeti Veszedelem népszerűségének, nemzetnevelő hatásának olyan akadálya is, mely magában e nagy alkotásban található meg. Sokat írtak már róla — de azért újra azt kérdezem : Csakugyan nehezen élvezhető a Zrínyiász ? Milyen fogyatékossága miatt az ? Hogyan kell ezen segíteni ?

Irodalomtörténeti helyes megállapítás az, hogy e hatni szánt műnek semmi hatása nem volt a maga korában s megjelenése után több, mint száz év mulva is csak egyes fejlettebb ízlésű írók méltányolták. Ma, ha objektiv megfigyeléseket teszünk, ha sok olyan őszinte embert megkérdezünk, aki Andersen ruhátlan királyán nem lát gyönyörű ruhát, úgy találjuk, hogy csak filológiai szakképzettségűek szűkebb köre előtt nyílnak meg a Zrínyiász szépségei, mélységei, az egyébként művelt nagyközönség előtt zárva vannak,

* E föltevés valószinűtlen. A lakoma és testvérharc stb. elég *általános* motivumá oly epikai hitellel kínálta a magyar élet is, hogy Aranynak *ezért* nem kellett Homéroszhoz fordulnia. Kár tehát ily szempontból magasztalni egyik nagy költőnket a másik rovására. A szerkesztő.

különösen pedig a fiatalság előtt, épen azon korban, melyben a szív az eszményi hazafiság és hadi erények iránt a legfogékonyabb.

Ennek oka nem a nyelv avultsága vagy épen gyarlósága vagy — ilyen vélemény is van — a költő magyar nyelvérzékének fogyatékossága. A költőnek már dédapja, a szigetvári hős, magyarul beszélt családjában, magyarul levelezett atyjafiaival, barátaival. Hogy maga a költő, ki Széchy-leány fia volt s Pázmány neveltje, hogyan írt magyarul, arra megadják a választ prózai munkái: bizonyára különbül, mint én, vagy te, kedves olvasóm. A Szigeti Veszedelem költői nyelve sokkal eposzibb, mint Vörösmartyé, leírásaiban plasztikusabb, beszédeiben jellemzőbb és tömörebb, mint Tassoé, amellett a magyar epikai stílus hagyományaihoz erősebben kapcsolódó, mint Aranyé. A Zrínyiásznak a nyelv nem gyöngesége, hanem ereje. Más tehát a hiba.

Figyeljük meg a négyesrimű versszakokat a régi íróknál, még pedig a legjobb verselőnél is, Gyöngyösinél. Észre fogjuk venni, hogy a legvirtuózabb is csak úgy boldogul e nehéz formával, hogy a harmadik, de különösen a negyedik rím kedvéért henye gondolatot szorít a harmadik vagy negyedik sorba. A megkezdett gondolatot két sor helyett négy soron keresztül nyujtja, laposítja. Ez a verselési mód alkalmas ugyan kedélyes névnapi köszöntőkre, de nem illendő a komoly epopéához. Zrínyi csakugyan nem is alkudott meg a négyes rím kedvéért a gondolat rovására, mint megalkudott sokszor Gyöngyösi is — nem is szólván a gyöngébb verselőkről. Zrínyi föltornyosodó gondolatjai töretlen épségben tömörülnek egymás után s azok kedvéért inkább süketté hagyja a rímet, sántává a ritmust, kificamította a szórendet, megnyomorította a nyelvtant. A nyelvtant — de nem a költői nyelvet!

Ismerjük Gyöngyösit és Zrínyit, de az emlékezet fölújítása végett hadd idézzek mindegyikből egynehány versszakot a mondottak láttatására.

Gyöngyösi:

De délceg erkölcsük mihelyt férre rúgott,
Ez eggyel tartotta, amaz máshoz súgott;
Az egyenetlenség forralt olyan lúgot,
Kitűl végre soknak füle jajra zúgott.
— — — — — — — — — — — —
Az nagy szív, ki előtt az böcsület forog,
Inkább halált kéván, *s belőle vér csorog,*
Hogysem tántorítsa valami oly dolog,
Ki becsületivel ellenkezik s *morog.*
— — — — — — — — — — — —
Próbált dolog nálad mind az só, mind az méz,
Viselt dolgaidra világ négy része néz;
Tudják, mit vitt végben az Veselényi-kéz,
Kiknél híred-neved fínum arany, *nem réz.*

Zrínyi:

Hun vagytok ti mastan, világrontó népek,
Hun vagytok földemész—*tő* szörnyű seregek?
Hun török, hun tatár, sötét szerecsenek,
Hun vagytok, három vi—*lágrul* kevert népek?
— — — — — — — — — — — —
Száz másokat látok örömest, *akiket*
Köszöntenem hajtok de most nekik fejet;
Mert messzi elmentem históriám mellett,
Ismég elől kell kez—*denem* szövésemet.
— — — — — — — — — — — —

«Nem kell nekem pénzed» így felelt Zrínyi bán
«Aranyom, ezüstöm mert énnekem több van;
Hanem törökök közt egy vitéz szolgám van,
Annak szabadulá—*sát* én szüvem *kiván*.

Vannak olyan tekintélyek, akik Zrínyi remekét nem az ilyen hibák *dacára* tartják remeknek, hanem szépeknek találják az ilyen hibáit is. Nagy fensőséggel magyarázzák nekünk, az elmélet avatatlanjainak, hogy azokban a hibákban mennyi zordon fenség van, illendően a tárgyhoz. E dícséreten maga csodálkoznék legjobban a költő, ki e hibákat jól érezte, ki ha tárgyához illőnek tartotta volna a ritmustalanságot, akkor nem írt volna versben s ha csúfnak tartotta volna a rím csengését, nem írt volna rímben. Ezekről a műértőkről eszembe jutnak nekem az olyan udvaroncok, kik, ha észreveszik a király mellényének véletlenül nyitvahagyott alsó gomblyukát, annyira szépnek, annyira felséges leleménynek találják azt, hogy rögtön sietnek maguk is kigombolni a magukét. Dehogy akart Zrínyi rosszul verselni! Csak a jó verselés kedvéért nem akart rosszul költeni. Igy aztán a jól költés kedvéért rosszul verselt. A rossz verselésnek pedig sem zordon, sem fenséges hatása nem lehet ép ízlésre, hanem inkább komikus hatása. Annál inkább, minél inkább megkívánná a zordon és fenséges tartalom az ünnepi külsőt. Nem mély vermek ezek a fogyatkozások, csak apró gödröcskék. A méltósággal lépkedő páncélos vitéz nem szegi nyakát bennük, de meg-megbotolván, magához méltatlan s szemünket bosszantó bukdácsolásokat kénytelen tenni.

S ennek az oka, ismétlem, a négyes rím. Hát a négyesrímnek mi az oka, ki az oka? A költő választotta-e azt a formát valami különös, öntudatos, költői céllal, mint olyat, mely mondanivalói számára művészi szempontból legalkalmasabb eszköznek látszott? Nem. A négyes rímű strófa a költő kora *írott* epikájának sablonos versalakja volt. Tovább kérdem: a költő korának és az *írott* epika előző századának, Tinódiéknak, nyelvünkkel hozott ősi örökségük a négyesrímű versszak? Nem az. A magyar epikának *nem írott*, hanem élőszóban fönnmaradt emlékei, az úgynevezett népballadák, összevetve rokonnyelvű, hangsúlyú, ritmusú népek epikai hagyományaival, világosan megmutatják, hogy mi volt az ősi magyar epikai forma. Nem strófás, nem négyesrímű, hanem *páros* sorok, melyekben a gondolatok párossága gyakran azonos mondatrészeket, tehát azonos végzetű, vagyis hangalakban is egyező, összecsengő szavakat vetett a sorpárok végére, s amint így rím fejlődött ki, az nem négyes, hanem páros rím volt. Strófátlan *páros* sorok — s amennyiben rímesek: *párosrímű* sorok az ősi magyar versforma, a négyesrímű strófák pedig Európában fölszedett idegen hatás.

Multban és jelenben tehát a Szigeti Veszedelem nem kellő érvényesülésének végső oka egy idegenből jött s az ősi formát az írott költészetből teljesen kiszorított versforma. Ami végzetes hiba tehát a Zrínyiászban van, annak végső okát nem a költőben találjuk meg, hanem annak korában s nem a magyar hagyományokban, hanem idegen befolyásban. Kíméljük-e hát Zrínyiben, e nagy magyar költőben, azt a hibát, amely nem az övé, sőt nem is a magyar géniuszé? Azt a hibát, amely idegenből tolakodott a nemességhez forduló énekmondó s a nemesség, majd ennek jogban s kötelességben utóda, a mai magyar nemzet közé? Nem a halott költő iránti kegyelet-e az, ha megszabadítjuk az idegen kolonctól művét, melybe lelkét adta, hogy attól holta után lényének «nagyobb része hordoztassék széjjel a magas egeken?» Nem a halhatatlan költő parancsolatjának végrehajtói vagyunk-e akkor,

mikor pusztába veszett kiáltása előtt egyengetjük az utat nemzete füléhez, szívéhez ?

S hogyan tesszük ezt ? Az eddigiekben meg van már adva a felelet. Levesszük a Zrínyiászról a négyes rím spanyol csizmáját s ráadjuk a párosrímű sorok ősi magyar köntösét. Ezáltal nem változik meg a hatalmas gondolatok hatalmas nyelve, csak helyreáll a ritmus olyanra, aminőt Zrínyi korában is kívánt a magyar fül, helyreáll a nyelvtan olyanra, aminő Zrinyi beszéde volt. Igy nem megmásítjuk, nem meghamisítjuk, nem agyonütjük, hanem — Gyöngyösi szavaival élve — *új életre hozzuk* a Szigeti Veszedelmet.

Meg kell jegyeznem, hogy mikor párosrímű verssorokról *mint ősi magyar versformáról* beszélek, nem a tizennyolcadik század kétsarkú verseire, nem is épen Tompa, Petőfi, Arany tizenkettős verseire gondolok, mert ezeknek ritmusa nem mindig egyezik a népballadákban fönnmaradt tizenkettes sorok idegen hatástól és elmélettől mentes ritmusával. Nem az a szabály igazi magyar tizenkettesnél, hogy a hatodik szótag *szóvéggel* végződjék, hanem hogy úgynevezett *fonetikai szólammal* végződjék. Fonetikai szólam az élő beszédnek az a része, melyet, ha több szóból áll is, egy hangsúllyal ejtünk ki *egyetlen szó gyanánt*. Három fonetikai szólamból áll ez a *próza: Télen || nem-a-peszéradacsi-pusztán-van-az-én || lakásom.* Három fonetikai szólam ez a *vers* is : *Télen-nyáron || pusztán-az-én || lakásom.* Úgy-e, tapasztaljuk itt, hogy lesz a prózából vers, és hogy mi a különbség próza meg vers között ? Az a különbség, hogy a vers fonetikai szólamai *egyenlő időközökben* ismétlődnek, a prózában pedig egyik rövidebb, másik hosszabb ideig tart. A próza ritmusára nem lehet táncolni. A tizenkettes verssor ritmusa pedig akkor ősi magyar ritmus, ha a hatodik szótag végénél fonetikai szólam vége van. Igy van ez mindig a népballadáknál, de épen mindig így még a legmagyarabb ritmusú Aranynál sincsen, még kevésbbé a ritmustalanabb Petőfinél vagy a nehézkesebb Tompánál. Nagyon elvétve ugyan, de Aranynál is vannak ilyen ritmustalan, helyesebben mondva : prózában írt részek :

S melyen ült, || a malomkő-darabot || fogta, ||
Toldi György || boszantó népe közé || dobta.

Próza ez — s ha ráerőszakoljuk a 6 + 6-os ritmust, akkor megváltozik az egésznek értelme. Mondjuk csak így :

S-melyen-ült-a | malom || kő-darabot | fogta ||
Toldi-György | boszantó || népe-közé | dobta. ||

Ennek értelme így, ősi magyar ritmussal mondva, ez : *S melyen a malom ült, azt a kődarabot fogta; bosszantó a Toldi György, annak a népe közé dobta.*

Hullatja levelét || az idő vén fája ||

— ez magyar vers.

Terítve || hatalmas rétegben || alája ||

— ez magyar próza.

Te | rítve ha | talmas || ré | tegben a | lája

— ez szépen zengő *idegen* versforma. Ősi magyar versformában, magyar ritmusú tizenkettesben ugyanez a sor így volna :

Hatalmas-rétegben || *terítve*—alája ||

(Hangsúlyozva, kiemelve a «terítve» = ‚egészen terítve !' Pl., ‚*terítve* van a fa alja almával !')

Ismétlem : elvétve, nagyon elvétve vannak ily zökkenések vagy szán-

dékos kiugrások a magyar ritmusból Aranynál — de a táncosoknak szóló muzsikának vagy a szentegyházban búgó orgonának elvétve sem szabad elvéteni a taktust. A vers, mely nem a szemnek szól, hanem a fülnek, mindvégig hibátlan ritmusú legyen, ne prózával vagy egybe nem illő ritmustípusokkal megszaggatott, mert máskülönben a költemény hangulatát megzavarja a forma. Az ősi magyar hagyományok szerint verselő, névtelenül elhunyt nagy epikusainknak azon művei, melyeket népidealizáló korok tévesen *nép*balladáknak neveztek el, soha ki nem zökkennek a tizenkettes sorok magyar ritmusából, mely szerint a hatodik szótag végén fonetikai szólam végének kell lenni. Nem teszi ez monotonná a hangzást, aminthogy a tó ezüstjének, a vetés aranyának hullámzása sem monoton, csak ritmikus. Mikor csak meg-meglegyinti a szél a tó színét, akkor sokszor nem egyenletesen borzong meg a víz — minél nagyobb a szélvész, a nagy változatosság mellett annál nagyobb a rohanó hullámok szabályos üteme. Minél nagyobb szenvedély csap föl a versben, annál ritmikusabb legyen a ritmus, mert különben, amint a gondolat magával ragadna, visszaránt bennünket annak hideg észrevétele, hogy kínlódik a versszerző a mesterségével, s nem a szabadon szárnyaló költeményt élvezzük, hanem a földön vergődő írót vagyunk kénytelenek látni. Olvassa valaki végig egyik régi nagy névtelenünknek remek balladáját, a Barcsait, az emberi szív legmélyéből legmagasabbra fölkavart szenvedélyek nagyvonalú rajzával — az a tizenkettes sorok ősi magyar ritmusa :

«Hallod, feleségem, || hallod, asszony, hallod, ||
Három halál közül || melyiket választod ? ||
Avagy azt választod, || hogy fejedet vegyem, ||
Vagy selyem hajaddal || házat kisöpörjem, ||
Avagy azt választod, || reggelig virrasztasz, ||
Hét asztal vendégnek || vígan gyertyát tartasz?» ||
«Három halál közül || én csak azt választom : ||
Hét asztal vendégnek || vígan gyertyát tartok.» ||

«Inasom, inasom, || kisebbik inasom, ||
Hozd elé, hozzad || a nagy kászu szurkot, ||
Hozzad elé, hozzad || a nagy vég vásznakat, ||
Fejinél kezdjétek, || talpig tekerjétek, ||
A sok ingyen gyolcsot || fejire kössétek, ||
Fejinél kezdjétek, || talpig szurkozzátok, ||
Talpánál kezdjétek, || végig meggyujtsátok! ||

Fejihez állítok || egy oláh furulyást, ||
Lábához állítok || egy cigány hegedűst, ||
Fújjad, oláh, fújjad || az oláh furulyát, ||
Húzzad, cigány, húzzad || a cigány hegedűt, ||
Fújjátok széltibe, || huzzátok izibe, ||
Mostan hadd vígadjon || feleségem szíve !» ||

Képzelje el az olvasó, ha nem tudós műértő, hanem laikus műélvező, ezt a költeményt a Zrínyiász ritmustalanságában — hogy a zordonabb, hogy a fenségesebb ? És képzelje el e ballada ritmusával a Zrínyiászt — veszít-e vagy nyer vele annak zordonsága, fensége, szépsége, magyarsága ?

Most pedig az irodalomtörténet szakembereihez fordulok egy irodalomtörténeti érvvel. Historia est magistra vitae — historia literaturae est magistra literaturae: A M. T. Akadémia kézirattárában van egy átdolgozása a Zrínyiásznak 1700 körüli időből, tehát van kerek kétszáz esztendős. Az átdolgozó idejé-

ben sem volt még más a magyar nyelv, mint Zrínyiében, tehát nem a Zrínyiász nyelvének állítólagos elavultsága volt az átdolgozás oka. A használt versformák és a ritmusról való fölfogás ugyanazok voltak még a XVIII. század elején, mint a XVII-ik század közepén, Zrínyi idejében, tehát az átdolgozás oka nem lehetett a verselési divat megváltozása sem. Ez az átdolgozás az eredetitől nem nyelvben, hanem abban különbözik, hogy pontosan megvannak benne a sormetszetek: oka tehát az volt, hogy a Zrínyiászt már *a maga korának irodalmi ízlése ritmustalannak, de értéke miatt átdolgozandónak találta.* Tudjuk, hogy a XVIII. század közepén és végén Ráday is csinált Zrínyiász-átdolgozásokat. Tudjuk, hogy 1789-ben Csergics Simon dolgozta át a Zrínyiászt, a XIX. században Greguss az egészet, Arany az elejét, végül teljes és gyökeres átdolgozást adott 1892-ben Vékony Antal. Tudjuk azt is, hogy sem régibb, sem újabb költőink közül senki mást átdolgozni senki meg nem próbálta irodalmunkban soha. Mondják meg tehát irodalomtörténetíróink: mit jelent az a nem véletlen dolog, hogy kétszáz éven keresztül csak tudtunkkal is már hatan próbálkoztak a Zrínyiász átdolgozásával, nem is említve a hetediket: magamat? A Zrínyiász-átdolgozás eszméjének és kísérleteinek ez a *kétszázéves története* nem bizonyíthat egyebet, mint hogy a Zrínyiász átdolgozása *történeti szükség.* Tinódit senki nem bántja, mert a gyönge forma nem rí le a költőietlen tartalomról; Balassához senki nem nyúl, mert énekeinek mélységét, hevét, báját éreznünk nem akadályozza, hanem segíti az ő versművészete. Ne féljenek tehát irodalomtörténetíróink: Csokonait, Petőfit, Aranyt, kiknél nincsen diszharmónia belső érték és külső forma között, soha nem fenyegeti az átdolgozás veszedelme. Amely irodalomtörténetíró ettől fél, az nem értette meg az irodalomtörténetnek azon intését, mely a Zrínyiász-átdolgozások történetéből szól hozzánk. A Zrínyiász-átdolgozás kétszázéves multja, mely páratlan jelenség a világirodalomban, azt bizonyítja, hogy a Zrínyiász a világirodalomban páratlan abból a szempontból is, hogy belső fensége mily gyarló külsőt hordoz.

Az irodalomtörténet tudósainak még egy ellenvetésük lehet: igaz, hogy kétszáz éve kísérleteznek a Zrínyiász átdolgozásával, de ez senkinek nem sikerült; Aranyt kivéve mindenki rontott még eddig rajta s Arany is abbahagyta; tehát a Zrínyiász átdolgozásának sok kísérlete azt mutatja, hogy ez a fáradozás hiábavaló, céljatévesztett munka. Erre ezt felelem: Igaz, Aranyét kivéve, barbár munkák a klasszikus Zrínyi átdolgozásai, Arany pedig oly kegyelettel bánik az eredetivel, hogy az átdolgozásban, helyesebben: átsimításban is megmaradnak az eredetinek gyöngéi. Az akadémiai régi kézirat a sormetszeteket úgy csinálja meg, hogy Zrínyinél is jobban megkeveri a szórendet, nyelvtant. Ráday, Csergics, Greguss, Vékony olyan mértékben rontják Zrínyi nyelvét, amily mértékben javítani akarják. De én azt mondom, hogy a Zrínyiász átdolgozásának kétszázéves sikertelensége nem az átdolgozás szükségtelenségét bizonyítja, hanem az eddigi kísérletek téves nyomon jártát. Ha Zrinyi nem tudott az ő fenséges tárgyához és költői lángeszéhez méltatlan, csak a kántoroknak való négyes rímmel boldogulni, akkor nem tud azzal más sem, nyelvünknek, verselésünknek nagy művésze, Arany sem. Másik nagy nyelvművészünk, Vörösmarty is, írt egy epikumot négyes rimeléssel — s mélyen alatta marad ez az eposza a többinek. Aki pedig a páros rímbe szedés mellett ráncba akarja szedni Zrínyi nyelvét is — melyet az akadémiai kézirat a közel egykorúság miatt, Arany pedig kongenialitásból nem bánt — az nem, hogy merész ember, hanem merénylő, nem Zrínyi megértetője, hanem meg nem

értője. Az eddigi sikertelenségekből tehát csak az következik, hogy egyik eddigi átdolgozó módszerét sem szabad követnünk: érintetlenül kell hagynunk Zrínyi költői nyelvét, de páros ríművé s egyben magyar ritmusúvá kell tennünk verselését. Nem következik az eddigi meddő kisérletekből az, hogy a Zrínyiász kellő érvényesüléséért folytatott kétszázéves küzdelemnek vége legyen a diadal előtt. Eszembe jut a Szigeti Veszedelemről, hogy kétszáz évig kellett küzdenünk országunknak a török iga alól való fölszabadításáért is; sokan voltak e kétszáz év alatt, kik a hosszú sikertelenség miatt meddőnek gondolták a harcot. Kétszáz év óta folyik ím ez a küzdelem is, hogy az országfölszabadítás szablyás prófétájának repülni vágyó éneke szabadon szárnyalhasson, megszabadultan azoktól a bilincsektől, melyeket — megértettük már — a költő szellemétől és nemzetétől idegen ízlés rakott rá. Miért hagynók abba siker előtt a küzdelmet?

A Szigeti Veszedelem átdolgozásának — nem: új életre hozatásának kétszázéves multjára építem azt a meggyőződésemet, hogy Zrínyi nagy művének a nemzet egésze számára való újjászületése megérkezik az idők teljességében. Ennyit bizonyosra mondhatok. Hogy aztán én általam-e avagy más eljövendő által, azt nem én mondom meg, hanem mondja meg az olvasó — az itt következő mutatványból.

A Szigeti Veszedelem XV. énekéből.

54.

Jól ismeri Zrínyi, hogy élte kitellett:
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett,
Nem tűri már ottbenn égő tűz haragját,
Viszi ki magával ötszáznyi csapatját.

55.

Kifelé a várból megyen bátor szivvel,
Törökök előtte futnak szerteszéjjel.
Piacon ő megáll, szörnyü szemmel nézi,
Hol a pogányoknak legsürűbb vitézi?

56.

Ily kegyetlenül jön oroszlán barlangból
És ily szörnyen fénylik kométa magasból,
Kár nélkül nem fordul széles országokra,
Szörnyü jövendőket hatalma hordozza.

57.

Igy félnek törökök Zrínyi látásától,
Mert tudják, hogy rájuk nagy vesztükre borul.
De piac is ég már Zrínyi körül lánggal,
Lassan azért ballag külső kapun által:

58.

«Hol vagytok ti mostan, világrontó népek?
Hol ti földemésztő, szörnyü ellenségek?
Hol török, hol tatár, sötét szerecsenek?
Hol három világról összekevert sereg?

59.

Ihol, előttetek Zrínyi áll fegyverben!
Hol van a török Márs vakmerő szivében,
Hol Delimán és hol sok száz más a hadban,
Ki vérem szomjazta, míg békiben hagytam?»

60.

Édes a vitézség az ember szájában,
De nagyon rettentő halálos próbában!
Félve nézi Zrínyit vakmerő Delimán,
Mint nyárlevél, reszket a szultán, Szulimán.

61.

Messze dombról nézi ő kijövetelét,
De mégsem tarthatja rettegéstől szivét:
Ó, Sziget megszálltát hányszor meg is bánta!
Megőszült fejére az átkokat hányta.

62.

De nem úgy jön Zrínyi: hiu pompát adni,
Törökök előtt csak fegyvert mutogatni:
Nem marad ő veszteg, megy az ellenségre,
Ötszáz halál indul háta mögött véle.

63.

Fegyver ott fegyverrel találkozik össze,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe,
Vér, jajgatás és por eget együtt hatja,
Elegyedve törik dárda, kopja, szablya.

64.

Jár a bán, mint halál, a törökök között,
Mint a lángos harap, ha nádba ütközött,
Mint a sebes vizár, ha hegybül érkezett —
Oly kegyetlenséget Zrínyi felövezett.

65.

És ledűl előtte nagy óriás Csebár,
Hal Jakul átokkal és Csirkin Teftedár,
Esik zöld zászlóstul nagy Jakul Bajraktár,
Esik Mahomet-vér: szerecsen Zulfikár.

66.

Száz szablya, száz csida Zrínyi paizsára
Egyszersmind is esik, mint kőeső házra;
De maga föltartja — megcsudálják érte —
Tartja azt a felhőt törökök vesztére.

67.

Ott Murtuzán basa, mint megsérült medve,
Szégyentől, boszútól keményedik szive:

Eszébe jut Ajgás, hogyan megcsúfolta,
Nagy Szulimán elé kötözve hurcolta.

68.

De egyetlen fiát siratja ő jobban:
Zrínyinek kezétől maradott az holtan:
Azért ő akarta ilyen nagy boszúra,
Élesíti szívét iszonyú haragra.

69.

És mint tüzes ludvérc száll le a felhőből,
Kinek lángos farka szikrázik sok tűztől,
Igy keresztényekre Murtuzán is rádül,
Halálra, haragra az ő szive készül.

70.

Rettentő voltában egy szava sem jön ki,
Halva Bata Pétert maga elé dönti,
Már három keresztényt megfoszt életétül,
De nem elég néki, mégis többre készül.

71.

Ő Novák Ivánnal összetalálkozék,
Szablyája szablyával összekeveredék,
De levágá kezét Novák nagy csapással,
Azután fejét is vitéz bátorsággal.

72.

De nem áll meg itten Novákovics Iván,
Mert meghal miatta Perviz, Bicsir, Arszlán;
Kevesebbet nem tesz Orsics István nála:
Balbazán a lelkét előtte okádja.

73.

Sok számtalan török itt hullani kezd el,
Mindenféle pogány itt rakodik sebbel;
Mahometet hiva, nagy Alláht üvöltve
Vérükben feküsznek, harapnak a földbe.

74.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik halva sok török lovastul,
Vitéz a vitézre félholtan borulnak,
Ez alatt ló fekszik, ott ló alatt fulnak.

75.

Félholtan némelyik ellenségét marja,
Amaz, mint vérszopó, vérét szomjuhozza;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét,
Ki szorosságtól fúlt s úgy hagyja ott éltét.

76.

Rakásokban fekszik ló, fegyver és vitéz
S holtan is keresztény a nagy egekre néz,
S földre néz töröknek lelke után arca,
Mert tudja, hogy Isten nem könyörül rajta.

77.

Gázol Zrínyi szörnyen a vérnek tavában,
Vérkataraktákat indít meg pogányban.
Messziről ráismer Delimán Zrínyire,
De félelemben van, de retteg ő szive.

78.

Nem ismert azelőtt ő soha félelmet,
Akaratja nélkül de mostan rettegett,
Mert látta Zrínyinek hatalmas fegyverét,
Látta nagy próbáját és kegyetlenségét.

79.

De mindezek közt is szive helyre állott,
Mert gondolatjába tisztessége szállott;
Okot vitézségre sokat lel magának,
S magára ily szókkal kegyetlenül támad:

80.

«Nem vagyok-e most is Delimán, ki voltam,
Ki veszélyt kezemen Szigetvárba hoztam,
Ki vitézül jártam, magam után hagyván
Vértót, holttest-halmot Almás vize partján?

81.

Ó, szivem, állj elő, ó, én vitézségem!
Kaurtól csak nőttél — mit félsz, emberségem?
Egész életemet ez nap s ez az óra,
Most megfényesíti ez a vitéz próba!

82.

Majd Zrínyire megyek nagy vitézségemmel,
Noha kevélykedik isteni erővel;
Szentséggel Mahomet s e g i t minekünk is,
Elegyítve vérrel v a n a mi testünk is!»

83.

Igy monda s kezével megrázza nagy dárdát,
Neveli magában hatalmas haragját;
Amfiteátrumban bika tesz ekképpen,
Aki köszörüli szarvát a fövényben.

84.

Kapál a csarnokon, fújja a fövenyet,
Maga előtt látván kevély ellenséget,

És próbálja előbb fában nagy erejét,
Mintsem ellenségre kivinné fegyverét.

85.

Igy teszen Delimán és nagy sebességgel
Bánra rugaszkodik teli sok méreggel,
Hatalmas erővel rá a dárdát dobja,
Véli, hogy a nagy bánt fekteti a porba.

86.

De Isten angyala elvevé erejét,
Mert Zrínyi paizsán meglompitá hegyét;
Tatár kán dárdája a földre leesett —
Csodálja Delimán ezt a történetet.

87.

De kemény kezével ő szablyát kirántá,
Evvel pozdorjára bán paizsát rontá,
De a dühössége soká nem tarthatott,
Mert Zrínyi kardjának ellen nem állhatott.

88.

Kegyetlen csapását gyorsan a bán mérte:
Vág sisakot ketté, sőt nyakat is sérte;
A másik csapással megnyitá oldalát,
Bőven folyni onnan vörös patakot lát.

89.

Lángot fúj a tatár s erőt összeszedvén
Üti a bánt kézzel kegyetlenül mellén;
De bán kettévágja prekopita fejét
És habzó vérére kiönti életét.

90.

Holta után élte árnyékba eloszlott,
Nagy keserűséggel, mint füst, tovafoszlott.
Halála határán vadságának vége
S elegyűlt sok mással lelke örök éjre.

91.

És nem késik Zrínyi Delimán halálán,
De mást meg mást áldoz nagy halomba hányván;
Kis étek ily tűznek háromszáz pogányja:
Ezeket levágja Horvátország bánja.

92.

De vitéz Delimán mihelyest elesék,
Egész török tábor gyorsan megfélemlék,
Jó vitéz is immár valamennyi retteg:
Kiki ahogy birja, futásnak eredtek.

93.

A futóknak Zrínyi keveredik közbe,
A futókat vágja mindenfelé össze;
Császárhoz is végre nem messzi érkezett —
Már messziről Zrínyi megismerte őtet.

94.

Most egy nagy óhajtást az Istenhez bocsát,
Mert az ő nevéért keresi e próbát;
S hol a császárt látja, megy rá sietségben,
Rettentő villámlást visz rá fegyverében.

95.

Bosztáncsi, szpahoglán sok ezernyi számban
A megijedt császárt veszik körül sáncban,
De horvátok bánja bátran üt őrajta,
Utat csinál karddal iszonyú hatalma.

96.

Mert állani nem mer senki őelébe,
Senki nézni nem mer ő vitéz szemébe:
Egymás után százat megöl ott egy helyben,
Meg száz másra halált viszen kiméletlen.

97.

Szulimán jó lóra már sietve hágna,
De rég odatermett bánnak gyorsasága.
Tizet levág elsőbb császár segítségét,
Azután császárhoz így kezdte beszédét:

98.

«Világnak tolvaja, vérszopó szeléndek,
Elérte óráját telhetetlenséged!
Bűneidet Isten tovább nem bocsátja:
El kell menned, vén eb, örök kárhozatra!»

99.

Így mondván, derékban kettészakasztotta,
Vérét és életét földre bocsátotta;
Átok közt a császár lelkét kiinditá,
Mely éltében testét oly kevélyen tartá.

100.

Ez volt tehát vége Szulimán császárnak
És az ő nagy híres hatalmasságának:
Gróf Zrínyi Miklósnak adta Isten végül
E hatalmas próbát örök dicsőségül.

101.

Visszanéz a bán most: messziről láthatja,
Török kardon mint hull elmaradt csapatja.

Mint nyájához pásztor, ő hamar megfordul
És hozzájuk így szól nagy hangos torokbul:

102.

«Eddig éltünk, hősök, ő tisztességéért,
Ki keresztfán halt meg mi szabadságunkért:
Ezért s jó hirünkért vigan halált valljunk,
Mindezekért ez nap vitéz módon haljunk!

103.

Ahol, nyitva látom Istennek országát,
Ahol, benne látom nagy Éloim fiát!
Jól látom, jól látom Istennek angyalát:
Rothadatlan ágból tart nékünk koronát!»

104.

De török számtalan körülvék sereget,
Messziről jancsárság lövik vitézeket,
Mert karddal ezeket nem merik próbálni,
Ő kezüket senki nem meri megvárni.

105.

Mindennyi között is egy jajgatás nincsen,
Mert nagy vígassággal s örömmel hal minden:
Ugyanazon helyben, amely helyet állták,
Istennek elébe lelküket bocsátják.

106.

Nem mer a nagy bánhoz közel jönni senki,
De jancsár-golyóbis Zrinyit földre veti.
Egy mellébe esett, más homlokát törte,
Vitézivel együtt fekteti a földre.

107.

Száll is alá nyomban egy légió angyal,
Dicsérik az Istent hangos muzsikával;
Bán lelkét Gábriel huszad maga várván,
Fölemeli földről ő gyönyörű szárnyán.

108.

Magával egy lelket minden angyal véve,
Igy viszik mindnyáját Istennek elébe;
Egész angyali kar szép muzsikát kezdett
És nékem meghagyák: szómnak tegyek véget.

Mészöly Gedeon.

AZ UTOLSÓ CÁRNÉ.

RASPUTIN lelkes hívét és régi barátját, Sturmert szánta miniszterelnöknek. A cárnén keresztül sikerül elhitetnie II. Miklóssal, hogy az országnak «ilyen erőskezű emberre van szüksége», habár Sturmer valóságban gyenge szellemi képességgel bíró ember volt. De Rasputin és a cárné kamarillája épen jelentéktelensége és megalázkodó szolgatermészete miatt választotta ki erre az állásra. Nekik olyan eszközre volt szükségük, amelyet könnyen kezelhettek.

Mikor a cár hazalátogatott Tsarskoie-Selo-ba, nem tudott kitérni a minisztercserét sürgető kérések elől és az öreg Goremykin helyett Sturmert ültette a miniszterelnöki székbe.

A cárné megelégedéssel ír Sturmer kinevezéséről: «Örülök, hogy olyan ember került a kormány élére, mint Sturmer, akire nyugodtan rábízhatod az ország sorsát. Ő igyekezni fog a miniszterek között egyetértést teremteni».

Néhány nap mulva a cár Khvostovot felmenti állásától és a belügyi tárcát is Sturmernek adja. De a cárné Khvostov kegyvesztése után is rémképeket lát. Attól tart, hogy a volt miniszter bosszút áll Rasputinon. «Khvostov névtelen leveleket küldöz barátunknak — panaszolja Alexandra Feodorovna a cárnak. — Milyen aljasság! Ania is kapott már névtelen leveleket, amelyben fekete kereszttel vannak megjelölve a reá nézve veszedelmes dátumok. Ez igazán gyávaság!»

Más alkalommal ezt írja: «Azt hallottam, hogy Khvostov Moszkvában van és mindenütt azt hireszteli, hogy azért küldték el, mert ő meg akart szabadulni a német kémektől, akik barátunkat körülveszik. Megérdemelné, hogy rágalmazásai miatt a törvény előtt felelősségre vonják. Grigori szerint mindazokat meg kellene büntetni, akik a klubban ártalmas pletykákat terjesztenek. Aniát is folyton névtelen levelekkel zaklatják».

Mindez bizonyítja, mennyire foglalkoztatja Alexandra Feodorovnát az a gondolat, hogy barátai élete veszélyben forog. E mellett az önkínzó gondolat mellett — vagy talán ebből kifolyólag — mindig ott kisért lelkében az autokratizmus bukásától való félelem. Folytonos rémlátásai viszik bele abba az állhatatos, makacs küzdelembe is, melyet leveleiben a dumával szemben folytat. A cárhoz intézett legtöbb levelében találunk erre vonatkozó megjegyzéseket, tanácsokat vagy kéréseket: «Édesem, parancsold meg Sturmernek, hogy kéresse magához azt a gazember Rodziankot és utasítsa, hogy húsvét előtt fejezzék be a költségvetést,

így őszig elnapolhatja a duma összehívását. Látom, hogy a költségvetéssel ki akarják húzni az időt, hogy a nyáron megint előállhassanak liberális terveikkel. Mások is osztják meggyőződésemet és arra kérnek, hogy sürgesd a költségvetés befejezését. Ne tégy nekik engedményeket. A háború és a béke kérdése egyedül tereád tartozik, a dumának nincsen semmi beleszólása ebbe a kérdésbe».

A pétervári társaságban nagy feltünést keltett a cárnénak az a kívánsága, hogy Rasputin vele együtt járuljon az ünnepi áldozáshoz. Alexandra Feodorovna az ünnepi hangulat hatása alatt ír felséges urának: «Egész mise alatt reád gondoltam, míg lelkem megtelt a passió hetének gyönyörű énekhangjaival. Elgondoltam, hogy mennyire fájhat Krisztusnak ez a sok emberi szenvedés s ez a nagy vérontás. Ő életét adta érettünk és meggyalázták, kínozták és ő mindent elszenvedett, drága vérét ontotta bűneink bocsánatáért. És mi mivel fizetünk ezért az áldozatért, mivel mutattuk ki neki szeretetünket és hálánkat? A bűn folyton terjed a világon. Ma este a biblia olvasása közben sokat gondoltam barátunkra és önkénytelenül a farizeusok jutottak eszembe, akik Krisztust üldözték, míg magukat tökéleteseknek vallották. Igaz, senki sem próféta a saját hazájában, pedig milyen nagy hálával tartozunk barátunknak. Mennyi imája nyert meghallgattatást. A veszély egyre nő körülötte, ártani akarnak neki, el akarják tőlünk választani. Pedig ő csak uralkodójáért, Oroszországért él és minden gyanusítást és minden rágalmat elvisel érettünk. Nagy megnyugtatásomra szolgál, hogy vele együtt járulhattam a húsvéti szentáldozáshoz. Barátunkat nagyon bántja, hogy el kell hagynia Pétervárat s így húsvéti adományait nem oszthatja ki a szegények között. Bőkezű és könyörületes, mint Krisztus. Kérlek, gondolj arra, amit érettünk tett és vedd védelmedbe».

Ebben az időben történt, hogy Rodzianko, aki nem tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy az ország sorsa Rasputin kezében legyen, újolag megkísérelte felvilágosítani a cárt Rasputin ártalmas szerepéről:

— Ha felséged miniszterei nem volnának befolyásolhatók és ha csak az ország javát tartanák szem előtt, akkor egy olyan ember, mint Rasputin, semmi jelentőséggel sem bírna. A szerencsétlenség abban áll, hogy a kormány képviselői is tőle függnek. Kötelességem még egyszer felhívni felséged figyelmét arra, hogy ez nem tarthat így tovább. Ennek az embernek a jelenléte az udvarnál aláássa a legfelsőbb hatalomba vetett bizalmat, fenyegeti a dinasztia sorsát és a nép szívét elidegeníti az uralkodótól.

A cár eleinte szótlanul hallgatta Rodziankot, azután csodálkozását fejezte ki a hallottak felett. Rodzianko szomorúan látta, hogy minden kísérlete hajótörést szenved. Látta, hogy Oroszország nem bírja a háborút, hogy a mindjobban terjedő anarchizmus ráfonja magát a beteg ország testére s az utolsó csepp vért is kiszívja belőle.

A gazdasági krizis mind fenyegetőbbé vált. A rosszul szervezett

szállítás miatt az élelmiszerekben egyre nagyobb a hiány, a nép elégedetlen, belefáradt a háborúba, az örökös nélkülözésekbe.

Az a titkos kéz pedig, amely már rég megkezdte a bomlasztás lassú, de biztos munkáját, amely annak idején bombát vetett Plehvé belügyminiszter kocsija elé, amely egy gyilkos golyóval leterítette a hűséges Stolypin miniszterelnököt, most az országban uralkodó nagy elégületlenséget saját célja elérésére akarta kihasználni. Előbb a nép szellemi vezetőit: a papságot demoralizálta és kihasználta a falusi papok nyomorúságos helyzetét, forradalmi eszméket terjesztve közöttük. Ilyen módon új harcosokat, apostolokat toboroztak az anarchia hadseregébe, akiknek befolyásuk volt a tudatlan tömegekre.

De nemcsak az ország szívében folytatták ártalmas munkájukat a destruktív elemek, a hadsereget is megmételyezték forradalmi eszméikkel. A bizalmatlanság gyűlöletté nőtte ki magát a szívekben és a minden erkölcsi rendet felforgató, minden szépséget letipró vörös rém véres árnya már ott kísértett a cári trón felett.

A tragédia.

A cárné mind gyakrabban látogat el a főhadiszállásra. Mint szerető feleség meg akarja osztani felséges urával a tábori élet kényelmetlenségeit és tanácsaival könnyíteni akarja az uralkodó terhes feladatát.

Látogatásai rendszerint változást jelentenek a kormányban. A cár Sazanov helyébe Sturmert nevezte ki külügyminiszternek, aki gyorsan beférkőzött a cárné kegyeibe. Rendes kihallgatáson jelentkezik a cárnénál, mindenről tájékoztatja és megerősíti abban a gondolatában, hogy az uralkodó Istentől nyervén a hatalmat, csak Istennek tartozik számadással. Következőleg azok, akik szembe mernek szállani az uralkodó akaratával, szentségtörést követnek el...

Az ilyen beszédek élénk visszhangra találnak a cárné lelkében és megerősítik Sturmer pozicióját.

Szánalmat keltő jelenség a beteglelkű cárné, aki a legválságosabb időben sem látja az igazi veszélyt, amely az országot fenyegeti. Hisztériás makacssággal kapaszkodik bele abba a gondolatba, hogy ő van hivatva Oroszországot megmenteni. Rasputin hatása alatt ez a meggyőződés valami rajongó hitté növi ki magát lelkében és ő a martiröröm fájdalmasságával vállalja a szent missziót, mint Isten akaratának titkos megnyilatkoztatását. Azt hiszi, hogy az autokratikus uralomhoz való visszatérés, visszaállítja Oroszország régi nagyságát. És mialatt hatalomról álmodozik s a dicsőség fényes hajnalát várja, nem látja, hogy a fények kialusznak, hogy közeleg az éjtszaka.

Sturmer szerencsétlen politikája, közben még jobban elmérgesíti a helyzetet. A gazdasági krizis, a szállítási nehézségek megakadályozzák a hadsereg rendszeres élelmezését s ezzel a hadvezetőség számításait is összezavarják.

A mind ijesztőbb méretű felbomlás és szétzüllés jelenségei az egész vonalon mutatkoznak. A zavaros helyzetre való tekintettel Sergius nagyherceg és Alexeiev tábornok a katonai diktatura életbeléptetését ajánlják. Egy öt tagból álló katonai bizottságot akarnak alakítani, Sergius nagyherceggel az élén, mely elsősorban az ország és a hadsereg élelmezésével foglalkoznék. Ez a bizottság a duma és a miniszterek rendelkezési jogát is korlátozná. Amint Rodzianko a nagyfontosságú tervről értesül, azonnal a főhadiszállásra megy és audienciára jelentkezik a cárnál.

II. Miklós az egyéniségében rejlő szeretetreméltósággal fogadja a duma elnökét, aki véres komolysággal ecseteli a cár előtt a válságos helyzetet.

Az uralkodó minden ellenvetés nélkül hallgatta végig Rodzianko jelentését. Mikor a katonai diktaturára került a sor, Rodzianko figyelmeztette a cárt, hogy ez a lépés veszélyes következményeket vonhat maga után. Úgylátszik a cár elfelejtkezett Alexeiev tábornok javaslatáról, mert csodálkozva kérdezte :

— Miféle diktaturáról beszél ?

Rodzianko erre átnyujtotta a javaslat másolatát, melyet a cár egykedvűen futott át.

— Nekem is van valahol egy ilyen írásom — jegyezte meg.

Rodzianko kifejtette, hogy a diktatura életbeléptetése úgy sem vezetne célhoz és csak leszállítaná a cári tekintélyt.

II. Miklós figyelmesen hallgatta végig Rodzianko ellenvetéseit, azután megkérdezte :

— Mit gondol, hogy lehetne az országban rendet teremteni ?

— Felség, a jelenlegi helyzetből csak egy kivezető út van, adjon nekünk felelős miniszteriumot. Igy a felelősség nem felségedre, hanem a kormányra hárulna. Miként eddig, úgy ezután is felséged erősítené meg törvényeinket és felséged döntene az államügyekben.

— Nagyon szép, — válaszolta a cár, — e felett még gondolkodom.

Rodzianko leverten távozott, a kegyes fogadtatás dacára is tisztában volt vele, hogy szavai nem tették a cárra a kívánt hatást.

— Azt ajánlom Önnek, menjen a cárnéhoz, — tanácsolta a Vöröskereszt megbízottja. — Ismertesse meg vele a dolgok állását. Talán az ő révén inkább elérhet valamit.

A duma elnöke jól tudta, hogy ez a lépés nem vezethet célhoz, hiszen a cárné benne az autokratizmus ellenségét látja.

A harctéri események, a Bruszilov-offenziva sikerei, a cárné minden érdeklődését a hadszintér felé terelik. Boldogan írja a cárnak : «Drága kincsem, nagyon köszönöm kedves leveledet, teljes szivemből gratulálok a jó hírekhez. Még nem volt időm a lapokat olvasni s így elképzelheted, milyen meglepetéssel hallottam ma reggel a kórházban, hogy Brodyt bevettük. Milyen szerencse ! Ez az egyenes út Lembergbe. Mint barátunk is mondja — a szerencse közeledik. Boldog vagyok,

mert ez a győzelem nagy vigasztalást jelent számodra és megjutalmaz a nehéz megpróbáltatásokért. Lélekben veled vagyok».

Utóbb, mikor tudomására jutnak a hadvezetőség elkövetett hibái, a tábornokok ügyetlenségei, fájdalmas haraggal írja a cárné : «Barátunk arra kér, légy szigorú a tábornokokkal, akik bűnös könnyelműséggel áldozták fel a gárdát. Ezt nem lehet megbocsátani. Mindenki azt reméli, hogy Besobrazovot visszahívod. A gárda sohasem fogja neki megbocsátani végzetes parancsát és rossz szemmel fogja nézni, ha ezek után pártfogásodba veszed. Eltekintve attól, hogy feláldozta a gárdát, csak újabb nézeteltérések merülnének fel közötte és Bruszilov között. A te elnézésed már egyszer megmentette és te lehetőséget nyujtottál neki, hogy szégyenletes hibáit helyrehozhassa. Ez az újabb vétke nem maradhat büntetlenül. Ha nem hívod vissza, gyengének fognak tartani és azzal fognak vádolni, hogy nem vetted védelmedbe a gárdát. Nem kockáztathatunk meg újabb katasztrófát. A vezetőség tudja, hogy Oroszországban még elég ember van és nem kíméli a katonák életét. Tudom, hogy mennyire fájt neked ez a veszteség. Hallgassál a te kis öreg feleségedre, aki csak a te boldogságodra gondol. Ezzel a büntetéssel tartozol a gárdának. Nem lehet tűrni, hogy egy embernek a sztratégiai tudatlansága és ügyetlensége miatt ezrek és ezrek pusztuljanak el».

Rodzianko fia, aki résztvett abban a borzalmas ütközetben, mikor a gárda színe-java a galiciai mocsarakban pusztult el, mély felindulással kérleli apját : «Meg kell mondanod a cárnak, hogy bűn így lemészároltatni az embereket. Kitünő katonáink vannak, de a vezetők semmit sem érnek. A csapatoknál épen olyan kevés bizalommal viseltetnek a főhadiszállás iránt, mint közvetlen fellebbvalóik iránt. Természetes, hogy ezek a körülmények elkeseredést váltanak ki a hadseregből és az összeomláshoz vezetnek. Mi készek vagyunk vérünket ontani a hazáért, de nem hozunk áldozatokat a tábornokok szeszélyeiért. A harcok alatt biztos helyen ülnek, csak ritkán mutatkozik közülük egy-egy a tűzvonalban, tőlünk meg az életünket kívánják. Úgy a tisztek, mint a közkatonák meg vannak róla győződve, hogy ha ezek az állapotok nem változnak, nem is lehet győzelemre gondolni. Ezt illetékes helyen is be kell látniok».

Ezek a szavak csak megerősítették azt, amit Rodzianko már más oldalról is hallott. Részletes levélben informálta Bruszilovot és közbenjárásának meg volt az az eredménye, hogy Bezobrazovot visszahívták.

Hory Etelka.

(Folytatása következik.)

Ujabb Ady-tanulmányok. (Földessy Gyula könyve. Berlin, Voggenreiter.) Ez a vége felé járó esztendő az Ady-irodalomnak meglepően gazdag termését hozta meg. Ezen a területen olyan mozgalmasságot lehetett észlelni, mely az Ady-kérdés felmerültének legharciasabb időszakára emlékeztetett. Sőt most már három nemzedék kavargott a probléma körül. Az «öregek» közül többen — épen a táborukban elhangzott egy-két engedékenyebb szó ellensúlyozására — újra tűzbe vitték a merev kárhoztatásnak húsz év alatt bizony némileg megrozsdásodott fegyvereit. A középső generáció — az Ady kortársaié — feleletül mintegy rekapitulálta a maga, húsz év alatt sokban megtisztult és lehiggadt érveit s ezeket kifejtve inkább az ellentábor békülékeny szárnyával bocsátkozott tárgyalásba, semhogy céltalan ellentámadást kezdjen az érvektől felsőségesen elzárkózó elvi makacsság ellen. Végül a «huszonötévesek» közül is — leszámítva azt a csekély töredéket, mely több ifjonti pöffeszkedéssel, mint komoly készültséggel a legmérgesebb öregek önkéntes fegyverhordozójául szegődött — egyre többen álltak be a munkába — a békés munkába, mondom, mert az előttük járó két emberöltő küzdelme rájuk nézve különösebb jelentőséggel már nem bír, abból ők inkább csak a «hadvészülte képeket» látják, semmint a hadvésznek egyre homályosuló okait.

Földessy Gyula a középső nemzedék embere, abban kétségtelenül a legbuzgóbbak és legképzettebbek egyike. Egy évtizede harcol Ady igazáért, mégpedig — helyzetének megfelelően — kétfelé. Szíve szerint valóbb törekvése nyilván az, hogy «öcséinek» mennél többet megmutasson Ady kincseiből, mennél többet átadjon abból a megbízható, heroikus munkával egybehordott kommentárkészletből, melyhez őt fáradhatatlan buzgalmán kívül helyzeti előnyei is hozzájuttatták. De egész lélekkel mégsem élhet ennek a feladatnak, amíg azt kell éreznie, hogy a «bátyák»-kal is annyi még az elintéznivaló. Földessy ez elől sem akar kitérni. Makacsul bízik benne, hogy Ady hídját e közelmult felé is meg lehet építeni. Benne magában is sok van a becsületes irodalmi konzervatívizmusból, nem bír hát belenyugodni, hogy Ady valóban «se utód, se boldog ős» ne legyen irodalmunk folytonosságában. Bármennyire elkülönül is ez, a kiváltságos egyéniség jegyeivel, tér- és időbeli környezetétől, azért mint jelenség ő sem lehet semmiféle irányban sem elszigetelve. Hisz a «jelenség» szóban magában is időfogalom rejlik : a jelené, mely mult és jövő nélkül képtelenséggé válik. Ady jelenében a jövő csíráiként benne éltek irodalmunk mai jelenének lényeges elemei, — elképzelhető-e tehát, hogy csak benne ne értek volna jelenné az irodalmi mult csirái? Nagy költői tehetség, ki nemzetének legdrágább kincsét : nyelvét öleli magához a gazdagítás és újjáélés munkájában, lehet-e hűtelen az irodalmi multhoz, mely neki anyaga? Ez az anyag maga a szellem, az a bizonyos «nemzeti szellem», melyet az orthodox kritika a multban mindig oly hévvel mutogat, de amelynek legszellemibb kritériuma : az örök újulás és gazdagodás iránt a jövőt illetőleg annyira érzéketlen.

Ezen a két sakktáblán folytat Földessy szimultán játszmát évek hosszú sora óta : Adynak egyfelől helyzeti elismertetéséért, másfelől tárgyi megismertetéséért. E kettős témakörbe vágnak új könyvének dolgozatai is. Maga a könyv új, a benne foglalt dolgozatok csak részben azok. Közülök három már évekkel ezelőtt nyilvánosság elé került közkeletű kiadványokban, s ezeknek problémafelvetésekben és megoldásokban egyaránt gazdag anyaga azóta már ott található a mindmáig polemikus szinezetű Ady-irodalom állandó muníciókészletében

Az 1921-ben írt *Ady miszticizmusa* című tanulmány szorosan összefügg Babitsnak két évvel korábbi *Tanulmány Adyról* című fejtegetésével, mely viszont ugyancsak Földessy első Ady-könyvének bírálatául készült. A kérdés súlypontja itt Ady szimbolumvilágának és költészete metafizikai jellegének meg-

értésére esik. Babits intuitív biztossággal mutatott rá Ady szimbolumszövedékének foglalatára: korláttalan életkultuszára s ezzel végérvényesen megfelelt az Adyval szemben mindmáig makacsul fel-felmerülő dekadenciavádra is. E tekintetben Földessy teljesen a Babits hitén van. Csakhogy ő a költőnek ezt a szimbolumokban-élését mindenáron gondolati metafizikává, tehát filozófiai értékké szeretné avatni. Babits óvatosságra intő szava után ugyan most már kevésbbé vet súlyt rá, hogy kedvenc költőjéből eszmék és gondolatok kihüvelyezésével igyekezzék nagy filozófust csinálni, de azért ebben a dolgozatában sem mond le róla, hogy «Ady- és Nietzsche-féle világnézet»-ről beszéljen, mely «szerencsés szintézise a keresztény gondolatnak, a materialisztikus világfelfogásnak és a keleti vallásfilozófiáknak». Ebből a helytelen nézőpontból azután Komjáthy Jenőt újra megteszi Ady előfutárjának. A valóság pedig az, hogy Komjáthy csakugyan a metafizikusok metafizikáját kergette s ezzel költészetét mintegy kiszolgáltatta elvont programmoknak. Ady viszont nem «vallott» semmiféle «programmot» (mint Földessy hiszi), hanem *érezte* a dolgoknak s főleg a saját életének szimbolikus voltát; ez az ő metafizikája: költőé s nem filozófusé. Földessy felfogásának ez a pontja az újabb fogalmazásban is sebezhető pont maradt. Viszont fejtegetéseiben sok finom észrevétel akad s különösen figyelemreméltók azok a szakaszok, mikben Ady szimbolizmusának egyéni jegyein túl a korral való kapcsolatait is fürkészi. (A XIX. századi «materialisztikus világnézetnek — mondja — értékei és hangulatai nem vesztek el az emberiségre nézve, mert az előbbi hívő korszakoknál dúsabb-pompásabb színt tudtak adni az elkövetkező új kor metafizikai-misztikus lendületének».) Ezek a kérdésfelvetések legalább is jó alapul szolgálhatnak Ady művének szellemtörténeti elhelyezéséhez.

Az Özvegy legények tánca, vagy: Hogy kell Adyt olvasni? című értekezés — mely eredetileg felolvasás volt — itt csak új lenyomat az *Ady-Múzeum* I. kötetéből (1924). Ezzel a Napkeletben kritikai rovatunk vezetője annak idején már behatóan foglalkozott. Benne Földessy exegetikai készségének állja meg valóban derekas próbáját. Az elismerten leghomályosabb Ady-vers szövedékét bogozza itt fel az ezerversű költő egész oeuvre-jének figyelembevételével. Alig hiszem, hogy kívüle ezt a feladatot így bárki is el tudta volna végezni. Földessyt barátai tréfásan az «Ady-talmudista» címmel ruházták fel s a tréfában itt igen komoly elismerés rejlik, mely szerzőnk verhetetlen tárgyismeretének s mindig résen álló tájékozottságának szól. Más kérdés, hogy ily apróra taglalással csakugyan lényegbevágó eredményt érhetni-e el? Az Ady-értők aligha bírnak szabadulni valami kelletlen preparátum-érzéstől; az értetlenek meg talán inkább megfélemlíttetnek, mint sem hogy ez úton valóban rákapnának Ady művészetének sajátos ízére. Nem is ebben látom Földessy igazi érdemét, inkább abban, hogy nagyobb nyomatékkal már rá sem mutathatna Ady költői világképének monumentális egységére és szervességére. E hosszú motivum-elemzés végső kihangzásban ugyanazt mondja, amit Babits lapidáris megállapítása: «Való igaz, hogy egy költő értékét csúcsai szerint kell megítélni s kevés költemény naggyá tehet valakit. De Adyt *sok* költemény teszi naggyá».

Az *Ady-élmények* című feljegyzések a Nyugat 1923-iki évfolyamából kerültek e kötetbe. Ma is a legkülönbek közé tartoznak ebben a nemben, mely az eddigi Ady-irodalomban értékesebb dolgozatok rovására mértéken túl elharapózott. Földessy az Adyval való kapcsolatainak megörökítésével nem kivételes helyzetét megillető jogokat követel magának, hanem kivételes helyzetéből folyó kötelességet teljesít. Ez a kötelességtudás végletekig menő hűséget és becsületességet parancsol reá, mit soha fel nem áldoz semmiféle öntetszelgésnek; úgy áll Ady s az olvasó közé, hogy láttasson s nem hogy elállja vagy épen önmagára terelje a tekintetet.

Az *Újabb Ady-tanulmányok* negyedik dolgozata — nem Adyval foglalkozik. Ez Vajda Jánosról szól s eredetileg felolvasás volt a költő ezévi centenáriumán. Ide úgy került, hogy Földessy Vajdát már a címben «Ady nagy elődjé»-nek vallja. Annak vallotta — tudvalévően — maga Ady is. Kapcsolatukról azonban Földessy a csaknem negyven lapnyi tanulmánynak csupán utolsó négy lapján beszél; itt meggyőzően mutat rá Ady költészetének több vajdajánosi elemére, de a genetikus vizsgálatot minden vonatkozásban végre nem hajtja s maga utal rá, hogy «a behatóbb

vizsgálat kétségtelenül nagyobb eredménnyel járna». A tanulmány többi része Vajda lelkének s művészetének nem annyira új megállapításokban, mint inkább új, többárnyalatú megfogalmazásokban gazdag elemzése. Némi naiv túlzás — minőkre Földessy mindig hajlamos — itt is szemet szúr (többnyire ilyenkor szokta maga is előrebocsátani: «Nem gondolom, hogy a legkevésbbé is túloznék, amikor azt mondom» . . . stb.), de viszont itt is becsülést érdemel legértékesebb kritikai vonása: az összefüggések iránt való, gondos részlet-számontartással támogatott érzéke. A Gina-verseket is «kontextus»-ukban szemléli s onnan vetít rájuk az eddiginél élesebb megvilágítást.

A könyv ötödik, záró fejezete *(Az Ady-kérdés 1927-ben)* itt jelenik meg először. Ez két részre oszlik. Az első az Ady esztétikai és történelmi elismerése körül az utolsó év folyamán felmerült fontosabb jelenségek áttekintése. Benne talán csak a Petőfi kritikai fogadtatásának az Adyéval való — már szinte obligáttá lett — párhuzamát nem érezzük valóban meggyőző analógiának. Ez az Ady-polémiák kezdő korából átkerült örökség s ma már talán le is mondhatunk ily kevéssé szilárd támasztékról, bár tagadhatatlan, hogy Földessy polemikus ügyessége még e részben is talál új és meglepő anyagot. (Igy az Adyban a nagy nemzeti mult iránti érzéketlenséget megrovó Berzeviczy figyelmét felhívja Toldy Ferencnek Petőfivel szemben emelt súlyos vádjára: «Nem volt érzéke a történelemhez, nem általában a nemzeti nagyság iránt a multban s a nemzet hősei iránt, mert azok szerencsétlenségükre urak voltak, nem parasztok vagy szegénylegények» . . .)

Egyebekben azonban tisztán látja a mai helyzetet, hogy most, Ady halála után nyolc évvel, körülbelül végleg eldőlt Ady *esztétikai* értékének kérdése s hogy az Ady hívei és ellenesei közötti viszony teljesen megfordult, most már az van védekező helyzetben, aki nem akarja elismerni Ady korszakalkotó költői érdemét. Rosszabbul áll a helyzet történelmi, politikai arcának igaz megismerése dolgában. Itt még ma is kiszakított idézetekkel tusakodnak s a maguk területén alapos szakemberek sem érzik Adyval szemben olyfokú tárgyismeret kötelességét, aminő nélkül pl. Petőfiről vagy Aranyról átallanának ítéletet mondani.

A dolgozat második része Makkai Sándor sok port felkavart Ady-könyvének bírálata. Erre valóban ráillik a régebben divott «taglalat» kifejezés, mert tüzetesebb bírálói hozzászólást a mi viszonyaink között könyv alig remélhet. Azt vélnéd, hogy Földessy a váratlanul jelentkezett fegyvertársat kritikátlan lelkesedéssel öleli keblére. Nem így van: kritikai érzékét az alkalom meg nem vesztegeti s nincs minden pikantéria nélkül, mikor a polémia hevében hellyel-közzel túlbuzgó Makkaival szemben Földessy a józan fék szerepére vállalkozik. Néhol csak a fogyatékos áttekintéshez iparkodik kiegészítő-anyagot szolgáltatni, de előfordul az is, hogy — épen a legsarkalatosabb kérdésekben — bátran szembehelyezkedik Makkai felfogásával. Ennek legtöbbet támadott kijelentését, hogy Ady az egyetlen magyar vallásos költő, Földessy kereken elveti. Ő a vallásosság kritériumát nem a bűntudatban látja (amire Makkai megállapítása épül), de még e vonatkozásban sem vállalja Ady specifikus különállását. Arany — habár epikai kompozíciókba kivetítve — nem a lelkiismeret és bűntudat klasszikus költője-e? Mindezzel Földessy elég jelét adja elfogulatlanságra törekvésének s jogot szerez rá, hogy szavának hitele legyen abban is, amiben Makkaival egy véleményen van, hogy Ady költészete tele van magyar hittel s hogy «tőle félni a hittől és jövőtől való félelem».

Ennek az évnek az Ady-kérdésben hozott jelentős eredményeihez, melyeket Földessy felsorol, bizvást odaszámíthatjuk az ő könyvét is. E téren végzett évtizedes munkája ma már érdeme szerint méltányolható. Arra joggal büszke lehet, hogy ő volt az első, ki a kortársak közül Adyt úgyszólván fellépésétől kezdve irodalomtörténeti beállításban látta és hirdette. Adyból ma irodalomtörténeti fejezet lett. Ennek a fejezetnek iniciáléján a Földessyénél nagyobb odaadással és szeretettel senki sem dolgozott.

Rédey Tivadar.

Franz Werfel: Geheimnis eines Menschen. *(Novellák, Paul Zsolnay-kiadás, 1927.)* Franz Werfel kétségkívül a legerősebb egyéniség és a legreprezentatívabb tehetség a fiatal német költőnemzedékben. Az expresszionizmusból indult el, de ma már független minden irodalmi divattól és hóborttól. Ő az a

modern német lírikus, akiben legkevesebb a modorosság s aki *Spiegelmensch* című drámai költeményében sokszor szinte Goethe klasszicizmusához jár közel. Mint regényíró *Verdi* című biografikus regényével alapította meg hírnevét. Ez már túl volt minden expresszionizmuson és csaknem Conrad Ferdinand Meyer szellemében és tradicióit szerint formálta romantikus történetté a nagy olasz zeneköltő életét. Legújabb novelláskötetében, mely négy hosszabb elbeszélést tartalmaz, mintha visszakanyarodott volna kissé Werfel arról az útról, amelyen eddig már jó darabig haladt. A novellák témái, előadásmódja, nyelve mintha sokkal jobban beleillenének a fiatal Werfel lelki és írói komplexumába. A fiatal író ideges, bizarr, szívesen csillogó képzelete s az érett művész kiegyensúlyozottsága valóságos kis chef d oeuvre-t alkotott egyikmásik novellából. Csupa rendkívüli, izgalmas, rejtelmes tárgy foglalkoztatja ezekben az elbeszélésekben Werfel képzeletét. A lelkünk legmélyén lakozó indulatokat, a félig önmagunk számára is homályos és megmagyarázhatatlan erőket, vágyakat, bűnöket vagy betegségeket, a lélek teremtő vagy romboló daimonjait kutatja. A kötet címadó novellájában a legnagyobb művészek tragikus titkát kutatja. Annak a művészléleknek félig már bomlott lelki extázisát akarja kézzelfogható valósággal elénk varázsolni, amely szinte titáni erőfeszítéssel, minden szellemi erejét, alkotó lázát, életadó fantáziáját véresre marcangolva akarja a természetfölöttit, az emberi mértéket meghaladót belekényszeríteni a műremekbe. Annak a művészléleknek titkát fürkészi, amely a legszebb, a legnagyobb, a legeszményibb után való lihegésében a meddőség letargiájába süllyed, mert úgy érzi, hogy a legtökéletesebb alkotás soha meg nem valósítható. Milyen bizarr és lobogó lángelme az a Saverio, akit mindenki csalónak, klasszikus műtárgyakat hamisító ügynöknek tart, s aki valójában mint szigorú aszkéta él titokban s a magány lélekfelkorbácsoló csendjében küszködik önmagával és tehetségével. Sose tudjuk meg vajjon nem ő-e a szerzője annak a csodálatos, mennyei színekben sugárzó Cimabuenak, amelyet egész rejtélyes módon fedez föl Saverio pártfogója. A képet hitelesnek ismerik el, de Saverio egyik barátja nem tud szabadulni attól a rögeszmétől, hogy ebből az olasz primitívből ellenállhatatlan szuggesztióval és félreérthetetlen jellegzetességgel árad ki Saverio egyénisége, aki elborult elmével raboskodik a san-clementei elmegyógyintézetben. A másik novella *Die Entfremdung*, a vérségi korlátokon túllángoló, rajongó testvéri szeretet tragédiája. Gabriella imádja öccsében a tehetséget s megvan győződve, hogy Ervin nagy művész lesz, aki meghódítja majd az egész világot. Életét, ifjúságát, minden örömét odadobja áldozatul, hogy öccséből nagy művészt neveljen. Ifjan férjhez megy egy roskatag, kiszáradt főtisztviselőhöz. A szájától vonja meg a falatot, a háztartást zsugorítja a legszűkebbre, csakhogy az Ervinnek szükséges pénzt előteremtse. Férje meghal. Gabriellát mardossa az önvád, hogy ő a gyilkosa, mert takarékosságával megfosztotta a kellő táplálléktól. Gyötrelmek, kétségek tépik. Csak egy vigasztalása van, hogy Ervin művész, nagyszerű hódító tehetség s ezt az ő önfeláldozásának köszönheti. Öccse azonban, akit magával sodort a diadal és az előkelő élet mámora, akinek felesége gazdag, tündöklő és nagyravágyó nő, egészen elhidegül testvére iránt, aki szegényes megjelenésével, szentimentális rajongásával nyűg a nyakán, Gabriella Judit befolyásának tulajdonítja ezt az elhidegülést. Úgy érzi, hogy ez a démoni nő megmérgezi öccse lelkét. Egész különös érzelmeket, rejtett indulatokat, homályos ösztönöket fedez föl magában. Rájön, hogy a féltékenység vak gyűlölete az, amit Judit iránt érez, Judit a vetélytársnője és Ervin kitaszítja őt a diadalmas kedves kedvéért. Valami vad tranceban tébolyog a rohanó Berlin utcáin s egy forgalmas útkereszteződésnél megtörténik a katasztrófa. Vagy öngyilkosság? Gabriella a klinika műtőasztalára kerül az izzó, vakító villanyfényben úszó teremben. Werfel bravuros művészettel itt kezdi a novellát s az egész történet a beteg narkotizálása közben felvillanó, egymást követő álomképek, fantasztikus víziók során bomlik ki. Ezzel az egész valami csodálatos feszültséget, természetfölötti rejtelmességet, borzalmas és kisértetes villódzást kap. A bizarr történet csaknem természetessé válik ebben az idegesen vibráló, hagymázas, szinte természetfölötti atmoszférában. Kúsza és groteszk álomvíziók után, megrázó gyötrelmes haláltáncok bomladoznak a halál küszöbén, az élet nagy kínzókamrájában. Érezzük a beteg lélek vívódó vonaglását a halálra roncsolt testben és Werfel elég költő hozzá, hogy a szavak szuggesztivitásá-

ban lépést tartson a képzelet libegő rohanásával. Ez a két novella feledhetetlen benyomásokat hagy az olvasóban. A másik kettő jóval gyöngébb. S az utolsó nagymértékben izléstelen is. Az egész *Kuprin* hírhedt bányájának miliőjét idézi föl s a novella tulajdonképen azért a kontraszt helyzetért íródott, amely a tulajdonos hirtelen halálával az örömházat gyászházzá változtatja át, A téma, a régi romantika éles clair obscurje a naturalizmus kedvelt légkörében, nem méltó Werfelhez és megbontja az egész kötet egységét és hangulatát.

Kállay Miklós.

Mester János: Kelet nagy gondolkodói. Kultúra és Tudomány 59. Franklin-Társulat. 1927.

Kelet gondolkodói, az ázsiai szellem problémái a mai Európát tagadhatatlanul érdeklik. Nem lehet ugyan azt mondani, hogy a gondolkozó emberek többsége Ázsiától várja a kátyuba jutott európai kultúra megmentését, de bizonyos, hogy Ázsia ma probléma. Állást foglalnak vagy mellette, vagy ellene, de senkit sem hagy közömbösen. A háború óta úgyszólván minden év meghozza a maga szenzációját ezzel a kérdéssel kapcsolatban a nyugateurópai nagy könyvcentrumokban. Majd a német Keyserling, majd a francia Massis könyve körül vannak hosszú viták. Örömmel kell üdvözölnünk ezt a könyvet, amely magyar részről is beleszól ebbe a vitatkozásba.

Az Ázsia-problémát két szempontból lehet megvizsgálni. Vagy azokat az elemeket keresi ki valaki az ázsiai kultúrából, amelyek ma Európát érdeklik és a két kultúra viszonyát: lehetséges együtthaladását vagy ellentétét vizsgálja, vagy az ázsiai kultúrát önmagában akarja megismerni. Az első szempont az érdekesebb és könnyebb, mert nem kell a kutatónak a szinte megismerhetetlen ázsiai műveltség útvesztőivel foglalkoznia; a másik a nehezebb és kevésbbé divatos szempont, de mindenesetre tudományosabb. A szerző ezt a második szempontot választja. Milyenek az eszközei erre a nehéz feladatra?

Elsősorban a szerző nem ismeri azokat a nyelveket, amelyeken a Kelet nagy gondolkodói megírták műveiket, tehát csak fordításokra és mások kutatásaira szorítkozik. Azonban a fordításokat és a nagy Ázsia-irodalmat sem ismeri egészen. Az angolok közül egyet vagy kettőt, a franciák közül (Velliot, Auguste Barth, René Grousset, Sylvain Lévy) egyet sem említ meg, majdnem kizárólagosan a német tudósok munkáira támaszkodik. Tehát eleve le kell tennünk arról a reményről, hogy eredeti kutatásokat találjunk nála, ami különben annak a népszerűsítő sorozatnak sem célja, amelyben a könyv megjelent. A bíráló csak azt keresheti, hogy mások kutatásaiból mit választ ki és hogyan foglalja össze a szerző.

Mester János szerint a történelemre három tényező hat: az egyetemes emberi (igazság szomjazása), a kultúrtörténeti és az egyéni. Az egyéniség szerepét tartja a legfontosabbnak a történelemben. Ez meg is látszik könyvén, mert a nagy egyéniségekről szóló részek (Buddha, Konfucius) a legjobbak. Először előadja életüket, aztán tanításukat, végül értékeli őket. Buddha élete talán az egész könyv legjobban megírt része. Kiemeli a legfontosabb mozzanatokat és azokat magyarázza meg. Az ilyenfajta ismertetéseknél ez a legjobb eljárás: kevés jellemző elemet jól megmagyarázni. Buddhánál is, de különösen Konfuciusnál, biztos szemmel veszi észre azokat a jellemvonásokat, amelyek népükhöz kapcsolják őket. Igy ezeken a nagy egyéniségeken keresztül is megismerjük népük szellemét. (Külön fejezetekben is foglalkozik az egyes népek lelkével.) Az értékelésben a különböző vallásrendszereket a kereszténységgel veti össze és bebizonyítja — sajnos, ma ezt bizonyítani kell — hogy vallásunk tökéletesebb, mint az ázsiai rendszerek.

E két jól megírt fejezet ismertetése azonban nem ad hű képet Mester János könyvéről. Lao-ceről és Zarathustráról szóló részei még valahogyan beleillenek ebbe a képbe, de a könyv eleje, amely a védák filozófiájáról szól, annyira elüt a többitől, mintha nem is ugyanaz az ember írta volna. Nem tud anyaga fölé kerekedni, túlságosan ragaszkodik hozzá. Az idézetek valósággal özönlenek. Alig magyaráz meg egyet, már jön a második meg harmadik. Az árnyalatokat és különbségeket nem választja el elég határozottan. Azt megtudjuk, hogy a védák átalakulnak, de se szükségesnek nem látjuk ezt az átalakulást, se arról nem kapunk felvilágosítást, hogy mi ennek az átalakulásnak az oka. Igy csak a védák homályosságáról és következetlenségéről ad híven érzékeltető képet. Igaz, hogy a keleti filozófia legnehezebb része a védák bölcselete. De aligha ez az egyetlen oka e rész sikerületlen voltának.

Mester Buddha tanításának ismertetése után kitér a buddhizmus történetének megírása elől, pár odavetett mondattal intézi el. A védáknál pedig a történelmi folyamat leírása kikerülhetetlen. Valószínűnek tartjuk, hogy azért nem sikerült ez a rész és azért maradt el a másik, mert a szerzőnek nincs érzéke, tehetsége a történelmi folyamatok ábrázolására. A Buddháról és Konfuciusról szóló fejezet azért jó, mert csak egyéniséget kell ábrázolnia, ahol azonban történelmet kell adnia, tolla bizonytalan lesz.

Egészben véve azonban látszik a könyvön, hogy lelkiismeretes munka eredménye, hogy minden leírt mondatot hosszas megfontolás előz meg. S mivel forrásai megbízhatóak (Oldenberg, Daussen, Wilhelm), valamint a legújabb eredményeket is felhasználja (Fr. Wolff Avesta fordítása 1925. Krause) a német Ázsia-kutatás filozófiai részéről megbízható képet nyujt.

Fábián István.

Magyar írók. (Pérely Imre rajzai.) *Pérely* Imre, a jónevű rajzolóművész rajzsorozatban akarja bemutatni a magyar írókat. E sorozat első füzete nemrégiben jelent meg Berény Imre kiadásában, nagyon tetszetős, komoly köntösben.

A szerző azt mondja a kis rajzalbum előszavában, hogy műve megalkotására akkor kapott kedvet, mikor Barabás Miklós régi albumát lapozgatta, melyben a kiváló festőművész a negyvenes és ötvenes évek művészvilágát mutatta be.

A rajzolótoll mestereinek kedves és hálás feladat is ez: megörökíteni az írótollat forgatók ismert fejeit. Furcsa, de úgy van valahogy, hogy az írás nemes mesterségével foglalkozó emberek feje nagyon sokszor szinte *kifejlődik* tanulmányfejjé a rajzolóón és az ecset számára még olyankor is, mikor a fej egyébként nem valami jellegzetes, vagy különösen hangsúlyos. A gondolkodás, mikor mesterséggé válik, épúgy nyomot hagy az ábrázaton, mint a kézmívesség a kezen. Talán *Pérely* Imre is sok szeretettel fordul a gondolkozás-megbarázdálta fejek felé. Rajzolótollával nemcsak a látott vonalakat igyekszik híven visszaadni, hanem éreztetni akarja azt az érzés- és hangulatvilágot is, amelyben modellje, az ábrázolt író él és alkot. Persze, ez a feladat nehezebb oldala, de Pérely sokszor ezzel is sikeresen birkózik meg. Kis portréi azonban mindig feltétlenül híven tükrözik vissza az arcvonalakat. Egyik-másik fejnél úgy érezzük, mintha több lendületre kellett volna ragadnia a rajzolóművész tollát, de a rajzok nagyobb része határozottan sikerült alkotás, beszédes, komoly munka, jellem-láttató erő nyilvánul meg bennük. Az első füzet ötvenhárom rajzot foglal magában. Az irodalomkedvelő közönség bizonyára szívesen fogadja ezt a csinos kis albumot, érdeklődve fogja elnézegetni a finoman megrajzolt írófejeket. Pérely folytatja a megkezdett sorozatot, mely idővel múltával érdekes emlékalbuma lesz majd a mai magyar irodalmának. *Myn.*

Ifj. Wlassics Gyula: Régi Fiók. (Genius). Ezt az igaz, szép és jó könyvet öröm végigolvasni. A kritika eddig nem méltatta kellő figyelemre Wlassics Gyula költészetét, mely pedig kibírja az objektiv figyelem keresztüzét is. Hibátlan technikájú, kellemes zenéjű, mindvégig izléses költészet. Megragadó gondolatok (Magyar Sirám, «Én!», Tragikomédia), finom sejtések (Kifosztva, Bánatvarázs, Emlékek), gyengéd s mégis férfias lélek vallomásai. (Lesben.) Legjobb versei: A jelen data, Az Ur színe előtt, Hálám, Hattyúdalok, Emberek a tengerparton, Az ég. Általában sikerültebbek a nagyobb versei. Sokrétű lélek, ki csak a sorok széles skáláján tud a maga egész valóságában kibontakozni. Strófái közt gyakran bukkanunk Ady-hatásokra, olykor olyanokra is, melyek nem szolgálták lírája gazdagodását. Elvontabb gondolatait is kristálytisztán, szinte franciás világossággal tudja elénk tárni. Nincs benne semmi *feltünően* új, amit oly könnyű gyárilag előidézni, hogy kezdünk rájönni: semmi sincs távolabb az eredetiségtől, mint a póz. Az igaz költő lassan, de biztosan építi ki a maga világát az emberek szívében.

Marconnay Tibor.

Kossuth.

Valamikor, mikor a magyarság nem állíthatott neki szobrot, azzal vigasztalták magukat jövő-menő nemzedékek: Minek a szobor, mely nagyságára és dicsőségére figyelmeztessen? Miért a holt márvány, mikor élő, a nemzet szívében kipusztíthatlanul élő érzésekből szebben kialakul az Ő emléke? Minek neki kő- és emléktábla? Nem élő szobor-e minden magyar, kit Ő szabadított fel? Nem ragyogó emléktábla-e minden független jobbágy nyilt és tiszta arca, melyről az Ő dicsősége olvasható?

A *kényszerűség* ím metaforákkal ajándékozta meg a képzeletet, vigasztalásul azért, hogy az emlékezés nem örökíthette meg a márvány és bronz halhatatlanságával a szabadság halhatatlan magvetőjét.

Ámde múlik az idő, nemzedékek tűnnek és születnek, trónok hullanak a semmiségbe, tekinteteket és akadályokat söpör el útjából a mértföldeket lépő történelem és — áll a szobor.

Szép-e? Hű-e? Kifejezi-e az eszmét, mely egy korszakot éltetett? Megvannak-e benne az álmok és vágyak, melyeket élő mása valamikor egy rajongó nemzedék lelkébe vetett? Benne van-e a kőben a «szív» és «fantázia» embere? Utal-e a szónoktitánra, akinek ereje a történelemben alig ismétlődő csodát művelt: *egy* érzésűvé forrasztotta össze a magyarságot? Kifejezi-e szenvedéseit, rabságát, száműzetését és mindezek dacára örök optimizmusát s ebből fakadó legyőzhetetlen akaraterejét? Sejtet-e valamit az igéző nagyságból, mely az utolsó kis kunyhó szívének is gazdája volt?

A kő nem írhat életírást s eszméket is csak korlátozottan fejezhet ki. Kossuthnak bármily művészi szobra készül is: csak töredékben állíthatja elénk az eszményeknek a magyar nemzet szívében és képzeletében élő gazdagságát. Kőbe véshető-e a láng ereje, fénye és melegsége? A művészet egyetlen kifejezési ága erőtlen ahhoz, hogy egy korszak dicsőségét, egy nagy embert s az emberekben élő ideált együttesen elevenítse meg: mindezt a különböző művészetek orchesztrális együttese is csak tökéletlenül érzékeltethetné számunkra.

De már áll a szobor s a gondolat visszatér: Van-e szüksége reá a soha nem halványodó Kossuth-ideálnak, hogy a szobor *kifejezze*? A szobor talán csak emlékeztetésre vágyik... A Magvetőt látjuk benne, ki a függetlenség és szabadság eszméit vetette el s ez eszmék fölidézésekor Kossuthra gondolunk és gondolatunkba beleköltözik az ő nagysága, életrekél benne egy nemzet szeretete, hódolata és rajongása: plasztikusabban, tündöklőbben és koncentráltabban, mint aminek kifejezésére a márvány képes.

n. y.

Színházi szemle.

Hegedüs Lórántnak a Nemzeti Színházban bemutatott *Kossuth*-ja nyilván Herczeg Ferenc *Hid*-jának hatása alatt íródott. E nagysikerű színmű példája nélkül aligha jutott volna eszébe a szerzőnek, hogy a mai magyar életnek majdnem közvetlen históriai közeléből merítsen tárgyat, még kevésbbé pedig, hogy reformkorszakunk legnagyobb alakjait vezesse színpadra. Ám ami a *Hid*-ban sikerült, elhibázódott a *Kossuth*-ban. Amott egy vezető gondolat egységbe fűzte a felvonásokat, itt az öt kép között más összetartó

kapocs alig van, mint a hős személye. Amott az író értékesíteni tudta azt az ünnepi hangulatot, ami a nézőt eltölti, amikor legnagyobb magyarja nkat látja a színre lépni, emitt a tárgynak magasztos ihlete prózává fakult. Végül, ami ott színpadi mozgalommá elevenedett, az itt terjengőssé és érdektelenné szürkült. Summa summarum: amott a vérbeli író képességeit éreztük, emitt egy forró lelkű műkedvelőnek nemes szándékát.

Azaz hogy mégis: egy-két mozzanaton érzett valami a drámaíróból is. A darab legelső jelenete, amikor a fiatal Szalay László a jurátus ifjaknak tollba mondja a Törvényhatósági Tudósítások szövegét, elgondolásban is, megírásban is frappáns. Az a jelenet is, amikor az Amerikában emigránsként járó Kossuthot felkeresik az amerikai Új-Buda küldöttei s könnyek között kérik, hogy vigye őket a régi Budára, szívbenyilalóan megható. S az utolsó felvonásban a turini remetének is van egy-két mélyből fakadó s a néző lelkének mélyében visszhangot verő szava. Ha a szerzőnek lett volna elég drámaírói fantáziája és készsége, hogy a politikai tárgyalások egyhangúságát hasonló jelenetekkel frissítse fel, akkor színpadilag is megállhatóbb művet alkotott volna.

A színészek a téma nagyszerűségéhez méltóan dolgoztak. A főszerepben Odry Árpád megjelenése teljes illuziót kelt. S bár a lángszavú, a forró lelkű és tömegeket gyújtó Kossuthot nem tudja is éreztetni, de egész intelligenciáját, színészi egyéniségének egész ideges mozgalmasságát s játéktudásának egész súlyát mértékbe dobja a siker érdekében. Petheő Attila mélyen ábrázolt Széchenyijét a *Hid*-ból ismerjük és méltattuk is már. Itt nem kellett egyebet tennie, mint annak negyedik felvonását újra játszania. Palágyi Lajos Görgeyje is jeles alkotás. Kemény és katonás, amellett nem rideg. Csak a Kossuthnéval való jelenetében — amely jelenet a darabnak úgyis kényes mozzanata — volt kár olyan parancsoló hangot használnia, aminőt még férfi partnereivel szemben sem ütött meg. A női szereplők közül Ligeti Juliskát emeljük ki, aki a negyedik felvonásban, mint az Új-Buda küldötteinek vezetője, a hazafi fájdalomnak szívbemarkoló hangjait ütötte meg.

A darab kiállítása szép, rendezése gondos, s reméljük, hogy a főpróbán még jelentkező apró zökkenők hamar el fognak tünni. *Galamb Sándor.*

Művészeti szemle.

Csoportkiállítás. Az Ernst-Múzeum XCIII. csoportkiállításán főleg egy új magyar művész örvendeztet meg bennünket eddig ismeretlen munkásságának bemutatásával. *Orsós* Ferenc, a debreceni tudományegyetem neves professzora egy csapásra jelentékeny művésznevet is szerzett magának finom kis gyüjteményével. Meleg poétalélek Orsós Ferenc, aki ecsetjével szinte a magyar táj leglelkéig tudott hatolni. Elmélyedő, japános bensőségű tájképei megható vallomások. Tiszta természetszeretet buzog ezekből a képekből, a festészet emelkedett lírája jut itt szóhoz és olyankor is megkap vele bennünket, mikor a kifejezésben még nem jut el a tökéletességig. A meleg közvetlenség, az őszinteség mindegyik munkáján megérzik, ez teszi nagyon rokonszenvessé minden alkotását. A debreceni Nagyerdőről festett képei s a szibériai sorozat egyes darabjai igen komoly igéretek a magyar képzőművészet számára.

Vass Elemér pikturája egy párizsi tanulmányút után nagyot fejlődött. Különösen rajzai tetszettek e kiállításon, de olajfestményei is sokkal éredebb hatást tesznek, lágyan, finom összhangban foglalja már össze látomásait.

Frank Frigyes is párizsi tárgyú képeivel keltett kellemes feltűnést. A párizsi utca színes mozgalmassága érdekli leginkább. Izzó sárgák, kékek, pirosak csillognak ki a fekete beágyazásból és e színharsogásból vidáman kiált felénk Párizs kaleidoszkópja.

Tihanyi János Lajos grafikus és vízfestő. Komoly közvetlenség, átérzés jellemzi szinte minden egyes lapját. Pár kis tájképe elsőrangú alkotás, nagyon kevéssel nagyon sokat tud itt mondani.

Esseő Erzsébet finom elgondolású érmeivel és bájos figurináival keltett érdeklődést.

Scheiber Hugó gyüjteményének minden darabja egy már teljesen hitelétvesztett, beteges irány terméke. E torz erőlködést semmiféle «izmus» sem fogja soha a művészet értékei közé fémjelezni.

Őszi kiállítás a Műcsarnokban.

A Műcsarnok őszi tárlatán az a legvonzóbb terem, melyben *Bosznay* István értékes művészi termése sorakozik

fel. A magyar tájfestészet ez érdemes, sok, nagy sikert megért reprezentáns művésze pár évtizedre visszatekintő anyagot gyüjtött itt össze munkáinak javából.

Bosznay palettájáról mindig a gyökeres magyar festő lelkes, bensőséges érzése kél harmónikus életre. Érett tudása mindenkor tiszta lírával párosul, érzi és tökéletesen meg is érezteti tájaink sajátos, minden más tájtól elütő hangulatait. Egyre fejlődő kifejező készségével eljutott a színben való hangszerelés magas fokáig, a táj lelkébe ömleszti a maga egyéni látását és mélyen meg tudja vele indítani a művészetére melegen rezonáló lelkeket.

Gyüjteményének zöme igen értékes darabokból áll. Az «Őszi borulás» kiváló alkotás, benne búsong a mi őszünk halk siráma. A «Szántás» bensőséges erővel beszél az Alföld lelkéről. Az «Esti nyugalom» valóságos magyar andante. A kitüntetett «Balaton» puha felhőzete bravúros festői eredmény. A «Tavasz» a friss levegő himnusza. A «Mura vidékéről» s a «Nyitramegyei zsilip» csupa friss erő. A «Margit-sziget» is legjava munkáiból való.

Két termet *Burghardt* Rezső és *Burghardt* József derék munkássága tölt meg. Mindketten komoly művészek, akik főleg tájképeiken és városképeiken tudnak a nézők lelkéhez férkőzni.

Külön teremben kapott helyet *Várady* Gyula és *Kunffy* Lajos számos darabból álló gyüjteménye is. Várady Gyula igen számottevő tájfestőnk. Néhány munkája bensőséges erővel teljes. («Tátika ősszel», «A Balaton» stb.) Kunffy Lajos gyüjteményéből messze kiemelkednek a bátor színezéssel festett «Processzió», az «Őszi napfény», «A reggeli» és a «Kilátás a hallból» című művei. Ezekben meleglelkű, érdekes kolorista nyilatkozik meg.

A többi termek során is számos jószínvonalú, komoly munkára akad a tárlatlátogató.

Örömmel láttuk az első teremben a ritkán megjelenő *Tornyai* János néhány új művét. A «Csizmahúzás» régi, robusztus erejére emlékeztet, úgyszintén a «Levél a frontról» című nagyobb vászna is. Nagy kár, hogy ez az őserejű magyar festőnk mindazt el nem mondta a színek nyelvén, amit pikturánk tőle remélt. Ezek a nagy, drámai foltok annyi mindent sommázhattak volna a magyar emberről...

A nagyterem főfalát a kormányzó hatalmas arcképe ékesíti, melyet *Kukán* Géza festett meg. A férfiasság megragadó erejét szerencsésen, elismerésreméltó művészi készséggel fejezte ki rajta ez egyre markánsabb lendületre kapó portretistánk.

Romek Árpád bravúros csendéletei közül elsőrendű a 17. számot viselő. *Udvary* Pál fontainebleaui erdőrészlete frissen beszél e híres művészi témáról. *Komáromi Kacz* Endre igen jó, jellemzőerejű arcképet festett Sipőcz Jenő polgármesterről. *Áldor* János László «Estszürkület»-e bensőséges, érett alkotás.

A harmadik teremben *Sárkány* Gyula «Andante» című festménye a művész régebbi, nagysikerű képeinek nyomán jár, de ezúttal sem ebben, sem többi munkájában nem tudott semmi érdekeset mondani. *Koszkol* Jenő nevét egy igen jó interieurje véste emlékünkbe.

Az ötödik teremben *Nadler* Róbert «Campanile»-je, *Vigh* Bertalan «Tüzek» című friss színezetű képe és *Aradi Edvi Illés* Jenő «Sárga szobá»-ja állítják meg a nézőt.

A tizedik teremben *Bednár* János «Vénus»-a tűnik föl. Friss, jó munka. *Hornyánszky* Miklós egyre biztosabb ecsetjét dr. Lukács György jellegzetes arcképe dicséri.

A grafikusok ezúttal nagyon kevés lappal szerepelnek. Ezek között figyelemreméltó *Lühnsdorf* Károly igen jó önarcképe és *Páris* Erzsi pár kisebb munkája.

A szobrászati rész is meglehetősen szegényes.

Bory Jenő Prohászka Ottokár érdekes fejét szépen mintázta meg. *Rajki* István «Harcolók» című kompozíciójába sok lendületet vitt bele, de a két alak összefüggését nem tudta kellő vonalritmusba fogni. *Orbán* Antal «Tavaszi örömök» elnevezésű kompozíciója egységes, harmónikus alkotás. *Szódy* Szilárd Kornis Gyula dr. jellemző erővel megmintázott arcképével tűnik föl. *Nemes* György «Kétségbeesés» című figurájának mozdulata igen finom, kifejező. Az őszi tárlat általában véve derekas színvonalú, nagyon sok komoly munka akad a bő műtárgyanyagban.

Mariay Ödön.

Magyar folyóiratszemle.

Három világtájon kell ma figyelemmel kísérni a magyar irodalmi életet: Felvidéken, Erdélyben és itthon. (Az elszakított Délvidék irodalma sajnos, alig jöhet tekintetbe.) Három bolygó önálló élettel, de mégis közös naprend-

szerbe tartozón. A megszállott részek épen úgy, mint a megmaradt és eszmélő vidék minden változás, akadály ellenére is Budapest szellemi vonzóerejében állanak. A felvidéki és erdélyi írók az itteni irodalmi közvéleménytől nyerték el véglegesen írókká szentelésüket és értékelésüket, hangjuk megerősödéséhez szükség volt a régi főváros rezonanciájára, az itt felmerülő szellemi mozgalmakra amennyire csak tehették, ügyeltek. Másrészt azonban tudták, hogy helyzetükből folyóan sajátos feladatok is várnak rájuk, amelyek megoldásában Pesttől semmi segítséget sem várhatnak, ahol egész újat és eredetit kell teremteniök. Szűkebb hazájuk, idegen államalakulatokba sodort, magára maradt népük egyéniségét kell óvniok, szellemét, céljait határozottakká tenniök. Az öntudatossá válás náluk létkérdés és a bizakodás, hogy ebben ők lehetnek mintái a mindenkori mintaképnek, még szorosabbra fűzi a velünk való szellemi kapcsolatokat. Hozzánk tartoznak, mert midőn magukat adják, nekünk adnak erőt és ösztönzést.

A *Budapesti Szemle* októberi és novemberi számában Farkas Gyula szép tanulmányban először adja a Felvidék magyar szellemi életének rendszeres képét. A felvidéki magyarok helyzete sokkal nehezebb, mint az erdélyieké. A földrajzi egység és a történelmi hagyományok nevelő ereje egyformán hiányzik. A nemzettestről leszakadva nem nyúlhatnak vissza régi példákra és öntudatra. A középponttól függés a háború előtt oly erős volt, hogy az önállóságuk teljesen elcsenevészedett. «A Felvidéknek nem volt olyan röghöz kötött magyarsága, mint Erdélynek. Nem voltak meg a saját százados kultúrális intézményei. A világfelfordulás itt mindent erjedésben talált.» Most csaknem a semmiből kénytelen tehát a Felvidék a maga külön életét kialakítani. Politikai, világnézeti ellentétek is megnehezítik e munkát. Pozsony konzervativizmusa, Kassa modernsége éles szembeszögeződésével sokáig bénította az irodalmi mozgalmak erejét, csak legújabban érezhető a megoszlás helyett inkább a kiegészítésre törekvés. Folyóirat nem tudott megmaradni, máig sincs. Helyette kulturális egyesületek irányítják a szellemi életet, így a pozsonyi Toldykör és a kassai Kazinczy-Társaság. Felvidéki lélekről még korai volna beszélni, de már beszélhetünk kialakuló felvidéki magyar irodalomról és kultúréletről. «Kezd kialakulni a vérbeli írók gárdája, akik nem akarnokoskodásból, hanem belső hivatásból írnak. Az irodalom művelése már nemcsak nemzeti kötelesség, hanem művészi feladat is.» Főleg a lírikusok munkája jelentős. Ebből a lírából Farkas megfigyelése szerint hiányzik a Felvidéknek, a szülőföld helyi és történeti vonatkozásainak átélése, tartalmát a nemzetiségi hovatartozás problémái és szociális hangulat adja. «A költők két nemzetiség között állnak és a bennük levő kettősség kiegyenlítésére törekszenek.» A jobbára idegen származású költők számotvetése önmaguk magyarságával adja meg a felvidéki irodalom színét.

*

Erdélyben máskép áll a dolog. Százados hagyományok táplálják az új életerőt. Problémák és feladatok kereszteződnek a sokoldalú, de mégis egységes munkában. A kisebbségi érdekek védelme, a politikai helyzet biztosítása, a tisztán irodalmi kérdések, a külön múlt részletei intézmények és folyóiratok seregében, szépirodalmi és tudományos hozzászólásokban tisztázódnak. Tisztánlátás és céltudatosság jellemzői az eleven erdélyi irodalomnak és lelkes józanság. Az íróik, publicistáik tudnak kritikával ítélni régi hibákról és bátran bírálják a mai hatalmat is. Magyarságuk nem egyéni válságokban, hanem az alapvetőnek, a lényegesnek megismerésére irányuló közös erőfeszítésekben nyilvánul. Legsajátabb és mégis a magyar szellem legbelsejéből fakadt problémáik a maguk zártságában sziklafalként veszik körül az erdélyiek lelkét, eleve meghiúsítva a román államhatalom szempontjainak befurakodását. Nincs más szellemi adottság, amit számba kell venniök, mint a nemzetüké, bármiféle speciálisan román problematikának nyoma sincs tépelődéseikben. Saját érdekeiken kívül semmi közük az államhoz, amelynek kereteiben laknak. Nagyon megnyugtató olvasmány egy egy erdélyi folyóirat.

A *Magyar Kisebbség* nemzetpolitikai szemle mondanivalóinak súlyával, komolyságával és bátor hangjával szerkesztőinek becsületére válik. Az október elseji számban Albrecht Ferenc dr. értékes forrástanulmány közlését kezdi meg; Tisza István román nemzetiségi politikáját vizsgálja beszédei, levelei, nyilatkozatai fényében. Tisza István,

a magyar államiságnak oly energikus képviselője, sohasem gondolt az erdélyi románság elnyomatására. «Törekvései mindig tiszták, mindig érthetőek voltak s lényegük mindig a román nemzetiségek megbékéltetése, a magyar államegység gondolatával harmóniába hozatala volt.» Ebben a kérdésben is, mint annyi másban félreismerve állott a közvélemény előtt. Tisza felismerte a nemzetiségi probléma jelentőségét és méltányos megoldással igyekezett a nemzetiségeket a történeti magyar államban megtartani; hiszen a cél érdekében saját nemzetének túlzott közjogi követeléseivel is szembeszállt. Román nemzetiségi politikája az erdélyi fejedelmek hagyományaiba kapcsolódott. «Tisza István baráti jobbjában ugyanaz a históriai magyar kéz nyúlt az erdélyi románság felé, amely kezet az erdélyi román nemzet soha el nem fogadott, épen úgy, a ogy Románia külpolitikájában a szláv veszéllyel szembeni egymásra utaltság döntő motivummá sohasem vált.» «Románia magatartása állandóan agresszív volt a magyar állammal szemben, de Tiszát a hazai románság iránti politikájában ez a körülmény nem befolyásolta. Lelke nem ismert gyűlöletet és bosszút.» «Tisza István és vele együtt a magyar nemzet igazságát» keresi és igazolja Albrecht Ferenc dolgozata.

Minden írás Erdély ügyét szolgálja. A *Pásztortűz* alapos cikkekben ismerteti a vistai, XIII. századból származó templomot, a ferencesek kétszázéves kolozsvári kolostorát. Utolsó számában felhívja Erdély magyar képzőművészeit és műgyüjtőit, fényképeztessék, írják le a nagyszámban levő, de kevéssé ismert régi képeket, szobrokat, faragásokat, hímzéseket, épületeket. Sok rejtett kincs kerül így majd napfényre és földjük művelődéshistóriája gazdagodni fog. A folyóirat új címlapján Erdély címere díszeleg és a szerkesztők büszke öntudattal vallják, hogy szellemben és formában az erdélyi lelket akarják százszázalékosan kifejezni. Nagyon megnyugtató olvasmány egy-egy erdélyi folyóirat.

*

A Felvidék tétován, Erdély határozottan a maga életét éli; a befelé fordulás szükségét érzi az itthoni köztudat is. Mert a körülmények kényszerítő erején túl az elvi válságok is a magunkbaszállás felé sodornak. Új magyar szellemnek helyesel Tóth Aladár, vitába szállva Babits «Halálfiai» c. műve fölött Ignotussal. (*Nyugat*, okt. 16. szám.) A háború utáni korszak megtagadja tegnapi, Európának induló álmait. Az egyéniségek orgiája után a megkötöttségekhez fordul a lélek, «a mai magyar ember vágya visszavezet a nemzet ősi közösségeihez». A tegnapi nemzedék tagjai vagy passzivitásra korlátozódnak, vagy meg kell érteniök az új idők parancsszavát. A mai magyar életbe ágyazódásra mutat fájdalmas csalódással, önmegtagadással járó példát Babits Mihály.

Tóth Aladárnak igaza van és még sincs igaza. Mert amint a tegnap Európa-felé fordulásában nem látja meg a suta, értelmetlen vonásokat, úgy a mai hazalekötődésben a lemondás tragikumán kívül nem talál más problematikusat. Pedig sem lázadásra, sem mártír beletörődésre nincsen szükség. Nem illuziókhoz kell lekötni magunkat, hanem nemzeti valóságokhoz, amelyeknek nem árthat, csak használhat a tüzetesebb vizsgálat. Amorph fogalmak nem nyűgözhetik le a lelkeket, régi frázisoknak többé nem szabad kielégíteni. Bátran szembe kell nézni az adódó új feladatokkal, megoldásokat keresni, nem sóhajtozón, kész hangulatokat. A magyar közösségbe olvadást e közösség kegyetlenségig fontos megismerése kísérje. Babits könyve épen azért nagyszerű, mert ő látón és itélőn választ. Tudja, hogy tennivalókért és nem eredményekért döntötte romba régi ideáljait. *h. g.*

Mária Terézia elképzeli, milyen is egy Habsburg.

Mert semmi gyönyörűt nem mondhatok magamról.

A Nagyasszony-ügy záróakkordjául szinte maguktól kínálkoznak a következő sorok, amelyeket *Szomory* Dezső írt le darabjáról a bemutatóelőadás előtt, 1910 február 4-én:

«Hányatott életemnek egyik legszebb óráját élhetném, tele zamatos üdvökkel. Mert szemtől-szembe kerülve magammal, egypár gyönyörű dolgot mondhatnék magamról és a darabomnak egynémely boudoirszerű szögletében merülve el, gyöngéden kéjelegnék a szellemi önelegánciákban, mint egy isteni asszony a teste fönségében, mezítelenül a tükör előtt.

Remegőn és egészen intimusan önmagammal, azt mondhatnám: be' szép vagy, drága lelkem és mily finom vagy, lágy, omló és omlatag, egy cherubin vagy, egy Strauss Richárd vagy, egy osztrák-magyar Alma-Tadéma, egy élő holdkór, egy II. József, egy költő, egy isten, egy Szív!

De lehet-e ilyet mondani a mai bánatos időben, amikor minden madár elhallgatott már, elkopott tollazattal.

Én sokat csalatkoztam a nagyvilágban hajdan és magamban ültem távoli kis olasz kertekben és távoli kis angol folyók partján és gondoltam: ó istenem, egy Habsburg talán boldogabb! Holott talán nem. Mert a könnyeket, amiket elsírtam, II. József római király személyesen mind elsírta velem és az ő remegő szívében megtaláltam az ismert lantot, amelynek sikolya van.

Együtt éltem a távoli Habsburgokkal egészen modern fájdalmakat és Mária Teréziának egy epedő lendületében alázatos courtisan-ja voltam. A megdöbbentő az, hogy mindenki hasonlít egymáshoz a szenvedésben.

Azon túl minden csak vágy és elborulás és egy kevés levegő az elborulásban. Mert Schönbrunn és a Burg fölött s a fény mögött s a színek alján, amelyeket Meytens még merő aranynak lát, már támadnak apró, sötét és izzó foltok, hangok és sóhajok abból az irtóztató baccháliából, ami a francia forradalom volt. Egy kevés szín, fény, tradició, gőg és más efajta ragyogás az előtérben. S hátul sötéten a revolució.

Ezt szerettem volna megcsinálni. És egészen el vagyok keseredve. Mert semmi gyönyörűt nem mondhatok magamról.»

Tegyük fel, hogy a jámbor olvasó összeszedi minden lelkierejét és megpróbálja ezeket a szférák fölötti zengésű szavakat megérteni. Persze nem olvasás útján, ami talán nem is lehetséges, hanem elképzeli őket eldeklamálva, valami egészen kiváló színész ajkán, aki megáll a függöny előtt és hervadtan, féloldalra kókadt fejjel belesóhajtja egy mondatszerkezet-destruálásban elfáradt szív panaszát az éjtszakai kardcsattogásba és a rendőrlovak dobogásába. A jámbor olvasó ezek után rá fog jönni arra, hogy *a Szomory-ügyben ez a pár sor a végítélet.* Nem a szavak egyszerű értelmében, nem ott, ahol megáll és csüggedten jelenti ki: mert semmi gyönyörűt nem mondhatok magamról. Erre már rájöttek akkor is, azóta is elegen, mind, akik csak közelébe jutottak ennek az írásműnek és csodálatos egyhangúsággal mondták ugyanazt: semmi gyönyörű. Az ítélet ott van, ahol Szomory kiereszti a hangját, ahol megzendül, megdagad és elsöpréssel fenyegeti az összes gátakat, ahol három sorban is ugyanaz tud lenni, mint benn a színpadon, egy egész hosszú színdarabon át. Egy élő holdkór és más efajta ragyogás.

Egy szüntelen mondattani ostromállapot, egy lágyan omló és omlatag, véres nyelvtani revolució, mindenek harca mindenek ellen, amelyben az alany döngő ökölcsapásokkal teríti le az állítmányt, a tárgy vértől csepegő kardot hord körül a határozó ellen, a jelzők pedig tomahawkjaikat rázva, kegyetlen haditáncot járnak a kínzócölöphöz kötözött, nagy betűvel írott Józan Ész körül. Tizenöt sorban megírva cherubinos, epedő, kardcsattogtató, véres kis hangulat, a kutyanyelvek százain végigírva és négy felvonásra felosztva sorstragédia a Nemzeti Színház színpadán. Azon túl minden csak vágy és elborulás, az elborulásban egy kevés levegő és sok értel-

metlenség és egy nagy-nagy, sóhajtó kérdőjel: ugyan miért kellett megkardlapozni azokat az ifjakat, akik ugyanazt mondták, amit Szomory Dezső is mond, hogy nagy szavak zengése, egy élő holdkór és kis angol folyó, csizmadia és kéjgáz és semmi gyönyörű? *Th.*

Indiszkréciójárvány az irodalomban. Egyik irodalmi folyóiratunk nemrégiben hónapokon át enquête-ezett arról a kérdésről, meddig merészkedhet az író élő alakok s való tények «bekopirozásában» költői művébe. Azóta ugyanez a folyóirat valósággal rendszeresítette lapjain az indiszkréciónak egy különlegesebb változatát: az önindiszkréciót. Munkatársait rendre elfogja valami rousseaui hevület s nyakra-főre írják a vallomásokat életük legintimebb részletei felől. Vallanak, vallanak, ahogy az már vérbeli naturalistákhoz illik: ők a magyar Gorkij Miksák és Strindberg Ágostonok. S hogy valami huszadik századi *pluszt* is nyujtsanak, valamennyien be vannak oltva egy kis kötelező freudizmussal. Közhírré tétetik s orrunkra köttetik, hogy s miként malackodtak már pendelyes korukban; jóvágású író ma már szégyelné, ha gyermekkorában semmi szégyelni valója sem akadna. De ez sem elég. Szerencsére a költőt sem a gólya költötte, neki is van apja-anyja, testvére. S «testvér testvért, apát fiú elad»: azok magánéletében is akad némi turkálnivaló. Akár fűlik hozzá a fogam, akár nem, pontosan értesülnöm kell az önéletíró apjának részegeskedéseiről vagy — ami még fontosabb és érdekesebb — szoknyaügyeiről. «A házunknál egy nagyon szép, fiatal cselédünkkel valami pénzzel elsimított gyermekelhajtási herce-hurca is volt. Meg más készenkapott szerelmi ügyeket sem vetett meg apám.» Teringettét! Nem halunk meg hát mégsem egészen: továbbélünk gyermekeink kegyeletében. Ha pedig egy kicsit szégyenlős szoknyavadászok vagyunk: valahogy meg ne taníttassuk a fiúnkat betűvetésre... Nem a művészi nuditásról van itt szó. Inkább arról, amiről Wilde aforizmája beszél: «Nincs szebb a meztelen emberi testnél — kivéve, ha lyukas nadrágból látszik ki». A mi derék önintimpistáink azonban a meztelenséget újabban kizárólag lyukas nadrággal körítve tálalják. Hogy azután ennek megint mi a freudi magyarázata, oly kérdés, melynél parlagi műveltségünk csődöt mond. *Rodrigo.*

Mikor a kritikus elszólja magát. Az új Kossuth-dráma hírlapi bírálóit szemmelláthatóan feszélyezte az a körülmény, hogy ezúttal kétfelé kellett igazságot szolgáltatniok: a tiszta, nemes szándéknak, meg az ezzel arányban nem egészen álló eredménynek. Fel hát a tojástáncra! — mondják ilyenkor a mai kritikusok, amit ugyan Gyulai Pál nyilván nem mondott volna, de «Gyulai, Gyulai a sírban», s ma már az óvatos egyezkedések korát éljük. Holott talán az őszinte hazafiúi érzést hódolattal elismerhetnők annak kijelentése nélkül is, hogy ez érzés manifesztálásával az író «már eleget tett annak a hivatásnak, amelyet a mai körülmények között az ország elvár egy magyar írótól». Ez veszedelmes kritikai elv, valósággal salvus conductusa minden balsikerű jószándéknak, pedig tudvalévő, hogy még a pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezve.

Nem csoda azután, ha a túlontúl óvatos kritikus nagy igyekezetében néha nagyot botlik. Ilyesmi esett meg a *Kossuth* egyik bírálóján is. Miután felsorolt négy-öt lényegbevágó kifogást, ezzel a merész fordulattal tért ki a következtetések levonása elől: «... *de mindez az esztétika és kritika dolga.* Nekünk az a fontos, hogy végre a Nemzeti Színház ráeszmélt igazi hivatására, hogy magyar tüzeket kell kigyujtania». «Mindez az esztétika és kritika dolga?» De akkor talán az esztétikusé és kritikusé is... S «nekünk» bizonyára nem lehet «fontos» más, mint ami a kritikusnak is az.

Jókai Mór orvos-testvérbátyjáról az a hír járta, hogy mikor egyszer jelenlétében rosszullét fogott el valakit, kétségbeesetten kiáltotta: Az Istenért, ez komoly baj, azonnal orvost kell hívni!

Még megérjük, hogy színházi főpróbán, ha a drámán aggasztó gyengeség jelei mutatkoznak, valamelyik bíráló elkiáltja magát: A darab komolyan beteg, azonnal szaladjanak kritikusért! *Rodrigo.*

Irodalmi tehervonatok. Az embernek első pillanatban örül a lelke, ha az áldozatkész kiadók által hirdetett gyüjteményes kiadásokat szemléli. X. Y. összegyüjtött munkái! N. N. minden munkái! Hirdető oszlopok harsogják füledbe íróink nagyságát s ha vidéki ember vagy, álmélkodva s duzzadó önérzettel állapítod meg, hogy szerencsés csillagzat alatt születtél: belecseppentél irodalmunk aranykorába. De kissé tán

szégyenkezel is. Hogy van, hogy a sok remekíró közül alig ismersz egynéhányat? Falusi ember vagy, két lapot is járatsz, a kaszinóban elolvasol még négyet s a remekírónak még hírét sem hallottad. Pedig egyszerű a dolog: a kérdéses remekíró a hetedik lapba ír. Ebben született, ebben hal meg. Ha tehát ismerni óhajtod összes remekíróinkat, meg kell rendelned az összes lapokat, lévén mindegyiknek egy-két remekírója. Pénzed így elmegy az ismerkedésre, viszont egy filléred sem marad az «összegyüjtött munkák»-ra. Mit csinálsz most, szerencsétlen irodalmi műveltségszomjas falusi barátunk? Ne csüggedj, a kiadónak erre is van panaceája. Az áldozatkész kiadó finom szimatja jól sejti, hogy egy-egy könyvet nem vehetsz meg részletre, viszont *egy* könyv ára nagy ahhoz, hogy készpénzen megvedd, tehát egyáltalán nem veszel könyvet. *De* ha *egy* könyv árát részletként fizeted le egy egész tömeg «összegyüjtött művek»-ért, az más. A sok kötet csábító, ajándéknak is tetszetős, könyvtáradat is ékesíti, szóval — megéri a havi áldozatot. A kiadó ügyeskedése ekkép mégis megvéteti veled az oly író könyveit, akinek egy könyvéért nem adtál volna pénzt.

Mi tehát a kiadó érdeke, hogy az olvasót lépre csalja? Az, hogy minél több remekírót adjon ki összegyüjtve. A remekíró legtöbbször egyáltalán nem remekel s hogy úgy mondjam, nem is születik. A remekíró *lesz*, még pedig a kiadó által *lesz*, mert ez a kiadó érdeke. Azelőtt a kritika nevezte ki a remekírót, a kiadó gazdagította őt. Ma a kiadó írja a kritikát, kinevezi a remekírót s a kinevezésből kettecskén megélnek. Csak az a kérdés, hogy hogy él meg az olvasó?

Ha a kiadónak az «összegyüjtött» remekíró az érdeke, az írónak viszont az áll érdekében, hogy minél sürgősebben remekeljen össze nyolc-tíz kötet munkát. S ezt meg is teszi. A modern agytechnika vívmánya, hogy a köteteket oly gyors iramban rázza ki magából — amellett oly finoman — hogy az agy munkájának a köteteken nyoma sem marad. A remekek hosszú sora ekkép mint végtelen tehervonat vonul el előttünk; a kocsik szaporodnak, de a menetsebesség mind lassúbb, lomhább lesz, végre már alig észlelhető a mozgása. Vajjon mikor ér el a halhatatlanság nagy állomásáig? Azt hisszük, egyszer vagy megáll a reménytelen úton, vagy megindul — visszafelé, a kiadó sötét pincéjébe. *Ianus.*

Ültessünk gyümölcsfát! *Unghváry József* ceglédi faiskolája (Budapesten, VI., Andrássy-út 54. Telefon: L. 962—72.), mint velünk közlik, megkezdte az őszi szállításokat. Oktató főárjegyzéke ingyen.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDÜS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.